

**Міністерство охорони здоров'я України
Запорізький державний медичний університет
Кафедра суспільних дисциплін**

Бідзіля П.О., Дідик С.С.

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Запоріжжя-2016

УДК 94 (477) (075.8)
ББК 63.3 (4Укр) я73
І 90

*Затверджено на засіданні Центральної методичної Ради ЗДМУ
(протокол № 1 від «29» вересня 2016 року)*

Рецензенти:

Турган О.Д., доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри культурології та українознавства Запорізького державного медичного університету;

Дедков М.В., кандидат історичних наук, доцент, декан Гуманітарного факультету Запорізького національного технічного університету.

Упорядники:

Бідзіля П.О., кандидат історичних наук, доцент

Дідик С.С., кандидат історичних наук.

Історія України: навч.-метод. посіб. для студентів вищ. навч. мед. закл. (денної форми навчання) / уклад. : П. О. Бідзіля, С. С. Дідик. – Вид. доопрац. та доп.. – Запоріжжя : ЗДМУ, 2016. – 198 с.

Даний навчально-методичний посібник укладено з урахуванням специфіки організації навчального процесу в медичних вузах, що знайшло відповідне відображення у його структурі. Навчально-методичний посібник містить програму, зміст, короткий виклад матеріалу курсу “Історія України”, завдання для контролю та самостійної перевірки знань, перелік питань для підготовки до підсумкового модульного контролю з курсу «історія України». Для поглиблення знань з тих, чи інших тем у кінці посібника подано список літератури, який включає у себе рекомендовані підручники, збірники документів, довідкові видання.

©Бідзіля П.О., Дідик С.С., 2016

©Запорізький державний медичний університет, 2016

ЗМІСТ

Передмова	4
Тематичний план лекцій	6
Тематичний план самостійної роботи студентів	7
Тематичний план семінарських занять	8
Короткий виклад матеріалу з усього курсу	9
Тести для самостійної перевірки знань студентів	166
Аналітичні тести до курсу Історії України	182
Перелік питань до підсумкового модульного контролю	190
Список рекомендованої літератури	195

ПЕРЕДМОВА

Гуманітарні дисципліни відіграють вагоме значення під час підготовки та навчання майбутніх спеціалістів. Вони розширюють світогляд студентів – майбутньої еліти, вчать критично мислити, знаходити неординарні підходи до вирішення тих чи інших проблем. Історія України – одна з таких дисциплін гуманітарного циклу.

Історія – це наука не тільки про минуле людини, а й про його сьогодення. Історичний прогрес розвивається спіралеподібно: ті, чи інші події, процеси, явища, які відбувалися у минулому, можуть повторитися у сьогоденні чи в майбутньому.

Історія України – це дисципліна, яка має формувати громадянина – національно свідомого, активного, критично мислячого та патріотично налаштованого. Людина, яка не знає історії власного народу – не має майбутнього! Така людина перетворюється на манкурта, яничара, істоту без роду-племени, без мови, традицій та Батьківщини!

В умовах окупації Криму Російською федерацією та агресії на Сході, вивчення історії власного народу та держави актуальне як ніколи за усі 25 років Незалежності України. Автори даного посібника вірять, що як би всі українці добре знали історію власного народу – багатьох помилок (у тому числі – агресії на Сході та окупації Криму) вдалося б уникнути.

За роки Незалежності українська держава, на жаль, не доклала максимум зусиль для виховання справжніх патріотів та свідомих, активних громадян. Даний посібник – це наша особиста спроба хоча б частково виправити ситуацію. Сподіваємося наш праця стане в нагоді студентам медичного університету під час їх знайомства з курсом «історія України».

Під час викладання курсу історії України досягаються такі цілі:

навчальна – з позиції історизму, об'єктивно, на сонові здобутків сучасної історичної науки осягнути суть явищ і процесів, що відбувалися в українській історії, невідривного від розвитку світової цивілізації з найдавніших часів до сьогодення.

виховна – формування історичного мислення і національної свідомості, активної громадянської позиції, почуття гордості за приналежність до народу України, усвідомлення необхідності національної державності. Враховується та обставина, що історія України впродовж тривалого часу піддавалася численним спотворенням і фальсифікаціям. Для творення нової України потрібна і нова людина, сформована в тому числі й на шанобливому

неупередженому ставленні до героїчного і водночас трагічного минулого свого народу.

Студент повинен знати:

- основні періоди політичного, соціально-економічного і культурного розвитку українського народу;
- особливості виникнення і розвитку усіх форм української держави;
- причини занепаду українського життя і втрати власної державності;
- передумови національного відродження і хід визвольних змагань за відродження власної державності;
- головні чинники здобуття української національної незалежності.

Студент повинен вміти:

- аналізувати історичні явища, розрізняючи їх причини та наслідки;
- узагальнювати історичні факти і робити висновки;
- визначити значення тих чи інших подій для історичної долі України;
- давати характеристику видатним діячам української історії;
- показувати на історичній карті території українських земель, кордони українських держав та місця основних подій вітчизняної історії.

Навчально-методичний посібник містить програму, зміст, короткий виклад матеріалу курсу “Історія України”. Для контролю та перевірки знань студентів після кожної теми подано запитання до самостійної підготовки, а в кінці посібника вміщені аналітичні тести та експрес-тести, питання до підсумкового модульного контролю з історії України. Для поглиблення знань з тих, чи інших тем у кінці посібника подано список літератури, який включає у себе рекомендовані підручники, збірники документів, довідкові видання.

Тематичний план лекцій.

№	Теми	Години
1.	Козацька доба української історії	2
2.	Національно-демократична революція та громадянська війна в Україні (1917–1921рр.).	2
3.	Україна в умовах комуністичного тоталітаризму	2
4.	Україна в роки Другої світової війни	2
5.	Україна в повоєнний період	2
	Разом	10

Тематичний план самостійної (поза аудиторної) роботи студентів

№	Теми	години
1	Історія України як наука. Витоки українського народу та його державності. Київська Русь. Галицько-Волинське князівство. Литовсько-польська доба	8
2	Виникнення козацтва та його роль в формуванні української держави. Запорозька Січ. Устрій січі. Управління. Національно-визвольні змагання. Гетьмани України. Поділ території України. Руїна. Розвиток Лівобережної та Правобережної України. Іван Мазепа. Політика Петра I та Катерини II в Україні. Останній гетьман України. Ліквідація Запорозької січі.	8
3.	Імперська доба української історії. Відміна кріпацтва. Розвиток капіталістичних відносин в Україні. Суспільно-політичний рух в 19- поч.20 ст.	6
4.	Розвиток України на початку 20 ст. Перша революційні виступи. Столипінська аграрна реформа.	6
5.	Національно-демократична революція в Україні (1917–1920рр.).	6
6	Україна в умовах непу. Згорання непу. Українізація. Створення СРСР. П'ятирічки. Індустріалізація та її наслідки. Колективізація та її наслідки. Голодомор. Сталінські репресії в	6

	Україні.	
7.	Україна на початку Другої світової війни. Загарбання українських земель та їх розподіл. Новий порядок. Рух опору на окупованих територіях. Визволення України. Внесок медиків в перемогу.	10
8	Відбудова зруйнованого господарства. Голод 1946-1947рр. Політика Хрущова: реформи в сільському господарстві та їх наслідки. Критика культу Сталіна. Шестидесятники. Зміна керівництва державою. Реформи Косигіна. Застій. Криза радянської системи. Перебудова її складові. Спроба державного перевороту та розвал СРСР. Проголошення Незалежності України. Внутрішня та зовнішня політика. Створення СНД.	10
	Разом	60

Плани семінарських занять

Семінар 1

1. Стародавня історія України.
2. Україна Княжої доби.
3. Галицько-Волинське князівство.
4. Литовсько-польська доба української історії.

Семінар 2

1. Виникнення українського козацтва і його роль і історії.
2. Національна революція. Утворення гетьманської держави.
3. Руїна.
4. Україна імперської доби.
5. Революційні події початку XX ст. Перша світова війна.

Семінар 3

1. Діяльність Центральної Ради (березень 1917- квітень 1918)
2. Українська держава гетьмана П.Скоропадського.
3. Доба Директорії.
4. Результати громадянської війни в Україні.

Семінар 4

1. Україна в умовах нової економічної політики.
2. УСРР в умовах утвердження тоталітарного режиму.
3. Індустріалізація та колективізація, їх наслідки.
4. Західноукраїнські землі в 20-30-ті роки.

Семінар 5

1. Початок Другої світової війни. Приєднання західноукраїнських земель.
2. Окупація України. Новий порядок. Розподіл України.
3. Рух опору.
4. Визволення України. Наслідки війни.

Семінар 6

1. Післявоєнна відбудова народного господарства.
2. Період хрущовської відлиги 1953-1964 рр.
3. Застій та криза радянської системи 1964-1985 рр.
4. Перебудоваб причини та наслідки.
5. Незалежність України.

КОРОТКИЙ ВИКЛАД МАТЕРІАЛУ З КУРСУ «Історія України»

ТЕМА 1. ВИТОКИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ТА ЙОГО ДЕРЖАВНОСТІ.

Вступ до предмета історії України. Структура історичної науки.

Історія України - це наука, що вивчає розвиток людського суспільства на території України та його закономірності.

Предметом історії України є вивчення історичної діяльності українського народу та його пращурів від найдавніших часів до сьогодення. Слід пам'ятати, що діяльність народу відбувається в різних сферах: державотворчій, економічній, соціальній, політичній, міжнародній, науково-технічній, культурній, релігійно-церковній та військовій.

ПЕРІОДИЗАЦІЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ:

1. Стародавня історія (Україна в давнину. Стародавня Україна).
2. Княжа доба (Київська Русь. Політична роздробленість Київської Русі).
3. Литовсько-польська доба.
4. Козацька доба.
5. Доба українського національного відродження (Перебування українських земель у складі двох Імперій – Російської і Австро-Угорської).
6. Доба українського національного відродження (1900-1921 рр.).
7. Радянська доба (1922-1991 рр.).
8. Доба незалежності (з 24 серпня 1991 року).

Український народ – автохтон на своїй землі.

Назва Україна – вперше згадується у давньоруських літописах у 1187 і 1189 рр. Україна – земля, що розташована на ”краю”, окраїні Європи.

ОСНОВНІ ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОСТІ:

1. (XII-XIII ст.) – зародження первісних ознак: мовних, культурних, господарських особливостей, відмінностей антропологічного порядку та ін.
2. (XIV-XV ст.) – формування таких ознак, як спільність економічної території, система міжземельних зв'язків, спільна мова і культура, особливості національної психології, утворення самосвідомості українського народу.
3. (XV I- перша половина XVII ст.) – остаточна консолідація українського народу навколо ідеї національного визволення.

Створення української нації тривалий процес у часі, охоплює десь період другої половини XVII – середину XIX сторіччя.

Поняття української національної ідеї вбирає в себе дії спрямовані на:

- формування української народності, а потім нації;
- збереження національної мови, культури, літератури, створення національної школи, інтелігенції;
- боротьба проти національного гноблення, політики ополячення й русифікації, асиміляції;
- боротьбу за незалежність, за створення суверенної української держави;
- формування національного світогляду, історичного буття;
- турботу про добробут народу, про його кращу долю;
- виховання гідності, патріотизму, любові до свого народу, відкидання шовінізму;
- міжнаціональну злагоду і гармонію.

Основні методологічні принципи вивчення курсу Історії України:

Ретроспективний, хронологічний, аналітичний, порівняльно-історичний, історизм і об'єктивність.

Існують п'ять основних типів історичних джерел:

ЛІНГВІСТИЧНІ ДЖЕРЕЛА (дані з історії розвитку мови);

УСНІ ДЖЕРЕЛА (казки, легенди, билини, сказання, пісні, назви місцевостей, річок, лісів, урочищ тощо);

ПИСЬМОВІ ДЖЕРЕЛА (літописи, акти, документи та їх реєстри, хроніки, кодекси історико-літературних творів, мемуари, спогади, періодична преса, взагалі всі пам'ятки письма, власного й іноземного);

МАТЕРІАЛЬНІ ДЖЕРЕЛА (пам'ятки археологічні, архітектурні, образотворчого мистецтва тощо);

ЕТНОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА (пам'ятки, які містять дані про особливості буття, культури, звичаї певного народу).

СТРУКТУРА ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ.

Історія включає в себе основні

- самостійні галузі: Історія економічна, політична, соціальна, громадянська, воєнна,
- допоміжні історичні дисципліни, що мають порівняно вузький предмет дослідження: хронологію – вивчає системи відліку часу; палеографію – вивчає рукописні пам'ятники та старовинне письмо; дипломатику – вивчає історичні акти; нумізматику – монети, ордена, медалі; метрологію – систему мір; геральдику – вивчає герби країн, міст, окремих сімей; сфрагістику – написи на кам'яних скелях,

глиняних виробач; топоніміку – науку про походження міст та прізвищ.

Основні етапи розвитку української національно-історичної думки та науки.

Перший період охоплює IX-XIV ст. Ще в дохристиянську добу з'являються найстаріші пам'ятки української історіографії – літописи. Найдавніші з них: Начальний (початковий, до 1111 р.); Київський (до 1200 р. включно); Галицько-Волинський (1201-1292 рр.); „Повість минулих літ” (1112 р.); „Повчання дітям Володимира Мономаха” (1117 р.).

Багато відомостей про Київську Русь та подальший розвиток українських земель надають іноземні пам'ятки: Літописи новгородські і ростовсько-суздальські; Візантійські пам'ятки (твори патріарха Фотія, імператора Константина Порфірородного та ін.); Записки арабських вчених і мандрівників (Маруді, Ібн-Фаулан, Ібн-Даста та ін.); Західноєвропейські хроніки (литовські, польські, німецькі, французькі, англійські, угорські та ін.).

Другий період XV-XVIII ст. Продовжується літописання: Іпатіївський, Густинський, Львівський, Межигірський та Острозький літописи – XV-XVII ст. Пізніше з'являються козацькі літописи: Літопис „Самовидця” (Правдоподібного Романа Ракуши); „О початку й причинах війни Хмельницького” (1648-1708),

З'являється церковна література (церковно-полемічні і політичні трактати). Твори Юрія Рогатин ця, Степана Зизанія, Іпатія Потія, Мелетія Смотрицького, Йова Борецького, Касіяна Саковича – це друга половина ХНІ-ХVІІ ст..

Трохи пізніше з'являються твори архієпископа Георгія Копнинського, Федора Гуманського, Тимофія Калинського та ін.

Перші історичні твори з'являються у другій половині ХVІІ ст.:

Інокентій Гізель „Синописис”; Василь Рубан „Краткое описание Малоросии”; Михайло Антоновський „История о Малой России”; Яків Маркевич „Записки о Малороссии” та інші.

Третій період охоплює ХІХ сторіччя.

На початку ХІХ ст. з'являються твори, що чинили величезний вплив на подальшу українську історіографію, до них належить:

Георгій Кониський „История Руссо или Малой Росии” (за іншими джерелами – автор невідомий); Дмитро Бантиш-Каменський „История Малой России” – який вважається першим збирачем архівних документів, Микола Маркевич, який є фундатором національної

„автономістської” концепції історії України „История Малороссии” (1812-1843 рр.); Послідовниками цієї концепції української історії є Михайло Максимович, Микола Білозерський, Микола Костомаров, Пантелеймон Куліш, Володимир Антонович, Михайло Драгоманов . М.С.Грушевський (1834-1935рр.) – найвідоміший представник Київської школи істориків, автор величезної кількості історичних праць, серед них „Очерки истории украинского народа”, „Ілюстрована історія України”, а також перша багатотомна „Історія України-Русі”, де вперше викладена систематична Історія України, починаючи з кам’яного віку. М.С.Грушевський завершив остаточне формування національної концепції історії України.

Наукова історіографія ХХ ст.

Історична спадщина М.С.Грушевського яскраво простежувалася в першій половині ХХ ст. у творах: Миколи Аркаса, Дмитра Багалія, Володимира Винниченка, Дмитра Дорошенка, Олександрі Єфименко, Івана Крип’якевича, В’ячеслава Липинського, Наталії Полонської-Василенко, Дмитра Яворницького та ін.

Школа української історії виявила сузір’я талановитих істориків України. Серед них: В.А.Смолій, П.П.Толочко, О.М.Апанович, М.Ю.Брайчевський, Л.Г. Мельник, Ю.І.Шаповал, В.Ф. Верстюк, М.Ф. Котляр, С.В. Кульчицький та ін.

Основне джерело двадцятого сторіччя – офіційне видання восьми томна „Історія Української РСР” (в 10-ти книгах).

Зарубіжні історики - українознавці: Павло Маточий, Орест Субтельний, Петро Мірчук, Мирослав Прокоп, Василь Дмитришин, Сергій Максудов та ін.

Україна в давнину.

Історія людства починається з того часу, коли високорозвинені двоногі примати навчилися виготовляти і застосувати знаряддя праці і тим самим почали відокремлюватись із тваринного світу.

Археологічні знахідки в Ефіопії, Кенії, Танзанії дають підстави зробити припущення про появу людини на Землі понад 2 млн. років тому. Першим періодом історії людства був кам’яний вік. Йому належить особливе місце в цивілізації. Саме цієї доби на тлі кардинальних зрушень у природі, пов’язаних з різкими змінами клімату, сформувалася примітивна суспільна організація, зародилися першооснови таких форм людської духовності, як релігія, мораль, мистецтво.

Історію первісного суспільства вчені поділяють на кілька періодів залежно від матеріалу і технології виготовлення знарядь праці: палеоліт (давній кам'яний вік) – від появи людини до II тисяч років тому; мезоліт (середній кам'яний вік) – 10-6 тисяч років тому; неоліт (новий кам'яний вік) – VI-IV тис. до н.е. Відкриття та поширення заліза започаткували нову еру в історії людства – залізну. У добу заліза виникають перші державні утворення киммерійців, скіфів, сарматів.

Первісна людина на території України з'явилась майже 1 млн. років тому, в період раннього палеоліту. Рештки найдавніших стоянок первісних людей знайдено біля с. Королеве (Закарпаття), м. Амвросіївка (Донбас), с. Лука-Врублівецька (Хмельниччина). Всього на території України відомо понад 30 стоянок доби раннього палеоліту¹.

Найяскравішою археологічною культурою доби енеоліту була трипільська культура (IV – III тис. до н.е.). Ця культура багатогранна і самобутня. Її ознаками є зернове землеробство, поява мідних знарядь праці, в суспільних відносинах – перехід від матріархату до патріархату; збереження великої сім'ї, зародження елементів приватної власності. Відомо понад 3 тис. поселень на берегах річок, на схимах долин. Житла були дерев'яними, з глиняною піччю та жертovníком, могли бути двоповерховими. Стіни розписували фарбами.

Першим етнічним утворенням на території України, про яке залишилася згадка в писемних джерелах, були киммерійці (IX – перша половина V ст. до н.е.). Це кочові іраномовні скотарі, що прийшли з території Азії. Головні пам'ятки про них – поховання в курганах. Таке поховання нещодавно знайшли на території Запоріжжя. На зміну киммерійцям прийшли скіфи. За Геродотом, територія Скіфії була досить великою і мала форму рівностороннього чотирикутника, розташованого в межиріччі Дунаю та Дону. Це був союз племен на чолі з царем, влада передавалася в спадок. Столицею Скіфії було Кам'янське городище. Писемні джерела розрізняють скіфів-скотарів, скіфів-орачів. Вели торгівлю з греками. Були дуже войовничим народом, здійснювали походи на Ассирію, Сирію.

До кінця III ст. до н.е. Велика Скіфія припинила своє існування: сарматські племена витіснили скіфів на захід (Болгарія, Румунія) та

¹ Бойко О.Д. Історія України: Навч. посіб. – К. : Академвидав, 2006.- 686 с. // <http://lib.kdais.kiev.ua/files/istoriya%20ukraini.pdf>

південь (Крим). У степовому Криму скіфи створили державу Мала Скіфія зі столицею м.Неаполь поблизу сучасного Сімферополя.

Одне з найперших достовірних історичних свідчень про сарматів знаходимо в «Історії» Поліція. Войовничі та агресивні сарматські племена просувалися в західному напрямку кількома хвилями. Сарматська культура була близькою до скіфської, але не перевершила її досягнень. Використовували рабську працю.

В IУ ст.. сармати були частково витіснені готами та гунами, частково асимільовані під час Великого переселення народів.

Велику роль в історії України відіграли античні міста-держави Північного Причорномор'я: Ольвія (у перекладі „щаслива”), Пантікапей, Тіра, Феодосія; Херсонес (у перекладі „півострів таврів”); Боспорське царство.

Причини грецької колонізації:

- перенаселення Греції на той час;
- нестача орної землі, нестача зерна;
- пошук нових джерел сировини;
- пошук ринків збуту своїх товарів;
- внутрішня політична боротьба і змушена імміграція;
- пошук безпечніших місць проживання.

Перераховані давньогрецькі міста-держави, справили вплив на соціально-економічний, політичний, культурний розвиток не лише сусідніх з ними скіфів, сарматів та ін., а й більш віддалених племен, у тому числі слов'янських.

Київська Русь виникає на рубежі VIII-IX ст. внаслідок тривалого процесу економічної, політичної та етнокультурної консолідації східнослов'янських племінних князівств і у різних формах існує до середини XIII ст. Упродовж чотирьохсот років свого існування Київська держава була однією з найбільших держав Європи (займала територію Східної Європи від Балтійського моря на півночі до Чорного моря на півдні, від Сяну на Заході до Волги та Оки на сході, її площа становила близько 800 тис. кв. км.)

Історична наука про походження Київської Русі.

В історичній науці склалося декілька теорій утворення Київської Русі. Найпоширенішими вважаються:

Норманська теорія: варяги (нормани) відіграли вирішальну роль у створенні Давньоруської держави, східнослов'янські племена були нездатні без зовнішньої допомоги заснувати могутню державу.

Норманську теорію започаткували німецькі історики Г.Байер та Г. Міллер, які працювали в другій половині XVIII ст. в Росії².

Теорія автохтонного походження Київської Русі (або ж анти норманська, чи слов'янська): з варягами чи без варягів східні слов'яни були у змозі утворити свою державу, бо:

- для цього у східних слов'ян існували всі необхідні внутрішні соціально-економічні передумови;
- процес державотворення розпочався у східних слов'ян ще до приходу варягів;
- варяги, просуваючись у східнослов'янські землі, керувалися, перш за все, не державотворчою, а торговельною метою і здобуванням. Вони прагнули підкорити дніпровський торговельний шлях (так званий „шлях із варяг у греки”), обкласти даниною місцеве населення.

Цю теорію сповідували українські історики XIX – початку XX ст. М.Костомаров, В.Антонович, М.Грушевський, Д.Багалій та ін.

Анти норманської теорії дотримується і сучасна українська історіографія.

Історичний розвиток Київської Русі.

В історії Київської Русі як найбільшої європейської ранньофеодальної держави можна виділити чотири якісно відмінних періоди:

Перший період - період народження і становлення давньоруської держави він охоплює майже 100 років. Князували в цей час Олег, Ігор, Ольга і Святослав.

Розширивши кордони Русі, об'єднавши слов'янські племена князь Олег (882-912) успішно захищав кордони країни від кочівників, воював з греками, а потім налагодив з ними торговельні зв'язки (907-911 рр.). Ці договори були першими дипломатичними та правовими актами молодій Давньоруській державі і дуже багато для неї важили.

Князь Ігор (912-945) продовжив справу Олега. Військові походи вимагали багато коштів, а це означало збільшення данини (полюддя), що призвело до трагічної загибелі Ігоря.

Дружина Ігоря – Ольга на противагу попередникам в зовнішній політиці віддавала перевагу дипломатії. Вона здійснила податкову реформу (першу на Русі), чітко визначивши розміри дані та місця її збору. Були створені осередки центральної князівської влади на місцях

² Світлична В.В. Історія України: Навчальний посібник. - К.: Каравела, 2006. - 400с. // <http://westudents.com.ua/glavy/30227-storichniy-rozvitok-kivsko-rus.html>

– „становища” і „погости”. Ольга першою серед великих київських князів прийняла християнство.

Син Ігора та Ольги – Святослав увійшов в історію як відважний та гарячий, прямолінійний та суворий князь – воїн. М.С.Грушевський назвав його козаком на престолі. Різні легенди, передаються з покоління в покоління про князя Святослава. По одній з них – печенізький каган Куря із черепа Святослава наказав зробити чашу, окуту золотом і на банкетях пив з неї вино. Друга легенда розповідає, що на кінець бою на острові (це було в 972 г. на о. Хортиця), висадились воїни воєводи Светонельда, і печеніги з позором втекли, а князю Святославу воздали погребальну почесність, як і його предкам – князям антським, полянським.

На Хортиця є пам'ятник Святославу і кожний може відвідати місце можливої загибелі князя Київської Русі Святослава Ігоревича, та відчувати нерозривний зв'язок часів. Пам'ятник князю Святославу збудовано і в новому сквері біля нашого університету.

Перший період – це період формування Давньоруської держави, яка не знала класового устрою і була надплеменною. Вона була створена за територіальною ознакою, за формою її можна назвати як дружинну.

Другий період – охоплює князювання Володимира Великого (980-1015 рр.) і Ярослава Мудрого (1019-1054 рр.). Це період економічного та культурного розквіту Київської держави, досягнення нею вершини політичної могутності. Державу цього періоду історики характеризують як ранньофеодальну монархію.

За князювання Володимира завершилося формування території Київської Русі. Її площа стала найбільшою в Європі (майже 800 тис. км.), сягала Угорщини, Чехії, Німеччини, Польщі.

Адміністративна реформа Володимира, який замінив племінних вождів своїми синами (а їх він мав 12), вірними боярами, зміцнила систему державної влади. Внаслідок зламу сепаратизму племінної верхівки на зміну родоплеменному поділу давньоруського суспільства прийшов територіальний поділ, що є однією з основних ознак сформованої державності.

Військова реформа була спрямована як на посилення обороноздатності країни, так і на зміцнення особистої влади великого князя. Від далеких військових походів майже відмовився, віддаючи перевагу мирним, дипломатичним стосункам, постійно застосовував традиційну для того часу практику династичних шлюбів. Літопис

повідомляє, що в самого князя Володимира було 5 офіційних дружин, а шлюб ставав своєрідною печаткою укладеного ним політичного союзу.

Реформаційний доробок великого князя містить і запровадження нового зведення законів усного звичаєвого права, названого літописцем „Уставом земельним”, який надалі ліг в основу першого на Русі писаного зібрання юридичних норм – „Правди Ярослава” (1016).

Надзвичайно важливим було запровадження Володимиром у 988 р. християнства, обумовлене необхідністю укріплення єдності Русі, князівської влади, підняття міжнародного авторитету держави, її зближення з високорозвиненою Візантією. Прийняття християнства сприяло розвитку давньоруської культури, входженню Русі в сім'ю європейський народів.

За Володимира було заснована перша школа для княжих і боярських синів. Він розумів, що держава може бути міцною лише у випадку освіченості її народу. Розум перед усім цінувався – це дуже важливо розуміти і сьогоднішньому керівництву країни.

На монетах Володимира Великого карбували тризуб – великокняжий знак часів Київської Русі, головний елемент сучасного герба України.

Роки князювання Ярослава (1019-1054) – час найвищого розвитку і найбільшого піднесення Київської Русі. Всі свої зусилля великий князь спрямував на продовження справи Володимира – посилення єдності, централізації держави, її європеїзацію. Як свідчать літописи, Ярослав був не стільки князем-дружинником (хоча його прихід до влади відбувся під брязкіт зброї та пролиття крові), скільки князем будівником, князем просвітителем. Не випадково у народі він був прозваний Мудрим³.

Однією з найбільших заслуг Ярослава вважається запровадження на Русі першого збірника законів – „Руської правди”.

Завдяки підтримці Ярослава зростала церква, стрімко розвивалася культура. Він заснував Києво-Печерську Лавру, збудував багато церков, серед яких був і Софійський собор, зведений у Києві на честь перемоги над печенігами.

Ярослав Мудрий зміцнив стосунки з європейськими державами, правителі вважали за честь мати шлюбні зв'язки з київською династією. Дружина Ярослава була шведською принцесою, троє його

³ Мирончук В.Д., Ігошкін Г.С. Історія України: Навчальний посібник. – К: МАУП, 2002. - 328 с. // <http://textbooks.net.ua/content/category/35/51/41/>

синів одружилися з європейськими принцесами, а три доньки вийшли заміж за французького, угорського і норвезького королів. Дочка Анна певний час навіть була королевою Франції. Тому не дивно, що історики називають Ярослава Мудрого тестем Європи.

Правління Ярослава Мудрого було апогеєм могутності Русі.

Третій період – це період поступового політичного ослаблення Київської Русі. Вступивши в смугу феодалних міжусобиць, Русь фактично розпалася на окремі князівства.

Найбільш відомі князі цього періоду – Володимир Мономах (1113-1125 рр.), Мстислав (1125-1132 рр.).

Володимир Мономах – стримує розпад Русі, підтримує духовенство, видає збірник законів „Устав”, обмежує використання рабської праці, встановлює єдиний процент на взятті у позику гроші, розвиває господарство і торгівлю, зміцнює зв'язки Русі із зарубіжними країнами.

У „Повчанні” Мономаха своїм дітям бачимо високоморальні принципи любові до ближнього, справедливості, милосердя, відразу до вбивств, захист сиріт, убогих, слухняність до старших, повагу до іноземців: „Брехні бережися, і п'янства, і блуду, бо в ньому душа помирає і тіло. Старих шануй, як отця, а молодих – як братів.”

Щоб не знапастити держави і душі своєї Володимир Мономах повчав своїх дітей, що вони повинні прагнути миру, ставити загальнодержавні інтереси вище від родинних, жити за божими заповідями, дбати про церкву, не оминати вбогих і сиріт, берегти людське життя. Ідеї ці не втратили свого значення і сьогодні.

Талановитий та досвідчений політик Володимир Мономах зумів тримати удільних князів у покорі, ліквідувати гостроту соціальних суперечностей у суспільстві.

Син Володимира Мономаха – Мстислав – продовжував централістичну політику батька, та після його смерті Русь вступає в смугу феодалної роздробленості⁴.

Причини феодалної роздробленості Київської Русі:

- Відсутність тісних економічних зв'язків за умов панування натурального господарства.

- Розвиток і піднесення удільних князівств і земель, що сприяло зростанню місцевого сепаратизму і загостренню міжкнязівських взаємин.

⁴ Білоцерківський В.Я. Історія України: – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 536 с. // <http://textbooks.net.ua/content/category/35/61/41/>

- Посилення ролі боярства, яке ставило місцеві інтереси вище загальнодержавних.

- Зміна торгівельної кон'юнктури. Західна Європа почала торгувати безпосередньо з Близьким Сходом, а торгівельна артерія „Із варяг у греки” занепадає.

Роздробленість, що охопила Русь, отримала назву феодальної, оскільки вона була закономірним наслідком еволюції феодальних відносин. Її ще кваліфікують як політичну, бо вона викликала зміни в державному устрої Русі, а саме-децентралізацію системи управління. На її зміну прийшла поліцентрична влада.

Роздробленість, спричинивши політичне ослаблення Київської Русі, все ж не призвела до занепаду економічного і культурного життя князівств і земель.

Четвертий період (1132-1237-1241 рр.) – це період поліцентризаци Київської Русі, який продовжувався до монголо-татарської навали 1237-1241 рр. Кількість князівств, на які розпалася Русь, збільшилася за цей час з 15 до 50. У князівствах формуються місцеві князівські династії: Ольжичі, Ростиславичі, Мономаховичі, Мстиславовичі та інші.

Зміна державного устрою не означала, що Київська Русь припинила своє існування, адже:

-по-перше, розпад держави відбувався протягом тривалого періоду, і політична єдність Русі втрачалася поступово;

-по-друге, зберігалися такі елементи загальноруської держави, як її кордони, єдине законодавство, система церковної організації, спільна боротьба князівств із зовнішнім ворогом;

-по-третє, надзвичайно сильними були об'єднавчі тенденції політичного життя. Князі, змагаючись за політичне лідерство, прагнули до відновлення єдності і консолідації Київської держави.

Саме Волинське та Галицьке князівства поступово почали відігравати роль консолідуючого центру давньоруських земель (особливо за часів Данила Галицького). Та все ж таки, Давньоруська держава так і не змогла вийти із кризи. Її еволюційний розвиток був насильно перерваний монголо-татарською навалою 1237-1241 рр. Київський період в історії України завершився⁵.

Роль та місце Київської Русі в історичній долі українського народу.

⁵ Світлична В.В. Історія України: Навчальний посібник. - К.: Каравела, 2006. - 400с. // <http://westudents.com.ua/glavy/30227-storichniy-rozvitok-kivsko-rus.html>

Київська Русь відіграла велику роль в українській та світовій історії.

- Вперше об'єднала всі східнослов'янські племена в одну державну організацію, а також поклала початок державності у багатьох неслов'янських народів (угро-фінське населення Півночі, Поволжя)

- Сприяла формуванню у східних слов'ян більш прогресивних соціально-економічних структур, розвитку культури(виникла писемність, право, бібліотеки, храми, і т.д.)

- Зміцнила обороноздатність східнослов'янського населення, захистивши його від фізичного знищення з боку кочівників.

- Підняла авторитет східних слов'ян у Європі, про що свідчать широкі міжнародні зв'язки Київської Русі, шлюбні союзи з королівськими династіями Західної Європи.

- Сприяла захисту Європи від кочових орд Сходу.

В історичній науці існує проблема спадщини Київської Русі.

Концепція українського історика М.Грушевського: історія та культура Київської Русі творилася, в першу чергу, українцями, адже основною територією формування держави слугувала Середня Наддніпрянина з центром у Києві, де споконвіків жив український народ, нікуди з них не переселявся, створивши тут свої звичаї, мову, літературу, мистецтво. Спадкоємцем Київської Русі є український народ, а наступником Київської держави стало Галицько-Волинське князівство.

Українські історики у новітніх наукових дослідженнях, осмислюючи вітчизняну історію з сучасних позицій, доходять висновку, що Київська Русь дала початок трьом народам – українському, російському і білоруському, стала витоків державності і культури кожного з них. А історики В.Шевчук та М.Тараненко („Історія української державності”.-1999), погоджуючись в цілому з цим висновком, водночас зазначають, „що українці мають все ж таки більше підстав, щоб претендувати на історичну спадщину Київської Русі.

Галицько-Волинське князівство. Продовжувач державотворчих традицій Київської Русі.

Виникає закономірне запитання, чого наступником Київської держави після її занепаду стало Галицько-Волинське князівство, яке впродовж майже півтора сторіччя відіграло надзвичайно важливу роль у житті східних слов'ян.

Потрібно пам'ятати, що виникненню та піднесенню Галицько-Волинської держави сприяла низка чинників:

1) вдале географічне положення(віддаленість від Києва послаблювала вплив центральної влади, природні умови робили ці землі важкодоступними для степових кочівників, крім того, князівство розташувалося на перехресті стратегічно важливих торгових шляхів);

2) необхідність спільної боротьби двох князівств проти агресії з боку Польщі та Угорщини, а згодом проти монгольського нашествия та ярма;

3) енергійна об'єднувача політика князів Романа Мстиславича (1199-1205) та Данила Романовича Галицького (1238-1264);

4) існування на території князівств багатих родовищ солі, що сприяло економічному зростанню та інтенсифікації торгівлі.

Аналіз історичного розвитку Галицько-Волинської держави дає підстави окреслити певні етапи в її політичній еволюції⁶.

1 етап (1199-1205) – утворення та становлення.

2 етап (1205 – 1238)- тимчасовий розпад єдиної держави.

3 етап (1238 – 1264)- об'єднання та піднесення, активна боротьба із золотоординським ярмом.

4 етап (1264-1323)- стабільність і піднесення.

5 етап (1323-1340)- поступовий занепад.

Значення Галицько-Волинського князівства в історії української державності:

- це друга велика держава на українських землях після Київської Русі, її спадкоємиця;
- князівство зберегло від завоювання та асиміляції південну та західну гілки східного слов'янства, сприяло їхній консолідації та усвідомленню власної самобутності;
- стало новим після занепаду Києва центром політичного та економічного життя;
- модернізувало давньоруську державну організацію;
- своєю орієнтацією на Захід відкрило доступ в українські землі західно - європейським культурним впливам;
- продовжило славні дипломатичні традиції Київської Русі, ще 100 років після встановлення золотоординського ярма представляло східнослов'янську державність на міжнародній арені.

ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ КИЇВСЬКОЇ РУСІ:

⁶ Бойко О.Д. Історія України: Навч. посіб. – К. : Академвидав, 2006.- 686 с. // <http://lib.kdais.kiev.ua/files/istoriya%20ukraini.pdf>

- ВПЕРШЕ ОБЄДНАЛА СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКІ ПЛЕМЕНА В ЄДИНІЙ ДЕРЖАВІ;
- ПРИСКОРИЛА ЕКОНОМІЧНИЙ, ПОЛІТИЧНИЙ, КУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК СХІДНИХ СЛОВ'ЯН;
- ЗАХИСТИЛА СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКІ ЗЕМЛІ ВІД ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ І КОЧОВНИКІВ;
- ПІДНЯЛА Й УКРІПИЛА МІЖНАРОДНИЙ АВТОРИТЕТ СХІДНИХ СЛОВ'ЯН, ДОЛУЧИЛА ЇХ ДО МІЖНАРОДНОЇ ПОЛІТИКИ;

Із середини XIV ст. починається включення українських земель до складу сусідніх держав, що було зумовлено загальним послабленням руських князівств, спричиненим монгольським нашествям та припиненням місцевих князівських династій, насамперед Галицько-Волинських Романовичів. Угорщина ще в XI ст. захопила Закарпаття; Литва до 60- 70-х років XIV ст. приєднала більшу частину українських земель (Волинь, Ліву - і Правобережну Україну, Поділля) й утримувала їх до 1569 р.; Польща в середині XIV ст. захопила Галичину, а з 1569 року до неї перейшли всі литовські володіння в Україні; Молдавія в XIV ст. приєднала українську Буковину (в XVI ст. Молдавія разом з Буковиною потрапила в залежності від Туреччини); Московська держава постає з кінця XV ст. і відразу починає просуватися в українські землі, захопивши вже в кінці XV ст. Чернігово-Сіверщину (Москва заявляє про свої права на всі руські землі, посилаючись на історичну традицію). Більша частина українських земель перебувала на той час у складі Литви та Польщі, тому період і отримав назву – литовсько – польська доба.

Українські землі в складі великого князівства Литовського.

Литовське князівство утворилося в XIII ст.. У XIV ст., за князя Гедиміна (1316-1341 рр.) та його синів Любарта і Ольгерда (1340-1377 рр.) Литва зайняла більшу частину білоруських, українських, частину російських земель. Так утворилося Велике князівство, у складі якого руські землі становили 9/10 території. Причини входження українських земель до складу Литовського князівства:

- Руські землі були ослаблені золотоординським ярмом, що поклато початок просуванню литовців на Русь і сприяло їх успіху;
- Населення руських земель віддавало перевагу Литві перед Ордою, у протистоянні між цими державами виступало на боці Литви. У більшості випадків місцеві князі і боярство добровільно визнавали владу Литви. Не випадково історики кваліфікують просування Литви в

руські землі не як завоювання, а як „мирне приєднання”, як „тиху експансію”.

- Успішним діям Литви сприяло ослаблення Орди і її розкол на ворогуючі частини внаслідок феодалних усобиць 1360-1370-х років. Однак, Золота Орда на той час залишалася ще досить сильною, і без досягнення політичного компромісу з нею Литва навряд чи змогла б закріпитися на землях південної Русі. Висловлена гіпотеза про можливість угоди між Ольгердом і татарами у середині 60-х років XIV ст. про збирання данин з окупованих Литвою територій татарами. Саме визнання цієї залежності дало можливість Литві дуже швидко підпорядкувати собі землі Русі.

Політика Литви в українських землях⁷.

- Литовські князі майже не втручалися в життя українських земель. „Старого не змінюємо, а нового не впроваджуємо” – таким був принцип їх правління.

- Литва не змінила адміністративно-територіального устрою українських земель. У невеликих князівствах влада належала місцевим українським князям. Удільні князі (на чолі їх замість Рюриковичів були поставлені переважно представники династії Гединовичів (сини і племінники Ольгерда)), перебували у васальній залежності від великого литовського князя, несли військову службу, сплачували данину. Повноваження удільних князів на місцях були досить широкими, вони являли собою справжні автономні утворення.

- Литва потрапила під великий культурний вплив своїх слов'янських підданих – литовські князі прийняли православну віру, вживали староруську мову, склали закони на основі „Руської правди”. Литовські роди зливалися з руською знаттю. Уряд великого князівства Литовського не перешкоджав місцевому населенню у збереженні і розвитку національних особливостей.

У зв'язку з цим багато істориків називають велике князівство Литовське литовсько-руським (О. Єфіменко, В. Антонович, М. Брайчевський та ін.).

З приходом Литви провідну роль в українських землях почало відігравати Київське князівство, територія якого розширилася і зростав авторитет і вплив на українських землях.

⁷ Бойко О.Д. Історія України: Навч. посіб. – К. : Академвидав, 2006.- 686 с. // <http://lib.kdais.kiev.ua/files/istoriya%20ukraini.pdf>

Автономія українських князівств посилювала сепаратистські тенденції, відкривала перспективи виходу князівств з-під влади литовського центру. Щоб не допустити цього, литовський уряд у другій половині XV ст. взяв курс на ліквідацію удільних князівств. Вони перетворилися на звичайні провінції (воєводства) на чолі з намісниками, що призначалися великим литовським князем. У 1471 році було ліквідоване Київське князівство.

Україна у складі Речі Посполитої⁸

Після смерті у 1340 році останнього Галицько-Волинського князя Юрія II Болеслава, між Польщею і Литвою розпочалася боротьба за українські землі. Проте, з кінця XIV ст. ряд зовнішніх і внутрішніх обставин спонукав ці держави до об'єднання, яке відбувалося нерівномірно до середини XIV ст. У цьому об'єднанні виділяють два основних етапи – Кревська унія 1385 р., яка започаткувала об'єднання Литви і Польщі, і Люблінська унія 1569 р., яка завершила їх об'єднання в одну державу – Річ Посполиту.

Причини унії:

- Прагнення Литви і Польщі об'єднати зусилля перед небезпекою з боку могутнього Тевтонського ордену, який панував на Балтійському узбережжі, з боку Московського князівства, авторитет якого зростав після перемоги над монголо-татарами в Куликовській битві 1380 р., з боку Кримського ханства (яке виділилося у 1443 р. зі складу Золотої Орди, у 1475 р. визнало залежність від Османської імперії).
- Пошуки великим князем литовським Ягайлом союзника для зміцнення свого становища.

Це була шлюбна унія – литовський князь Ягайло одружився з польською королевою Ядвігою і був проголошений польським королем; унаслідок цього сутички між Польщею і Великим князівством Литовським припинилися, а їхні збройні сили об'єднувалися. Литва фактично залишалася окремою державою, і за умовою унії була останньою язичницькою країною в Європі яка прийняла католицизм.

Наслідків унії.

Позитивні – об'єднання зусиль двох держав допомогло розгромити Тевтонський орден і зупинити просування німців у слов'янські землі (битва при Грюнвальді 1410 р.).

⁸ Білоцерківський В.Я. Історія України: – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 536 с. // <http://textbooks.net.ua/content/category/35/61/41/>

Негативні – посилювався вплив поляків в Україні, почалося насильне насадження католицизму. Польща прагнула повністю підкорити Велике князівство Литовське.

Люблінська унія 1569 р. Причини унії:

Велике князівство Литовське поступово занепало. Унаслідок Лівонської війни з Московщиною (1558-1583 рр.) воно опинилося на межі воєнної катастрофи і змушене було піти на поступки Польщі, яка настирливо добивалася приєднання Литви.

В результаті Польща і Литва об'єдналися в одну державу, яка дістала назву „Республіка” (польською мовою – Річ Посполита) з єдиним королем, сеймом, грошовою системою, законами, католицизмом як державною релігією. Литовське князівство отримало статус автономії. Усі українські землі, що раніше належали Литві, переходили під владу Польщі⁹.

Наслідки Люблінської унії.

- Українські землі, на відміну від литовських, не забезпечили собі окремих статус у політичній, соціально-правовій системі правової держави.
- На українську територію поширювалися через Польщу нові форми соціального та правового життя, у тому числі принципи корпоративної організації суспільства, шляхетської демократії, міського самоврядування (магдебурзьке право) тощо.
- Суспільна верхівка зазнала відчутного впливу католицизму та польської духовної культури, наслідком чого стала стрімка полонізація української шляхти
- Втягнення України до міжнародної системи економічного життя призвело до остаточного закріпачення селян, постійного зростання експлуатації підневільного населення, зосередження торгівлі в руках шляхти. Шляхта – стан служилої аристократії (переважно дрібної та малоземельної). Була найвпливовішою політичною силою країни і становила 8-10% населення Речі Посполитої (середній показник по Європі – 1-2%).

Прагнучи інтенсифікувати сільське господарство і зорієнтувати його на потреби зовнішнього ринку, поляки утворювали власні господарства, що називалися фільварками (у перекладі з німецького – хутір, ферма). Під фільварки відводилися кращі землі, а їх розвиток забезпечувався за рахунок панщини – примусової підневільної праці

⁹ Світлична В.В. Історія України: Навчальний посібник. - К.: Каравела, 2006. - 400с. // http://pidruchniki.com/1495072444726/istoriya/lyublynska_uniya_1569

селян. Розгортання фільваркової системи зменшило селянські наділи, призвело до збільшення панщини, примусів і втрати селянами права переходу від одного до іншого пана. Селянство було остаточно закріплене III Литовським статутом (1588 р.).

- Православним українцям заборонялося займати вищі державні посади; у містах православні українці усувалися від участі в самоврядуванні, українські ремісники і купці опинилися в менш вигідних умовах, ніж польські (більші податки, заборона займатися певними ремеслами, обмеження торгівлі і т.д.).
- В установах панувала тільки польська мова та латинь (як мова освіти, судочинства, діловодства).

У 1596 році в Бресті була проголошена церковна унія – об'єднання православної церкви з католицькою, внаслідок чого утворилося нова – уніатська церква (греко-католицька). Уніатська церква зберігала слов'янську мову та православні обряди, але визнавала догмати католицької церкви і переходила під владу Папи римського. Існування православної церкви в Речі Посполитій було заборонено¹⁰.

Проти церковної унії виступали народні маси, частина знати на чолі з князем Василем Костянтином Острозьким (1527-1608 рр.), більшість духовенства, віруючих, православні братства. В першій чверті XVII ст. оборонцем православних виявляє себе козацтво. Це змусило Польщу в 1632 році знову дозволити легальне існування православної церкви.

З кінця XV ст.. в українських містах поширюється магдебурзьке право – міське право, що виникло в Німеччині. Воно передбачало звільнення міста від управління, судової та адміністративної влади місцевих феодалів – власників міст і створення міського самоврядування.

Визначна роль у моральній та матеріальній підтримці православних належить церковним братствам – об'єднанням міщан православного віросповідання, які в останній чверті XVI – першій половині XVII, за відсутності державної протекції, а після Берестейської унії – не визнання православних, стають провідним чинником релігійного життя в Україні. Основні форми діяльності братства – меценатська підтримка заснування та роботи шкіл і друкарень. За структурою братства були подібні до міських цехів: мали статuti, якими передбачалося регулярне проведення зборів,

¹⁰ Мирончук В.Д., Ігошкін Г.С. Історія України: Навчальний посібник. – К: МАУП, 2002. - 328 с. // <http://textbooks.net.ua/content/category/35/51/41/>

виборність старшини та прийняття присяги. Фінансовою основою діяльності братства були членські внески та пожертвування братчиків.

Найбільш відомими були: Львівське Успенське братство (1585 р.); Київське Богоявленське братство (1615 р.); Луцьке Чеснохрестське братство (1617 р.). Так, за підтримки Львівського Успенського братства друкар Іван Федоров видає у Львові „Апостол” (1574 р.) і „Буквар”.

РЕФЕРАТИ:

1. Основні етапи формування української народності.
2. Історична схема М.С. Грушевського.
3. Основні етапи розвитку української національно-історичної думки.
4. Історична наука про етногенез слов'ян. Хто був пращуром сучасних українців?
5. Теорії походження Київської Русі.
6. Чого хрестили Русь?
7. Медицина часів Київської Русі.
8. Чого Галицько-Волинське князівство стало продовжувачем державотворчих традицій Київської Русі?
9. Причини занепаду українських земель і входження їх до складу сусідніх держав.
10. Які наслідки мала Люблінська унія для історії України?
11. Братства та їх роль в розвитку української культури.

Києво-Могилянська академія

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

1. Розкрийте суть теорій походження Київської Русі.
2. Окресліть передумови утворення давньоруської держави.
3. Яку роль відіграли нормани в утворенні загальноруської держави? Доведіть.
4. Охарактеризуйте політичний устрій Київської Русі.
5. Охарактеризуйте основні галузі господарства Русі.
6. На які основні верстви поділялося суспільство IX -сер XII ст.?
7. Поясніть значення термінів “історична свідомість”, “історична пам'ять”.
8. Поясніть, чому український народ вважається автохтоном на своїй землі.
9. Розкрийте основні періоди процесу формування української нації.
10. Що містить поняття “українська національна ідея”?
11. Що є предметом вивчення курсу історії України?

12. Дайте характеристику основних методологічних принципів вивчення історії України.
13. Наведіть класифікацію джерел історії України.
14. Що є предметом української історіографії?
15. Назвіть основні літописи і дайте їм характеристику як основним джерелам, а також як давнім історичним творам історії України.
16. Які “козацькі літописи” ви знаєте?
17. Назвіть основні історичні твори XVI-XVIII ст., що присвячені українській історії.
18. Назвіть основних авторів та твори класичної української історіографії XIX ст.
19. Дайте характеристику “історичній схемі” М.С. Грушевського.
20. Перелічіть основні історичні твори науковців XX ст., методологічною основою яких є українська національна ідея.
21. Кого з провідних істориків України радянського часу ви знаєте?
22. Визначте основні періоди стародавньої України.
23. Чому Русь перейшла від моно- до поліцентризму?
24. Яку роль відіграв Київ у цей період?
25. Визначте основні етапи становлення і розвитку Галицько-Волинської Русі.
26. Які особливості розвитку Галичини були у X-XII ст.?
27. Яких князів династії Ростиславичів на Галичині ви знаєте?
28. Що знаменував собою Любецький з’їзд?
29. Хто такий князь Ярослав Осмомисл і які основні характерні риси його внутрішньої і зовнішньої політики?
30. Які особливості розвитку Волині в X-XII ст.?
31. Яких князів династії Мстиславичів ви знаєте?
32. Чому об’єднати два князівства – Галичину і Волинь – змогли саме волинські князі, а не галицькі?
33. Хто такий Роман Мстиславович і яка його роль у розбудові? Дайте аналіз впливу монголо-татарської навали на розвиток Галицько-Волинської Русі.
34. Дайте характеристику політичного ладу і соціально-класової структури Галицько-Волинської Русі.
35. У чому полягає суть Магдебурзького права, і які українські міста здобули його першими?
36. У чому причини занепаду Галицько-Волинської держави Русі, яка була спадкоємницею політичних, соціально-економічних і духовних традицій Київської Русі, історичною формою української державності?

ТЕМА 4. КОЗАЦЬКА ДОБА. ПОЧАТОК УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1648-1676 РР.). УТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ГЕТЬМАНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ. (4 години)

Вкрай несприятливих умовах іноземного панування, політичної роздробленості українських земель, жорсткого соціального та національно-релігійного гноблення український народ знайшов сили для створення держави, яка мала етнічні українські риси і демократичну форму організації влади. Ця доленосна для України мета була досягнута під безпосереднім керівництвом Богдана Хмельницького у ході національної революції, що розпочалася 1648 року.

Частина національної держави проіснувала на теренах Лівобережжя на правах автономії у складі Російської імперії до початку 80-х років XVIII ст.

Виникнення українського козацтва і Запорозької січі¹¹

Слово „козак” (казак) східного походження, тюрського кореня. На території України стало відомим з XI ст. Безпосередніми їх попередниками були бровники і так звані угодники. Але початковий етап виникнення козацтва малодосліджений. На письмі вперше слово „козак” вжито в „Початковій історії монголів” від 1240 у значенні людини самотньої, не зв’язаної ні з домівкою, ні з сім’єю. У словнику половецької мови (1303) це слово трактується як „страж, конвоїр”.

Козаки освоювали незалежні українські степи в прикордонні, особливо за Дніпровськими порогами, які мали значні природні багатства. На ці простори не поширювалася влада ординців, Польського королівства і Великого Литовського князівства, з 1569 р. – Речі Посполитої. У свідомість нашого народу воно ввійшло в значенні вільна людина, народний месник, борець за свободу і незалежність України.

Перше письмове свідчення про українських козаків з’явилося 1489 р. („Польська хроніка” Мартина та Юхима Бельських).

У 1572 році король Зігмунд II Август видав універсал про утворення найманого реєстрового козацтва, що поклав початок юридичному визначенню прав, привілеїв та обов’язків козацтва як соціальної верстви.

¹¹ Бойко О.Д. Історія України: Навч. посіб. – К. : Академвидав, 2006.- 686 с. // http://ebk.net.ua/Book/history/boyko_iu/chapter5/503.htm

З кожним наступним роком кількість свідчень про козаків з України зростає. За сто років усіх українців називатимуть козаками. Тож попри іншомовне походження слова „козак” стало уособленням цілої епохи в історії.

У середині XVII ст. виникає навіть нова адміністративно-територіальна одиниця – Паланка (округ).

Козацтво як соціальна верства не було однорідним, а складалось із реєстрового (городового) заможного козацтва, що перебувало не державній службі і Запорізького (низового) козацтва, яке проживало в межах Запорізької Січі, а також нереєстрового козацтва, яке виникло внаслідок самовільного показачення.

Причини виникнення козацтва як самостійної станової групи:

1. Економічні: бажання позбутися феодальної залежності і пошук нових місць для господарювання, колонізація вільних земель Подніпров'я та Дикого Поля.
2. Соціальні: розвиток феодального господарства та посилення феодальної експлуатації українського населення з боку литовських та польських магнатів та шляхти, оформлення кріпосної залежності від феодала.
3. Політичні: цілеспрямована політика польської прикордонної адміністрації поставити козацтво на службу охорони південних рубежів від татарської небезпеки; наступ на козацькі права і вольності.
4. Стратегічні: постійна небезпека з боку Кримського ханства та турецької імперії.
5. Національно-стратегічні: політика колонізації та наступ католицької церкви на права православної.

Перша писемна згадка про Запорозьку Січ з'явилася 1551 року у польського історика Мартина Бельського. У своїй „Всесвітній хроніці” він повідомляв, що у першій половині XVI ст. на Хортиці збиралися козаки для нагляду за переправами, промислом і для боротьби з татарами. У різні часи Січ розташовувалася на різних місцях¹².

Перша Запорізька Січ – Хортицька, існувала в 1553-1557 рр., створена за активної участі гетьмана запорізьких козаків князя Дмитра Вишневецького, званого в народі Байдою.

¹² Бойко О.Д. Історія України: Навч. посіб. – К. : Академвидав, 2006.- 686 с. [//http://studopedia.com.ua/1_447_zaporozzka-sich.html](http://studopedia.com.ua/1_447_zaporozzka-sich.html)

Після Хортиці запорозька Січ знаходилася на острові Томаківка (60-ті роки XVI ст. - 1593), річці Базавлук (1593-1638), Микитиному Розі (1638-1652), річках Чортомлик (1652-1709), Кам'янець (1709-1711), в Олешка (1711-1734), на річці Підпільна (Нова Січ, 1734-1775).

Традиції не зникли і після зруйнування останньої січі російськими військами в 1775 р. Вони виявилися в житті козацької громади на Дунаї (Задунайська Січ) та Кубані.

Запорозька Січ як фортеця, центр козаччини, поступово перетворювалась на своєрідну державу, що контролювала значні території, утримуючи багатотисячну армію, адміністративний апарат¹³.

Основні риси своєрідної державності Запорозької Січі:

- Запоріжжя мало свою територію, яка називалася „землями війська Запорозького”. Розташовуючись на території Дніпропетровської, Запорізької, частково Херсонської, Кіровоградської, Донецької, Луганської та Харківської областей, Запорізька Січ у XVIII ст. за розмірами площі наближалася до острівної Англії. Територія Запоріжжя постійно змінювалася, кордони переносилися.
- Щодо органів державного управління (гетьман, старшинська рада), контроль за діяльністю яких здійснювала козацька рада. Для козацтва не існувало жодного авторитету: всіх своїх ватажків та отаманів вони сприймали винятково через призму усталених звичаїв та традицій.
- Крім власних органів державного управління функціонувало власне козацьке право, яке було не писаним законом, а „стародавнім звичаєм, словесним правом і здоровим глуздом”.
- Формальна рівність між усіма козаками (право користування землею та іншими угіддями, брати участь у радах та ін.). Невідповідність лідера козацьким нормам могла стати причиною не тільки усунення з посади, а й навіть смертної кари.
- Релігійність – одна з характерних рис духовної культури і ментальності запорозького козацтва. Між православ'ям і козацтвом існував глибинний зв'язок і тому Запорізьку Січ називають „християнською козацькою республікою”. З XVI ст. у Січі існувала своя православна церква Покрови Пресвятої Богородиці діви Марії. В межах вольностей війська Запорозького

¹³ Мирончук В.Д., Ігошкін Г.С. Історія України: Навчальний посібник. – К: МАУП, 2002. - 328 с. // [http://lib.kdais.kiev.ua/files/istoriya%20ukraini.pdf](http://books.br.com.ua/24438Бойко О.Д. Історія України: Навч. посіб. – К. : Академвидав, 2006.- 686 с. // <a href=)

Низового існувало понад 60 церков. Характерно, що при читанні Євангелія усі козаки випростовувалися і до половини витягали шаблі з піхов на знак готовності захищати зброєю слово Боже від ворога. Кожен козак, умираючи, відписував на церкву ікону, медаль, зливok золота, срібла тощо¹⁴.

- Суспільно-політичній організації козацтва були притаманні значні риси демократизму. Але демократизм Запорозької Січі – це класична охлократія (влада натовпу), небезпечна для зміцнення ідей державності. Дехто із істориків цю суперечливу систему влади й підлеглості називає агресивною без елітною демократією. Запорозька Січ, маючи головні ознаки державності, все ж була лише своєрідною перехідною моделлю між справжньою повноцінною державою і професійною общиною.

Козацько-селянські повстання напередодні української революції.

Наприкінці XVI – на початку XVII ст. українськими землями прокотилося дві хвилі активного протесту народних мас проти існуючих порядків: перша (1591-1596) була порівняно короткою у часі, друга (1625-1638) – тривалішою. Головною рушійною силою народних виступів було козацтво, а причинами посилення польського кріпосницького, національного і релігійного утиску.

- 1569 р. Люблінська унія, по якій українські землі потрапили під владу Польщі;
- 1588 р. – запровадження кріпосного права на Україні (20-ти річного терміну розшуку утікачів);
- 1596 р. Брестська унія і насильницьке окатоличення українства та ін.

Наслідком цього і стали селянсько-козацькі повстання.

Найбільші з них:

1. Повстання 1591-1593 р. під керівництвом Криштофа Косинського;
2. Козацько-селянське повстання під керівництвом Северіна Наливайка 1594-1596 рр.

Після поразки повстань кінця XVI ст. протягом 30 років не було великих народних потрясінь. Пояснюється це тим, що Польща на початку XX ст. вступивши у період активної зовнішньополітичної діяльності, постійно відчувала потребу у військовій силі козаків і тому

¹⁴ Мирончук В.Д., Ігошкін Г.С. Історія України: Навчальний посібник. – К: МАУП, 2002. - 328 с. // <http://books.br.com.ua/24438>

змусила змінити гнів на милість, а репресії на привілеї. У цей період козацьким ватажкам Самійло Кішці, та Петру Конашевичу-Сагайдачному вдалося досягти значних успіхів: підняти престиж українського козацтва, посилити його вплив та розширити права; перетворити козацтво з тимчасових напівпартизанських формувань на боєздатне регулярне військо; довести чисельність козацького війська до 40 тисяч; трансформувати козацтво із суто воєнного в активний воєнно-політичний чинник суспільного життя, здатний розв'язувати державні проблеми; шляхом вступу всього Війська Запорозького до Київського братства утворили своєрідний союз козацтва, духовенства та міщанства¹⁵.

На початку 20-х років XVII ст. загострюються стосунки козацтва з польськими властями. Відігравши вирішальну роль у Хотинській війні, в якій Польща отримала перемогу, козацтво зазнало поразки. За умовами миру, укладеного 1621 року заборонялося судноплавство по Дніпру та вихід у Чорне море. Крім того, польський уряд не виплатив зароблених козаками грошей та скоротив реєстр. Утворилася значна невідповідність між силою, авторитетом, впливом козацтва та його реальними правами й привілеями.

3. 1625 р. селянсько-козацьке повстання на чолі з гетьманом М. Жмайлом;
4. 1630 р. повстання під керівництвом гетьмана нерєєстрового козацтва Івана Федоровича (Трясили);
5. 1635 р. – повстання під керівництвом гетьмана нерєєстрового козацтва Івана Михайловича Сулими;
6. 1637-1638 рр. – селянсько-козацькі повстання яку очолили П. Бут (Павлюк), Д. Гуня та Я. Острияниця.

Основними причинами невдач двох хвиль козацько-селянських повстань наприкінці XVI – на початку XVII ст. були: стихійність, неорганізованість, недосконало озброєння повстанців, локальний характер дій, мало чисельність лав повсталих, тертя між козацькою старшиною та рядовим козацтвом, неузгодженість дій реєстрового та нерєєстрового козацтва, нечіткість програмних установок, гнучка політика польського уряду, спрямована на розкол повстанців, тощо. Однак, незважаючи на поразки, селянсько-козацькі повстання відіграли значну роль в історії українського народу, оскільки суттєво гальмували процеси ополячення та окатоличення, зменшували тиск

¹⁵ Світлична В.В. Історія України: Навчальний посібник. - К.: Каравела, 2006. - 400с. // <http://westudents.com.ua/knigi/228-storya-ukrani-svtlichna-vv.html>

феодалного гніту, підвищували престиж та авторитет козацтва, сприяли накопиченню досвіду боротьби, служили прикладом для майбутніх поколінь борців за визволення народу, прискорювали формування національної самосвідомості.

На зламі XVI-XVII ст. козацтво стало впливовим чинником міжнародного життя. Військо козаків не тільки захищало українські землі від турецько-татарської загрози, а й своїми походами суттєво ослаблювало Турецьку Імперію та Кримське Ханство. У критичні періоди внутрішня стабільність у речі Посполитій, а іноді навіть безпека держави значною мірою залежали від позиції козацтва. Запорозжці брали активну участь у боротьбі за престол у Росії, Молдавії та інших країнах¹⁶.

Початок Української національної революції. Утворення української гетьманської держави.

В історичній науці залишаються відкритими питання типології, хронологічних меж і періодизації боротьби, що розпочалася в 1648 році під керівництвом Богдана Хмельницького.

Хмельницький Богдан (Зиновій Михайлович (1595-1657) – гетьман України, творець Української держави. Місцем народження вважається хутір Суботін. За походженням з дрібної української шляхти (по матері – з козацької родини). Освіту здобув в одній із Київських шкіл та у Львівській єзуїтській колегії, добре знав декілька мов, історію, юриспруденцію, військову справу. З юнацьких років був на військовій службі. Брав участь у походах проти Кримського ханства, а в часи повстань 30-х років XVII ст. виступав на боці козацтва. У січні 1648 р. на Запорозькій Січі він піднімає повстання, поклавши тим самим початок Української національної революції. Під час національно-визвольних змагань виявив себе як видатний державний діяч, досвідчений полководець, тонкий дипломат. До кінця свого життя Хмельницький проводив незалежну внутрішню політику, прагнув зміцнити міжнародні позиції України. Помер у Чигирині. Похований у Суботові в Еллінській церкві.

Погляди сучасних істориків на події 1648-1676 рр.

В.М. Литвин, В.М. Мордвінцев, А.Г. Слісаренко підкреслюють – „Повстання, яке розпочалося 1648 р. незабаром переросло у визвольну війну, а війна, зумовивши докорінні, глибокі якісні зміни в

¹⁶ Білоцерківський В.Я. Історія України: – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 536 с. // <http://textbooks.net.ua/content/category/35/61/41/>

суспільному розвитку, поступово переросла в національну революцію, що закінчилася поразкою після гетьмана П. Дорошенка у 1676 р.”

Подія, що розпочалася у 1648 р., становила собою не повстання чи війну, а українську національну революцію, близьку до нідерландської революції 1566-1609 рр.

Лише ліквідація державних інституцій у Правобережній Україні й зречення від влади П. Дорошенка у вересні 1676 р. ознаменували завершення революції поразкою, вважає Смолій.

Про які зміни в суспільстві другої половини XVII ст. йдеться¹⁷:

- утворення та розбудова Української національної держави;
- встановлення нових кордонів та поступове формування державної території;
- радикальні зміни станової ієрархії, прихід до вершин влади національної за складом козацької старшини;
- скасування кріпосного права, завоювання селянами особистої свободи;
- ліквідація великої земельної власності польських та ополячених українських феодалів і утвердження дрібної (фермерського типу) козацької власності на землю;
- визволення українських міст з-під влади короля, магнатів, шляхти, католицького духовенства;
- втягнення в орбіту соціальних змін абсолютної більшості населення, всіх суспільних станів та верств, що проживали в українських землях.

Щодо причин революції – це політичні, національно-релігійні, соціально-економічні та психологічні. Політика польського уряду, спрямована на ліквідацію козацтва як стану, переслідування православної віри, утиски і здириства з боку магнатів, місцевою адміністрації та орендарів і зрештою колоніальною системою польсько-шляхетського панування та демократичними волелюбними прагненнями українського народу.

Необхідно і важливо розглянути причини революції в контексті процесів на європейському континенті, де відбувались національно-визвольні війни і англійська революція.

¹⁷ Бойко О.Д. Історія України: Навч. посіб. – К. : Академвидав, 2006.- 686 с. // <http://lib.kdais.kiev.ua/files/istoriya%20ukraini.pdf>
Бойко О.Д. Історія України: Навч. посіб. – К. : Академвидав, 2006.- 686 с. // <http://uzhgorod-tv.narod.ru/posibnuku/boyko/p12.htm>

Рушійними силами революції були: козацтво, селянство, міське населення (міщани), нижче православне духовництво та частина дрібної патріотично налаштованої української шляхти.

Революція за характером була національно-визвольною, релігійною та антифеодальною.

Основна її мета: знищення польського панування, створення незалежної соборної держави й ліквідація існуючої феодальної моделі соціально-економічних відносин (ліквідація середньої та великої феодальної власності на землю, кріпацтва) і утворення нової моделі, в основі якої лежала б дрібна власність фермерського типу.

Періоди розвитку революції.

Питання про її хронологічні межі періодизації до сьогодні залишається дискусійним. Спираючись на широку джерельну базу, на дослідження вітчизняних і зарубіжних істориків доцільно виділити п'ять періодів.

Перший (лютий 1648-червень 1652 р.) – період найбільшого розмаху та інтенсивності національно-визвольної і соціальної боротьби. Основні здобутки: виборення державної незалежності у червні 1652 р. й успішне завершення Селянської війни.

Другий (червень 1652-серпень 1657 р.) – період погіршення економічного і геополітичного становища козацького становища козацької України.

Третій (вересень 1657-червень 1663 р.) – період різкого загострення соціально-політичної боротьби, що вилилася в громадянську війну і призвела до розколу козацької України на два гетьманства – Правобережне і Лівобережне.

Четвертий (липень 1663-червень 1668 р.) – період відчайдушної боротьби національно-патріотичних сил за возз'єднання України в умовах прагнення польського і московського урядів поділити українську державу.

П'ятий (липень 1668-вересень 1676 р.) – період кризи і поразки національної революції. Ліквідація державності на Правобережжі.

Основні ознаки української держави середини XVII ст.

- система органів державної влади та місцевого самоврядування: загальнокозацькі збори; рада козацької старшини, гетьмани;
- фінансова система: гроші польські, російські, українські. Державний скарб Війська Запорозького;
- адміністративно-територіальний устрій: полки, сотні, волості. Містами й селами управляли отамани. У містах з Магдебурзьким

правом діяли також виборні магістрати, у селах – сільські старости. Центром гетьманського правління став Чигирин.

- Судова система: на українських землях діяло козацьке звичаєве право, зберігали силу норм Литовських статусів, Магдебурзьке право. З'явилося нове джерело права – гетьманські універсали, обов'язкові для всього населення України. Найвищою судовою інстанцією був Генеральний військовий суд, на місцях діяли козацькі суди, які мали значення загальностанових судів. Незмінним лишалося міське судочинство.
- Збройні сили: бойове ядро української армії становили запорожці і реєстрові козаки. Полк складався із 1-2 тисяч написаних у реєстр козаків, але до них могли приєднуватися багато тисяч чоловік. Богдан Хмельницький мріяв про професійну, найману армію, яка лише в сьогоднішній Україні починає формуватися.
- Символіка: прапор малинового кольору, герб із зображенням козака з мушкетом.

Оскільки державний апарат створювався на зразок установ, що існували в Запорозькій Січі, Українська держава за формою правління й устроєм основних інститутів політичної влади істотно відрізнялася від тогочасних монархій Європи – вона була українською козацькою республікою.

Цей життєздатний суспільно-політичний організм став визначальним засобом у важливій справі мобілізації всіх сил суспільства для ліквідації режиму Речі Посполитої на українських землях та укладання Переяславсько-Московської угоди з Росією.

Запорозька Січ стала центром збирання повстанських сил, базою розгортання визвольного руху. За короткий час 1648 р. козаки тричі здобули блискучі перемоги: у битвах під Жовтими Водами (травень), під Корсунем (травень), під Пилявцями (вересень). В ході цих битв яскраво виявився талант Б.Хмельницького як воєначальника. Він залучив на свою сторону реєстрове козацтво і уклав союз з кримськими татарами. Визвольна боротьба переросла межі звичайного повстання і за короткий час охопила майже всю територію України. В листопаді 1648 р. було укладено перемир'я. Це було обумовлено комплексом причин – прогресуюча втрата боєздатності козацького війська, послаблення підтримки з боку татар, покращення боєздатності польської армії, захист старшиною власних вузько станових інтересів, відсутність чіткої програми подальших дій, нездатність козацької

еліти побачити реальність перспектив створення незалежної української держави.

Під тиском обставин Хмельницький змушений був піти на укладання 8 серпня 1649 р. Зборівського мирного договору. Умовами якого було: козацький реєстр зростав до 40 тис., козацька територія охоплювала Київське, Чернігівське та Брацлавське воєводства. На цих територіях влада належала гетьманові та його адміністрації. Всім учасникам повстання проголошувалась амністія. Магнати і шляхта мали право повертатися до своїх маєтків; для більшості селян відновлювалося кріпацтво. Цей мир не зняв протиріч між Україною та Польщею.

У лютому 1650 р. польські війська вдерлися на Поділля. Почалося нове протистояння, вирішальним моментом якого була битва під Берестечком 9 червень 1651 р.). Козаків зрадили кримські татари і вони потерпіли поразку. 18 вересня 1651 р. був підписаний Білоцерківський договір, за яким козацький реєстр обмежувався 20 тис, а влада гетьмана поширювалася лише на Київське воєводство і йому заборонялися зовнішні відносини.

Українсько-Московська державна угода 1654 року.

- Земський собор у Москві 1653 р. ухвалив: просити царя, щоб він прийняв гетьмана Б. Хмельницького і Військо Запорозьке „під свою государеву високу руку задля православної християнської віри й святих Божих церков”.
- Відрядження в Україну 31.12.1653 року до Переяслава спеціального посольства на чолі з боярином В. Бутурліним.
- 8 січня 1654 р. Хмельницький провів старшинську раду, яка ухвалила прийняти царський протекторат. (Єдино можливим виходом в тогочасних умовах Гетьман бачив прийняття протекторату Туреччини, Москви чи Криму.). Після Ради Б.Хмельницький, і генеральна старшина, деякі полковники і сотники та кілька делегатів від козацьких полків присягли на вірність царю. Але не скрізь присягали охоче: виникла опозиція в Києві, на Київщині, відмовилися присягати у Полтавському, Кропивнянському, Уманському та Брацлавському полках, відомі полковники І. Богун та І. Сірко.

У Переяславі не було укладено ніякої письмової угоди, і гетьманові довелося посилати до Москви своє посольство, щоб документально закріпити дані В. Бутурліним від імені царя усні

обіцянки щодо надання Україні військової допомоги і затвердження козацьких прав і привілеїв.

До березневих статей належить II статей, затверджених царем Олексієм Михайловичем у відповідь на письмові пропозиції Уряду Б. Хмельницького, та царські жалувані грамоти про Вольності Війська Запорозького, про права православної шляхти та міщан.

Березневі статті передбачали встановлення 60-тисячного козацького реєстру, виплату жалування старшині, збереження місцевої (козацької) адміністрації, збирання податків до царської казни, невтручання царських урядовців у внутрішні справи України, зобов'язання Москви розпочати війну проти Польщі і обороняти Україну. Разом з тим були відкинуті такі принципово важливі вимоги гетьмана Б.Хмельницького, як визнання незалежності української православної церкви і сплата податків у царську казну у вигляді данини; обмежувалися також дипломатичні відносини гетьмана з Кримським ханством, Туреччиною та Польщею.

Серед істориків немає згоди в оцінці характеру Переяславської угоди. Справа ускладнюється тим, що оригінальні документи втрачено, неточні копії та чернетки зберігаються у фондах Посольського приказу Центрального державного архіву давніх актів у Москві¹⁸.

На думку Грушевського М. Переяславська угода була формою васальної залежності, за якої сильніша сторона (цар) зобов'язувалися захищати слабшу (українців), не втручаючись у її внутрішні справи.

Український історик В. Липинський вважав, що угода стала результатом прагнення українців і росіян до возз'єднання і що возз'єднання двох народів було основною метою визвольної боротьби українського народу і самого Б. Хмельницького.

Насправді ж Б. Хмельницький сподівався, спираючись на підтримку Москви, завершити, нарешті, війну проти Польщі, розширити і зміцнити козацьку державу.

Пізніше у Богдана були плани змінити свою зовнішню політику. Він вів переговори зі Швецією, Прусією, Трансільванією, Литвою, Молдавією, Волощиною. Він задумував глобальну міждержавну систему, яка повинна була б діяти на нових принципах співіснування

¹⁸ Світлична В.В. Історія України: Навчальний посібник. - К.: Каравела, 2006. - 400с. // <http://westudents.com.ua/glavy/30227-storichniy-rozvitok-kivsko-rus.html>

європейських держав. Але цим грандіозним задумам не призначено було здійснитися. У 1657 р. Богдан Хмельницький помер¹⁹.

Його політику становлення України спробував продовжити Іван Мазепа. Ці два гетьмани взагалі возвеличуються у нашій історії. Але імперія Романових, як відомо, міцно схопилася за Україну і методично ліквідувала усі права, надані „Березневими статтями”.

І сьогодні пророчо звучать слова першого президента України М. Грушевського про те, що гетьман Богдан Хмельницький „зостанеться героєм української історії” назавжди.

Більшість сучасних українських істориків дійшли висновку, що головна заслуга Б. Хмельницького полягає у відродженні української державності, і що без його діяльності не постала б у новітні часи українська незалежна держава.

Українська національна революція має велике історичне значення: вона привела до витворення національної держави (її лівобережна частина проіснувала у складі Російської імперії до початку 80-х років XVIII ст.) в ході визвольної революції формувалася національна державна ідея, що стала для наступних поколінь українців заповітом у боротьбі за незалежність; революція стала могутнім імпульсом для розвитку національної самосвідомості, вона сформувала нову політичну еліту, що захищала національні інтереси.

Згодом царський уряд, проводячи колонізаторську політику в Україні, поступово скасував „Березневі статті” 1654 р. і в другій половині XVIII століття ліквідував автономію України. У липні 1783 року було ліквідовано козацтво як соціальний стан. З 13 травня 1783 р. Катерина II видала указ про повну заборону переходу селян з місця на місце. До 1786 р. кріпосне право було введено по всій території підросійської України.

БОРОТЬБА ЗА ЗБЕРЕЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ АВТОНОМІЇ. ПОДІЛ УКРАЇНИ НА ПРАВОБЕРЕЖЖЯ І ЛІВОБЕРЕЖЖЯ. ЛІКВІДАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ. (ДРУГА ПОЛОВИНА XVII-XVIII ст.

Руїна.

Руїна – період в історії України (60-70 рр. 17 ст.) що відзначився розпадом української державності і загальним занепадом.

¹⁹ Бойко О.Д. Історія України: Навч. посіб. – К. : Академвидав, 2006.- 686 с. // <http://uzhgorod-tv.narod.ru/posibnuku/boyko/p12.htm>

Після смерті Богдана Хмельницького гетьманом стає колишній генеральний писар І. Виговський – „поки змужніє” Юрій Хмельницький. Усунення династії Хмельницьких від влади й скасування попередньої форми правління розглядається як державний переворот, який зруйнував єдину перепону розгортання боротьби за владу, що й стало однією з причин Руїни Української держави.

Основні напрямки політики І. Виговського:

Внутрішня політика: придушення заворушень у війську наприкінці 1657 р.; нехтування традиційними „свободами і вільностями козацтва; спроба відновити шляхетське землеволодіння²⁰.

Зовнішня політика: курс на відновлення союзу з Кримом і Портою; договір зі Швецією; врегулювання взаємин з Річчю Посполитою; поступки Москві (прибуття воєвод до міст та ін.); 16 вересня 1658 р. І. Виговський укладає в м. Гадячі договір з Польщею, що передбачав перетворення козацької України на Руське князівство; війна з Росією, оскільки Росія не визнала Гадяцький договір і розпочала війну.

Дворічне гетьманування І. Виговського, не позбавленого талантів державного діяча, закінчилось різким загостренням соціально-політичної боротьби. Більшість старшини і рядове козацтво виступило проти змісту Гадяцького договору і політики І. Виговського. Тому навіть перемога над росіянами 9 липня 1659 р. під Конотопом не зміцнила його становища. У жовтні 1659 р. Чорна рада передала булаву Ю. Хмельницькому.

Україна в 1659-1663 рр.

- Вдавшись до шантажу, підробивши договір Б.Хмельницького 1654 р., російські воєводи у Переяславі нав'язали Ю.Хмельницькому новий Переяславський договір 1659 р., який позбавляв козацьку Україну внутрішнього суверенітету й перетворював її на автономну одиницю Росії.
- У 1660 р. Московська держава і Польща починають війну, в ході якої руські війська зазнають поразки під Чудновом.
- Восени 1660 р. Ю. Хмельницький порвав з Московією і уклав з Річчю Посполитою 18 жовтня 1660 р. Слободищенський трактат, який став початком територіального розколу України.
- У січні 1663 р. Ю. Хмельницький відмовляється від влади й постригається у ченці. Щодо його долі: гетьманом обирався ще два

²⁰ Бойко О.Д. Історія України: Навч. посіб. – К. : Академвидав, 2006.- 686 с. // <http://uzhgorod-tv.narod.ru/posibnuku/boyko/p12.htm>

рази під Султанським протекторатом. Був страчений у Кам'янці-Подільському у 1685 р.

Події 1663 р. лише підтвердили історичну реальність – територіальна єдність України була порушена. Лівобережжя перебувало в складі Московії. Правобережжя знову відійшло до Польщі. Але це був лише один з епізодів нескінченної зміни гетьманів на обох берегах Дніпра та їхньої боротьби за цю найвищу в козацькій державі посаду.

Правобережна Україна в 1663-1665 рр.

- У 1663 р. гетьманом Правобережної України було обрано Павла Тетерю.
- Гетьман Тетеря намагався відвоювати Лівобережну Україну в союзі з Польщею, але зазнав поразки.
- Гетьман не перешкодив розміщеному на правобережжі польському війську грабувати і нищити місцеве населення.
- Польська армія і магнати паплюжили святині українського народу, православні храми, могили Б. Хмельницького.
- Проти гетьмана Тетері спалахнуло повстання, яке змусило його втекти в Польщу, де він помер в 1670 р.

Громадянська війна, що коштувала життя сотень тисяч українців і привезла до спустошення й обезлюднення цілих регіонів, українською негативно позначилася на політичній свідомості еліти, серед якої зміцнилася тенденція відмови від програми створення незалежної соборної держави.

Лівобережна Україна в 1663-1665 рр.²¹

- У 1663 р. на Чорній Раді гетьманом Лівобережної України було обрано І. Брюховецького.
- У 1665 р. він першим з українських гетьманів поїхав до Москви, де 2 жовтня підписав угоду, яка значно обмежувала автономію Лівобережної України (Московські статті). Статті передбачали: обрання гетьмана у присутності царських послів за згодою руського царя; Митрополит Української православної церкви призначався Московією; зросла чисельність російських військ, розташованих в Україні.

Обмеження прав Української козацької держави у другій половині XVII ст.

²¹ Мирончук В.Д., Ігошкін Г.С. Історія України: Навчальний посібник. – К: МАУП, 2002. - 328 с. // <http://textbooks.net.ua/content/category/35/51/41/>

- Московські воєначальники забороняють полковникам Хмельницького приймати присягу місцевого українського населення на вірність гетьману Хмельницькому.
- Віленський мир 1656 р. між Росією і Польщею.
- Нав'язування Війську Запорозькому нових статей договору (обмеження війська до 40 тисяч чоловік, призначення воєвод в українські міста.)
- Таємні зносини Москви із Запорозькою Січчю, підкуп старшини, козацькі регалії (булаву привезено на Січ і вручено Кошовому Барабашу).
- Поширення ворожнечі і недовіри між старшиною.
- Збройний конфлікт Москви та І. Виговського. Битва під Конотопом.
- „Московські статті” 1665 року (передача московським воєводам керівництва військово-адміністративними та фінансово-господарським воєводам керівництва військово-адміністративними та фінансово-господарськими справами на Лівобережній Україні).
- Підпорядкування української церкви Московському патріархові. Київський митрополит призначається з волі московського патріархату.
- Українські міста і села – володіння монарха.
- Обмеження прав України відбулось і на міжнародному рівні – 30 січня 1667 р. в Андрусові (поблизу Смоленська) було підписано договір між Росією і Польщею про перемир'я на 13.5 років.
- „Глухівські статті ” 1669 р. (реєстр – 30 тис. чоловік) і заборона зовнішніх зносин.
- Батурінський переворот.
- Договір з І. Самойловичем (обмеження влади гетьмана).
- Переяславські статті 1674 р. (підданство Москві десяти правобережних полків)
- Вічний мир 1686 р. між Польщею та Росією остаточно поділив територію України.
Зміст Андрусівського мирного договору.
- За цим договором Російській державі поверталися Смоленськ і Сіверська земля.
- Україна поділялася на дві частини по Дніпру – Лівобережжя залишалось у складі Росії, Правобережжя, крім Києва, знову переходило під владу Польщі.

- Київ з прилеглими містечками і селами на два роки залишався за Росією, а потім мав відійти до шляхетської Польщі. У пункті про Київ царський уряд зробив низку застережень, які давали можливість назавжди залишити це місто за Росією.
- Запорожжя, за Андрусівським договором, мало бути під владою обох держав і допомагати їм під час війни. Фактично Запорожжя підлягало лише Росії.

З 1665 року розвиток політичних подій на українських теренах значною мірою був пов'язаний з діяльністю Петра Дорошенка. Ставши гетьманом на Правобережжі, він узяв курс на об'єднання всіх українських земель у складі єдиної держави. Як основу для замирення з царським урядом він висунув вимоги про ліквідацію „Московських статей ” 1665 р., Андрусівського перемир'я 1667 р. й визнання його гетьманом усєї України в 1668 р.

Внутрішня і зовнішня політика Петра Дорошенка.

- Покінчив як з отаманством старшин, так і з практикою скликання чорних рад; відновив принцип призначення полковників і, очевидно, сотників;
- Чи не єдиний серед гетьманів усвідомлював значущість існування національної церкви для утвердження самостійної України, тому всіляко підтримував зусилля київського митрополита Йосипа Тукальського у справі створення українського патріархату.
- У соціально-економічній сфері проводив політику утвердження козацького типу господарства, визнання соціальних завоювань селянства та недопущення до мастків шляхти.
- Створює найманців (сердюків), що підпорядковувались йому особисто.
- Звертається за допомогою до Туреччини у намаганнях об'єднати Україну і визволити її як від Польщі, так і від Росії.
- Надалі спроба за допомогою Порти домогтися витворення соборної держави зазнала невдачі. Відречення його від влади (вересень 1676) збіглося з ліквідацією Правобережної Гетьманщини, що означало поразку Національної революції. Центр державного життя перемістився на Лівобережжя.
- Обмежив кількість Руських військ на Лівобережжі.
- Правобережна Україна на чолі з гетьманом Дорошенком визнавала свою залежність від турецького султана.
- Річ Посполита сплачувала Туреччині викуп і щорічну данину.

А тим часом офіційна назва держави – „Військо Запорозьке” – дедалі все частіше змінюється на „Малоросія” (Лівобережжя(чи „Україна”) Правобережжя). В укладеному в жовтні 1672 р. Турецько-польському договорі вперше у міжнародно-правових актах козацька Україна отримала назву „Українська держава”. В свідомості її населення швидко вкорінюється назва „Україна”, а відтак усе частіше воно вдається до самоназви „український народ”.

Запорозька Січ у другій половині XVII ст. Козацька-гетьманська держава (середина XVII- кінець XVIII ст.)

Запорізька Січ у цей період стала грати роль опозиційного центру. Проте на Запорожжі не було стійкої орієнтації. Його політичні орієнтири весь час змінювались на користь Московії, Туреччини, Швеції. Проте, маючи незалежну політику, Січ активно впливала на формування державного устрою всієї України.

За Андрусівським перемир'ям між Москвою та Польщею Запоріжжя формально підпорядковувалася двом державам – Росії і Речі Посполитій. Насправді ж запорожці не визнавали цього протекторату і навіть після підписання „Вічного миру” Москви з Польщею.

У 1686 р., коли Польща відмовилась від своїх прав на Запорожжя, Москва вимушена була визнати право Запорозької Січі на самоврядування та прийняття втікачів.

Під протекторатом Московії (який має суто економічний характер) Запорозька Січ проводила незалежну політику.

Запорозька Січ у другій половині XVII ст.

Військова рада – найвищий орган влади й управління

Кіш – головний виконавчий орган на чолі з отаманом

Старшини: писар, суддя, осавул, обозний, хорунжий

Ліквідація Запорозької Січі

Привід для ліквідації Запорозької Січі – перехід Мазепи і кошового отамана Гордієнка на бік Карла XII. 14 травня 1709 року російські війська зайняли Січ, зруйнували січові укріплення, вивезли артилерію та військовий скарб. Частина запорожців відійшла на південь і заснувала Січ на річці Кам'янка (на території нинішньої Херсонської області).

У 1744 році була заснована Нова Січ на Річці Підпільній, поблизу села Покровське Нікопольського району, Дніпропетровської області.

Після закінчення російсько-турецької війни 1769-1774 рр. Запорозжя втратило своє значення як стратегічний форпост проти татарської та кримської агресії.

У травні 1775 р. російська війна на чолі з генералом Теккелі вдерлися в Січ.

3 серпня 1775 року Катерина II підписала маніфест про ліквідацію Запорозької Січі. Заборонялась навіть назва „запорозький козак”. Територія Січі була приєднана до Новоросійської губернії. По-різному складалася доля козаків після 1775 року²².

Імперська доктрина Росії щодо України наприкінці XVII ст. Вона пов'язана з іменем царя Петра I та його активною реформаторською діяльністю. В результаті у Московії утверджується імперська доктрина при визначенні політичної поведінки щодо України. Ця лінія прослідковується вже в Коломацьких статтях (1687 р.) – Івана Мазепи, чергового гетьмана Лівобережної України. Ці статті позбавили гетьмана права на зовнішню політику, зняття старшин з посад без дозволу монарха. Сама територія Лівобережжя дістала назву „Малоросійська земля під управлінням гетьмана”²³.

Політика Петра I відносно України:

- Війни, які проводив Петро I, особливо зі шведами (1700-1721), лягла непосильним тягарем на плечі українського народу.
- Роздача земель в Україні своїм наблизеним.
- Заборона вивозу з України селітри та сировини.
- Виготовлення пороху, вовни, вугілля.
- Заборона в Україні золотої і срібної монети.
- Зруйнування Запорозької Січі в 1708 р.
- Зруйнування та вирізання населення гетьманської резиденції м. Батуріна.
- Арешт частини української старшини та їх сімей.
- Введення посади царського наглядача при гетьманові.
- Нищення української закордонної торгівлі.
- Нищення військової сили, козацтва. Деморалізація старшини.
- Заснування Малоросійської колегії в 1722 р²⁴.
- Колоніальна політика щодо культури України.

²² Музиченко П.П. Зміни в правовому становищі Запорізької Січі // Історія держави і права України // <http://westudents.com.ua/glavy/60839-75-zmni-v-pravovomu-stanovisch-zaporzko-sch.html>

²³ Бойко О.Д. Історія України: Навч. посіб. – К. : Академвидав, 2006.- 686 с. // <http://lib.kdais.kiev.ua/files/istoriya%20ukraini.pdf>

²⁴ Мирончук В.Д., Ігоскін Г.С. Історія України: Навчальний посібник. – К: МАУП, 2002. - 328 с. // <http://textbooks.net.ua/content/category/35/51/41/>

Показовий виступ Петра I у Сенаті. Він підкреслив, що „малоросійський народ и зело умен и зело лукав: он яко пчела любодельна, дает російському государству и лучший мед умственный, и лучший воск для свечи российского просвещения, но у него есть и жало. Доколе россияне будут любить и уважать его, не посягая на свободу и язык, дотоле он будет волом подъяремным и светочью российского царства, но коль скоро посягнут на его свободу и язык, то из него вырастут драконовы зубы...”

Не випадково про нього Т. Шевченко писав „Це той Первий, що розпинав нашу Україну...”

Дії Петра I щодо України, геополітична ситуація в регіоні привела Мазепу в табір Карла XII. Але козаки, селяни і міщани не підтримали наміру Мазепи здобути державну залежність за допомогою Швеції.

Ранком 27 червня (8 липня) 1709 року під Полтавою відбувалася генеральна битва між 30-тисячною шведською і 42-тисячною російською армією, на боці шведів воювали 3 тисячі українців. Битва закінчилася розгромом шведів і прибічників Мазепи. Карлу XII й Мазепі з невеликою кількістю вояків вдалося дістатися володінь турецького султана. І хоча Петро I вимагав видачі Мазепи, однак султан під тиском іноземних дипломатів оголосив українського гетьмана недоторканим гостем. Перебуваючи у вигнанні, Мазепа вже не вставав з ліжка і помер у серпні 1709 року в Бендерах.

5 квітня 1710 року на раді під Бендерами новим гетьманом у екзилі було обрано Пилипа Орлика, який залишив після себе одну з найкращих пам'яток української правничої думки – „Пакти й конституції законів та вольностей війська Запорозького”, що справедливо вважається першою народною демократичною конституцією України. (Польська національна конституція – 1791 р. США – 1787 р. конституція Франції – 1791, 1793, 1795, 1799 рр.)²⁵

Зміст конституції. У вступі викладено історію українського народу. 16 статей в яких закріплювалося панівне становище православної церкви, визначалися кордони України, забезпечення демократичних прав людини, визнання непорушності трьох складових чинників правового суспільства – а саме єдність і взаємодію законодавчою (виборна Генеральна Рада, що мала скликатися тричі на рік), виконавчою (гетьман, обмежений законом у своїх діях, генеральна

²⁵ Історія держави і права України - Музиченко П.П. Зміни в правовому становищі Запорізької Січі // <http://westudents.com.ua/glavy/60839-75-zmni-v-pravovomu-stanovisch-zaporzko-sch.html>

старшина і обрані представники від кожного полку – „Самодержавіє Гетьманського уряду неприлично”) і судова влада, підзвітна і контрольована.

Конституція передбачала боротьбу з корупцією. Записано: „щоб яснowelьможний гетьман не заводився жодними, хоч і найбільшими датками та респектами, нікому за корупції полковничих урядів та інших військових і посполитих начальств не давав”(ст.10).

У конституції була розроблена реальна модель вільної, незалежної держави, заснованої на визнанні природного права людини і народу на свободу і самовизначення, вироблені ще незнані в Європі демократичні засади суспільного життя, стверджувалась виборність усіх державних посад знизу догори, розроблені фундаментальні принципи внутрішньої і зовнішньої політики майбутньої української суверенної держави, прийняте нечуване в феодальному суспільстві рішення про соціальне забезпечення убогих, сиріт, удовиць тощо.

Окремий (14-й) параграф стосувався законодавчого обмеження зловживань старшинських урядовців та судової тяганини.

До 1741 р. „Конституція” П. Орлика діяла на частині території Правобережної України, де зберігався військово-територіальний полковий устрій; тут полкові та сотенні канцелярії мали копії з неї.

Події розгорталися трагічно для П. Орлика. В середині старшин почалися чвари. Кошовий К. Гордієнко покинув гетьмана та з частиною запорожців подався до Олешківської Січі. Військові сили Орлика танули, із жовтня 1714 р. король Карл XII покинув Туреччину та вирушив нарешті до Швеції. 23 жовтня того ж року гетьман П. Орлик із сім'єю й групою вірних старшин відправився за своїм протектором – королем. Так зазнала невдачі спроба визволення України з-під влади Москви й відновлення об'єднаної гетьманщини під булавою П. Орлика.

В першій половині XVIII ст. посилюється колоніальна політика Російської імперії щодо України. Політичний курс уряду Петра I був спрямований на обмеження української автономії аж до повної її ліквідації. Крім політичних, були здійснені й економічні заходи (зокрема заборона вивозу товарів з України,) які призвели до того, що Україна була змушена вийти з європейського економічного простору і економічно перетворилася на колонію Москви. У 1720 р. Сенат фактично заборонив друкувати книжки українською мовою.

У 1722 р. управління Україною було передане безпосередньо Сенату, що означало відмову визнати Україну окремим держаним організмом.

Український уряд з його головним адміністративним органом, Генеральною Військовою Канцелярією, був підпорядкований Малоросійській колегії, завдання якої було включити Україну до системи управління Росії.

Обрання миргородського полковника Д. Апостола новим гетьманом 1727 р. мало формальний характер: претендент був визначений царським урядом. Малоросійська колегія була скасована, і всі українські справи було перенесено до Колегії іноземних справ.

Останнє відновлення гетьманського правління.

У 1750 р. в Глухові відбувся урочистий акт виборів К. Розумовського на гетьмана України. За гетьманування К. Розумовського було відновлено й удосконалено головні атрибути автономної Української держави, проте її подальший розвиток був неможливим в умовах централістських устремлінь Російської Імперії.

В 1762 р. на російський престол зійшли Катерина II, яка примусила К. Розумовського „добровільно” зректися гетьманства. Малоросійська колегія, її президент П. Румянцев понад 20 років правили Україною, твердо дотримуючись прописаною ім. Катериною II політики: викоринити із свідомості народу пам'ять про Українську державу. „...Сие провинции (Малая Россия, Лифляндия и Финляндия П.Б.) надлежит легчайшим способом привести к тому, чтобы они обрусели и перестали бы глядеть как волки в лес. К тому приступ весьма легкий, если разумные люди избраны будут начальниками в их провинциях, когда же в Малороссии гетмана не будет, то должно стараться чтобы на век и имя гетмана исчезло, не только персона, какая было произведена в оное достоинство”.

У 1781 р. було знищено полковий адміністративний устрій України-Гетьманщини, а її територію поділено на три намісництва: Київське, Чернігівське і Новгород-Сіверське, які об'єднано в одному Малоросійському генерал-губернаторстві. В 1783 р. на українських селян було поширено російський режим повного закріпачення. На підставі „Жалуваної грамоти” 1785 р. українська шляхта мала отримати права російського дворянства разом із проголошенням

шляхетських свобод, дозволу самоуправління, корпоративних установ тощо²⁶.

На кінець XVIII ст. було остаточно ліквідовано автономію України, її права, вольності і привілеї. Із скасуванням гетьманства та полкового устрою її було зведено до становища звичайної російської провінції. Україна перестала існувати як окремий державний організм, і на всій її території насильно встановлювалися органи управління Російської імперії, а згодом і загальноросійське правове законодавство.

ТЕМА 6. УКРАЇНА ІМПЕРСЬКОЇ ДОБИ (КІНЕЦЬ XVIII - ПОЧАТОК XX СТ.)

Україна в цей період не становила єдиного цілого. Вона знаходиться у складі двох імперій:

- 9/10 території України (Слобідська, Лівобережна, Правобережна, Волинь, Південь) – у складі Російської Імперії. Ці землі пізніше отримали назву Наддніпрянської України;
- 1/10 території України, а саме Західна Україна (Східна Галичина, Закарпаття, Північна Буковина) – у складі Австрійської Імперії (Австро-Угорщини).

Поділ України російсько-австрійським кордоном, політика гноблення з боку імперій негативно впливали на формування української нації.

При розгляді цього надзвичайно насиченого подіями періоду головна увага буде приділена тим питанням, які відповідають найбільш характерним тенденціям української історії XIX – початку XX ст.

Українське Національне відродження (кінець XVIII – перша половина XIX ст.)

Основна риса української історії XIX ст. – це національне відродження України, під яким розуміють:

- Формування національної свідомості українців;
- Зростання інтересу до української мови, історії, культури;
- Активізацію зв'язків між західними і східними українцями, їх національну інтеграцію;
- Розгортання українського національно-визвольного руху.

²⁶ Історія держави та права України - Трофанчук Г.І. Остаточна ліквідація української державності // <http://westudents.com.ua/glavy/61528-1-ostatochna-lkvatsya-ukransko-derjavnost.html>

До того ж, хід історичного розвитку поступово свідчив про неминучий розклад панщинно-кріпосницької системи. Країна відчувала ознаки того, що самодержавство у своєму старому вигляді вже не відповідає вимогам часу і навряд чи може надалі існувати без змін. Уперше і перед верховною владою, і перед суспільством реально постало питання про правомірність необмеженого самовладдя та кріпосного права. Тривав процес усвідомлення необхідності докорінних змін.

Щодо причин піднесення національних процесів в Україні.

Це перед усім політика російського та австрійського урядів, які організували свого роду змагання хто більше знуцатиметься над українським народом. Звичайно пальма першості належала Російській імперії. Це яскраво проявилось к циркулярі 1863 р. міністра внутрішніх справ Валуєва, який заборонив друкування і викладання українською мовою, цинічно заявивши, що „ніякої окремої малоросійської мови не було, немає і бути не може”. У 1876 р. підписано Ємський указ Олександра II, який заборонив ввезення літератури українською мовою, українські пісні та п'єси (їх треба було перекладати на російську), використання української мови в початкових школах, державних закладах. Навіть назва „Україна” була заборонена.

В Австро-Угорщині здійснювалося національне гноблення не в таких грубих формах, яка на відміну від Росії була конституційною монархією. Українська мова і культура тут формально не заборонялися, існували певні політичні свободи, рівність громадян, зокрема Галичина і Буковина мала своїх представників і парламент і крайових сеймах. Саме Західна Україна стала центром національного відродження.

Активізації національного відродження була давня традиція визвольної боротьби в Україні, яка набула інших форм і змісту.

Активізації національного руху сприяло збільшення кількості української інтелігенції, яка виступила ініціатором і організатором цього руху.

Центрами підготовки інтелігенції стали міста, де діяли університети: Львів (у 1661 році відкрито перший на українських землях університет), Харків (у 1865 р). У західній Україні значну роль у національному відродженню відіграло українське духовенство. У той час, коли православне духовенство в Наддніпрянщині було русифіковане і виступало опорою російському царизму, греко-

католицьке духовенство прагнуло бути разом зі своїм народом, відображати його інтереси.

Важливим чинником національного пробудження стали події європейського життя. Ідеї Великої французької революції кінця XVIII ст. радикалізували українське суспільство, спрямували його кращих представників на пошуки шляхів перетворення існуючих порядків. Значний вплив на піднесення громадсько-політичного життя країни справила Вітчизняна війна 1812 р. (в якій українці виступили на боці Росії), засвідчивши марність сподівань українців на поліпшення їхнього становища, та зарубіжні походи 1812 р., учасники яких побачили переваги європейських форм суспільного і державного устрою. Представники передової частини українства переконалися у тому, що ніхто нам не допоможе, покращення життя у наших власних руках і тільки. Про це потрібно пам'ятати і зараз.

Декабристи – представники дворянства Росії, які боролися за повалення царату та скасування кріпацтва. В 1825 р. підняли анти царське повстання, яке закінчилося поразкою²⁷.

Кращі представники дворянства – декабристи вперше в історії Росії створили революційну організацію, розробили політичну програму та здійснили збройний виступ проти самодержавства. У 20-ті роки XIX ст. в Україні також заснуються таємні декабристські організації:

1. Південне товариство (1821-1825 рр.) з центром у Тульчині, очолюване полковником П. Пестелем.
2. Товариство об'єднаних слов'ян у Новограді-Волинському (1823-1825 рр.) на чолі з офіцерами – братами Борисовими. Основні вимоги – ліквідація самодержавства та кріпосного права. Серед декабристів не було єдності у вирішенні національного питання. „Південне товариство”, виступало за „єдину і неподільну Росію”, не визнаючи за українським та іншими народами імперії права на самовизначення; „Товариство об'єднання слов'ян” передбачало створення федерації слов'янських народів, однак воно не розглядало Україну об'єктом цього федеративного союзу. Після невдалого повстання в грудні 1825 р. декабристські організації були розгромлені.

Національно-визвольний рух в Україні XIX ст. характеризується культурницькою діяльністю української інтелігенції (у 1798 р. І. Котляревський видає поему „Енеїда”, вперше уживши українську

²⁷ Бойко О.Д. Історія України: Навч. посіб. – К. : Академвидав, 2006.- 686 с. // <http://lib.kdais.kiev.ua/files/istoriya%20ukraini.pdf>

народну мову як літературну, видання анонімної „Історії Русів”, п’ятитомної „Історії Малоросії” Миколи Маркевича (1842-1843 рр.) плідна наукова діяльність Миколи Костомарова, Володимира Антоновича, Олександра Єфименко, Дмитра Багалія, а з кінця XIX ст. і Михайла Грушевського), що справила значний вплив на піднесення національної свідомості народу, на активізацію процесів національного відродження²⁸.

Масонські ложі, що виникають на початку XIX ст., започаткували організований опозиційний царизму рух в Україні. Масонство – релігійно-етичний рух, прибічники якого закликали до морального самовдосконалення й об’єднання людей за принципами взаємодопомоги, братерства, рівності.

На початку 40-х років XIX ст., із відкриттям університету, центром національно-визвольного руху став Київ, де у 1845-1847 рр. діяла перша суто українська таємна політична організація – Кирило-Мефодіївське товариство (братство). Нараховувала 12 осіб, серед них – Тарас Шевченко, Микола Костомаров, Пантелеймон Куліш, Василь Белозерський.

Програмні завдання організації викладено в „Законі божому” („Книзі буття українського народу”) та „Статуті”.

Основні цілі братства:

- ліквідація самодержавства і кріпосного права та станів;
- національне визволення України;
- утворення на демократичних засадах федерації слов’янських народів із центром у Києві;
- утвердження в суспільстві демократичних прав і свобод для громадян;
- досягнення рівності у правах на розвиток національної мови, культури та освіти всіма слов’янськими народами;
- поступове поширення християнського ладу на весь світ.

Програмні документи наголошували на мирному характері перетворень, досягненні стратегічних завдань через освіту та виховання, поширення літератури, залучення до своїх рядів нових членів.

Поміrkована програма братства викликала критичне ставлення Т. Шевченка та радикально налаштованих братчиків, які поділяли революційно-демократичні погляди.

²⁸ Світлична В.В. Історія України: Навчальний посібник. - К.: Каравела, 2006. - 400с. // <http://westudents.com.ua/glavy/30300-harakteristika-natsionalno-vizvolnogo-ruhu-v-ukran-xix-st.html>

За доносом члени братства були заарештовані і засуджені до різних строків ув'язнення та заслання. Діяльність Кирило-Мефодіївського товариства була першою спробою української інтелігенції перейти від культурного до політичного етапу боротьби за національне визволення України.

Т.Г. Шевченко – ідейний натхненник українського національного відродження. З виходом у 1840 р. „Кобзаря” за українською мовою остаточно затверджується статус літературної, „рівної серед рівних”. Своєю творчою та громадською діяльністю Т. Шевченко пробудив національну свідомість українців, сприяв розгортанню ними боротьби за своє соціальне і національне визволення²⁹.

Наприкінці 50-х рр. XIX ст. Почали організовуватись напівлегальні гуртки – Громади. Перша Громада виникла в Києві в 1859 р. на базі таємного гуртка „хлопоманів” (від польського „хлоп”-селяни), очолив її відомий вчений Володимир Антонович. Власті цей рух називали „українофільством”. Їх діяльність мала, в основному, культурно-просвітницький характер (відкриття недільних шкіл, пропаганда художньої і наукової літератури, вивчення української мови, історії, етнографії). Серед найактивніших учасників громадського руху були: композитор Микола Лисенко, письменник і драматург Михайло Старицький, письменники Олександр Кониський, Володимир Самійленко, Панас Мирний, історик Михайло Драгоманов, соціолог Сергій Подолинський, етнограф Павло Чубинський, засновник української статистичної науки Олександр Русов.

Громади підтримували зв'язки з представниками національного руху Західної України.

Після прийняття горезвісного Валуєвського циркуляра проти громадівців прокотилася хвиля репресій, і в другій половині 60-х рр. громадівський рух пішов на спад, так закінчився його перший етап.

Заслуговує на увагу заснування журналу „Основа” у 1861 р. (членами Кирило-Мефодіївського товариства, які з'їхалися у Петербург після заслання)³⁰. Це був перший український журнал у Російській імперії, який знайомив читачів з життям українського народу. Він сприяв пробудженню національної свідомості українського народу. Він сприяв пробудженню національної

²⁹ Світлична В.В. Історія України: Навчальний посібник. - К.: Каравела, 2006. - 400с. // http://pidruchniki.com/1363060544747/istoriya/harakteristika_natsionalno-vizvolnogo_ruhu_ukrayini_xix

³⁰ Бойко О.Д. Історія України: Навч. посіб. – К. : Академвидав, 2006.- 686 с. //studopedia.org/10-150557.html

свідомості української інтелігенції, розкиданої по всій імперії, та установленню зв'язків з Громадами.

Певний вплив на розвиток українського руху справило польське визвольне повстання 1863-1864 рр., спрямоване проти російського самодержавства.

На початку 70-х років після деякого послаблення контролю за внутрішнім життям українського суспільства громадівці активізують свою діяльність, починається другий етап громадівського руху. Київська громада навіть мала власний друкований орган „Київський телеграф”.

Громади, хоч і утримувалися у своїй більшості від політичної діяльності, все ж таки не влаштовували владу і у 1876 р. З прийняттям Ємського акту їх діяльність була заборонена.

Частина громадівців виїхала за кордон. Серед них був і Михайло Драгоманов, який упродовж 1878-1882 рр. видавав у Женеві перший український журнал за кордоном „Громада”. Драгоманов розробив так звану концепцію громадського соціалізму. Основу справедливого суспільного устрою українського народу він вбачав у феодалізмі – в існуванні децентралізованих, політично вільних і самостійних громад, об'єднаних для спільної праці на спільній землі, фабрики чи заводі. Обстоюючи право українського народу на національне самовизначення, він не закликав до створення незалежної України. Будучи поборником дружби і рівності усіх народів, учений виступав за автономію України в рамках федеративної демократичної Російської держави.

Наприкінці XIX ст. відбувається політизація національно-визвольного руху. Першою політичною організацією на цьому етапі стало „Братство тарасівців”, яке діяло впродовж 1891-1893 рр. (засновники студенти М. Міхновський, І. Липа, В. Шемет). Братство поставило за мету реалізацію основних ідей Т.Г. Шевченка, підготувало сприятливий ґрунт для поширення державницько-самостійних настроїв.

Першою політичною партією в наддніпрянській Україні стала утворена в 1900 р. у Харкові Революційна українська партія (РУП). Засновник Д. Антонович, М. Русов, Д. Матусевич та ін. Програму цієї партії написав Міхновський. Вона вийшла брошурою під назвою „Самостійна Україна”. В ній на перший план висувалася ідея

самостійної, соборної України: „Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна від Карпатів аж до Кавказ”³¹.

У кінці 1901 – на початку 1902 р. Міхновський створює Українську народну Партію (УНП). Великого розголосу набув твір М. І. Міхновського – своєрідний маніфест, катехізис самостійників – „Десять заповідей УНП”, написаний у 1903 р. і широко відомий в Україні за кордоном.

В Україні як складовій частині Російської Імперії поруч з українським Національно-визвольним рухом розгортався і загальноросійський революційний рух (народницький).

Програма керівного органу народників – організація „Земля і Воля”, створеної у 1876 р., передбачала захоплення влади шляхом насильницького перевороту, здійснення демократичних перетворень, передачу землі, фабрик і заводів у народну власність. Стосунки між національно-визвольним і загальноросійським революційними рухами були неоднозначними. З одного боку, єднанню рухів сприяла їх спрямованість проти самодержавства на соціальні перетворення. Але ж, з іншого боку, нехтування інтересів української справи відштовхувало від загальноросійських революційних організацій учасників українського визвольного руху.

Зачинателі національного відродження в Західній Україні вийшли із середовища греко-католицького духовенства. І. Могильницький створив „Граматику” української мови, довівши, що українська мова є рівноправною слов’янською мовою, а не діалектом російської чи польської.

У 30-ті рр.. ХІХ ст. центр діяльності, спрямованої на пробудження національної свідомості західних українців, переміщується до Львова, де з 1830 по 1837 рр. діяв культурно-освітній гурток „Руська трійця” (засновники студенти Львівського університету Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич, Яків Головацький), який видавав альманах „Русалка Дністрова”.

Ці перші культурно-освітні організації сприяли зростанню національної свідомості українців, активізації національних процесів.

У травні 1848 р. українська інтелігенція та уніатське духовенство у Львові створили першу в Західній Україні українську політичну організацію – Головну Руську Раду на чолі з єпископом Якимовичем.

³¹ Бойко О.Д. Історія України: Навч. посіб. – К. : Академвидав, 2006.- 686 с. // <http://lib.kdais.kiev.ua/files/istoriya%20ukraini.pdf>

Для сприяння розвитку української культури Рада утворила культурно-освітню організацію – „Галицько-Руська митниця”.

У листопаді 1848 р. відбулося збройне повстання у Львові з вимогою утворення української автономії. Револуційним рухом були охоплені Буковина і Закарпаття.

Якщо говорити про значення визвольної революції 1848-1849 р. яка охопила Австрійську імперію та воно вводиться до сліду чого:

- було ліквідовано в Австрійській імперії кріпосне право, проголошувалося конституційне правління та громадянські права;
- покладено початок політичної боротьби населення Західної України за своє національне і соціальне визволення.

У другій половині XIX ст. у суспільно-політичному русі в Західній Україні діяло три напрями:

Москвофіли – реакційний, представники якого не визнавали існування українського народу та його мови, пропагували ідею „єдиної російської народності від Карпат до Камчатки”, виступали за приєднання до Росії.

Народовці – національний напрям, який спрямовувався на служіння інтересам українського народу, звідки й дістав свою назву. Головною метою народовців був розвиток української мови, підвищення культурно-освітнього рівня і національної свідомості українського населення.

У 1868 р. народовці заснували у Львові культурно-освітнє товариство „Просвіта” яке очолив А.Вахнянин.

У 1885 р. народовці заснували свій політичний орган – Народну Раду, яку очолив Юліан Романчик. Рада висунула вимогу надати українським землям автономію в межах Австро-Угорщини. Народовський рух поступово поширився на Буковині і Закарпатті.

Радикальний напрям, який виник під впливом ідей М.Драгоманова. Радикали виступали за утворення незалежної України, пропагували революційні методи боротьби, закликали до політичної діяльності широкі народні маси. Очолювали напрям Іван Франко, Михайло Павлик, Остап Терлецький.

У кінці XIX ст. починають формуватися українські політичні партії. Першою такою партією стала Русько-українська радикальна партія, утворена 1890 р. у Львові (організатори І.Франко та М.Павлик). Партія мала своєю метою створення незалежної української держави.

У 1899 р. народовці на чолі з Е.Левицьким та В.Охримовичем утворили українську націонал-демократичну партію, до якої

приєдналися М.Грушевський та І.Франко. Партія стояла на ліберальних позиціях, головною метою проголосила незалежну українську державу.

У 1889 р. була створена Українська соціал-демократична партія (М. Ганкевич, С. Вітик), яка стояла на засадах марксизму.

Таким чином, XIX ст. стало періодом справжнього національного відродження: зросла національна свідомість українців, значних успіхів досягла українська культура. Національно-визвольний рух у Наддніпрянській, так і в Західній Україні пройшов шлях від культурно-просвітницького до політичного етапу, висунувши за мету політичну самостійність України.

Соціально-економічна модернізація України в другій половині XIX ст.³²

У XIX ст. Російська та Австрійська Імперії переживають кризу феодално-кріпосницької системи. Усвідомлення цієї кризи змусило як російський, так і австрійський уряди ліквідувати кріпосне право та реформувати державний устрій. В Австрійській імперії реформи були здійснені в 1848-1849 рр., в Росії – 60-70-тих рр.. XIX ст. Реформи, незважаючи на свою обмеженість, мали епохальне значення; Вони створили чудові умови для прискореного капіталістичного розвитку України.

Реформи другої половини XIX ст.

Скасування кріпосного права, 1861 р. – проголошувала: право власності; право юридичної особи; селянське самоврядування; викуп землі; розвиток капіталізму.

Земська, 1864 р. – органи земського самоврядування; губернські та повітові збори та управи; вибір курії; майновий цenz.

Міське самоврядування, 1870 р. – Міські думи та управи, гласні.

Судова, 1864 р. – загальний та рівний суд; відкритий та гласний; установи загальної юстиції: окружний суд – судова палата – Сенат; установи мирової юстиції: дільничний мировий суддя-повітовий з'їзд мирових суддів – Сенат; Інститут присяжних засідателів; адвокатура.

Військова, 1863-1888 рр. – нові статuti; скорочено строки служби; військові округи; переозброєння; скасовано тілесні покарання.

Шкільна 1864 р. – єдина система освіти; гімназії; автономія університетів.

³² Мирончук В.Д., Ігошкін Г.С. Історія України: Навчальний посібник. – К: МАУП, 2002. - 328 с. // <http://textbooks.net.ua/content/category/35/51/41/>

Цензурна, 1865 р. – цензурні установи у складі МВС; нагляд за друком.

Фінансова, 1860-1864 рр. – державний банк; мережа приватних комерційних акціонерних банків; акциз; державні каси; державний ревізійний центр.

Названі реформи сприяли розвитку капіталізму в Україні.

Особливості капіталізації економіки Наддніпрянської і Західної України³³:

Упродовж 60-80-х років XIX ст. відбувався промисловий переворот, тобто перехід від мануфактур до заводів і фабрик.

- особливо швидкими темпами розвивалася вугільна, залізорудна і металургійна промисловість, зосереджена в Донецько-Криворізькому басейні. На кінець XIX ст. Україна давала майже 65% усього вугілля імперії, понад 50% чавуну, трохи менше 50% заліза і сталі, 85% загальноросійського виробництва цукру, 50% усього тютюну. Сільськогосподарських машин в Україні вироблялося більше половини від тих, що вироблялися в Росії.

Загальна протяжність залізниць в Україні становила 1/5 залізничної мережі Росії

- Частка іноземного капіталу – передусім німецького, англійського, французького і бельгійського у промисловості на 1900 рік досягла 80-90%.
- На кінець XIX ст. вже було чотири великих міста (понад 100 тисяч жителів) Одеса (понад 400 тис.), Київ (250 тис.), Харків (175 тис.), Катеринослав (115 тис.), у яких було сконцентровано 35% усього міського населення України.
- Не дивлячись на швидкий процес індустріалізації, в Україні переважало сільське господарство, капіталізація якого йшла двома шляхами:

Пруським, при якому відбувався повільний перехід поміщицьких землеволодінь до капіталістичних способів господарювання (застосування вільнонайманої праці, машин, добрив). Цей шлях переважав на Правобережній Україні;

Американським, при якому використовували найману працю і постачали продукцію на ринок. Фермерські господарства переважали на півдні.

³³ Світлична В.В. Історія України: Навчальний посібник. - К.: Каравела, 2006. - 400с. // http://pidruchniki.com/1707061944749/istoriya/sotsialno-ekonomichna_modernizatsiya_ukrayini

Перехід на капіталістичну систему господарювання сприяв піднесенню сільськогосподарського виробництва. На кінець XIX ст. Україна давала 43% світового врожаю ячменю, 20% - пшениці, 10% кукурудзи. Але в самій Україні, яка мала статус „європейської житниці”, - українець у середньому споживав хлібу менше, ніж жителі розвинутих європейських країн.

Таким чином, Наддніпрянська Україна була одним із найбільш розвинених аграрних та індустріальних районів Російської імперії. Але при цьому її розвиток мав ряд особливостей:

По-перше, лише 15% підприємств України виробляли готову продукцію, а всі інші постачали сировину для виробництва такої продукції у Росії. Вартість російських готових товарів була високою, а ціни на українську сировину – низькими;

По-друге, розвиток української економіки базувався не на місцевому національному капіталі, а капіталі, що находив ззовні-з-за кордону і з Росії. Більша частина прибутків іноземців вивозилася.

Україна позбавлялася потенційних прибутків і підпорядковувалася інтересам іноземного капіталу³⁴.

Щодо західної України, слід констатувати уповільненість темпів економічного розвитку. Політика Австро-Угорщини була спрямована на те, щоб закріпити за цим регіоном статус аграрно-сировинного придатку до розвинутих провінцій імперії.

Господарство Західної України було аграрним. Зміни в сільському господарстві відбувалися повільно, воно розвивалось переважно пруським шляхом.

Темпи розвитку промисловості були надзвичайно низькими. Провідними галузями були нафтодобувна промисловість (зосереджувалася в районі Дрогобича та Борислава, на початку XX ст. давала 5% світового видобутку нафти), деревообробні галузі (наявність великих масивів лісу) та харчова промисловість.

У промисловій домінував іноземний капітал – австрійський, німецький, англійський та французький.

Повільно йшов процес зростання міст. Найбільшим містом був Львів, який в 1910 році нараховувало до 200 тисяч чоловік.

Порівняно з Наддніпрянщиною, економіка Західною України була відсталою і носила яскраво виражений колоніальний характер.

Соціальні зміни, що були спричинені модернізацією економіки.

³⁴ Бойко О.Д. Історія України: Навч. посіб. – К. : Академвидав, 2006.- 686 с. // <http://lib.kdais.kiev.ua/files/istoriya%20ukraini.pdf>

У другій половині XIX ст. різко зросла чисельність населення. Так населення Наддніпрянської України збільшилося за цей час із 13.4 до 23.4 млн. чол., і Західної України – із 3.9 до 5.9 млн. чол. Причому збільшення населення відбулося не тільки за рахунок природного приросту, а й за рахунок переселення в Україну представників інших національностей, що заохочувалося урядами Росії та Австро-Угорщини.

Українське суспільство залишалося аграрним. Селянство складало приблизно 74% населення наддніпрянського і приблизно 90% населення Західної України. В умовах розвитку капіталізму йшов процес розшарування селян, майже половина з яких була бідняками.

Загострилася проблема малоземелля, у зв'язку з цим з кінця XIX ст. почалося переселення селян Наддніпрянщини на Далекий Схід і масова еміграція західноукраїнських селян до Канади, США, Бразилії, Аргентини

Капіталізація економіки обумовила зростання робітничого класу і буржуазії. Особливістю цих класів був їх багатонаціональний склад. Серед кваліфікованих робітників переважали росіяни, а в Галичині – поляки. У промисловості переважала іноземна буржуазія, в торгівлі – єврейська. Українська буржуазія зосередила в своїх руках переважно харчову промисловість. Умови праці робітників були надзвичайно важкими, що призвело до поширення серед них соціалістичних і комуністичних ідей.

Відбулися зміни в етнічному складі населення України. Питома вага українців протягом XIX ст. скоротилася з 90% до 80%. Зросли національні меншини (за рахунок природного приросту і переселенців), перш за все, росіян, які склали 12% населення, євреї та поляки – 8%. Українці переважали серед селян (понад 90%). Але серед населення міст українці становили не більше одної третини. Серед робітників, підприємців; інтелігенції переважали росіяни, євреї, поляки.

Таким чином, українська нація формувалася як аграрна нація. Це пояснюється не стільки психологічними факторами (глибоке вкоріненню любов'ю українців до землі), скільки соціально-політичними та економічними чинниками, зокрема імперською політикою Росії та Австро-Угорщини.

Україна на початку XX ст.

На початку ХХ ст. українські землі, як і раніше, залишалися у складі двох імперій – Російської та Австро-Угорської. Ці країни переживали новий етап свого розвитку – становлення монополістичного капіталізму та консолідації української нації, але загальмувала згадані процеси Перша світова війна, що стала для українського народу національною трагедією. Територія України перетворилася на два ворогуючі воєнно-політичні блоки, внаслідок чого українці змушені були воювати один з одним.

Як у Наддніпрянській, так і в Західній Україні на початку сторіччя революційний настрій охопив усі кола суспільства.

- Активізувався робітничий рух, перейшовши від економічної до політичної боротьби;
- Посилився селянський рух, для придушення якого досить часто використовували війська;
- Зросла активність студентської та учнівської молоді, яка протестувала проти обмежень її прав, виступала за соціальну справедливість. У 1901 році за участь у студентському русі царський уряд віддав у солдати 183 студентів Київського університету. У цьому ж році виступили і студенти Львівського університету.
- Посилився опозиційний рух ліберальної буржуазії, поміщиків, інтелігенції за проведення реформ.

В умовах загального революційного піднесення посилювався і національно визвольний рух.

Слід підкреслити, що в Західній Україні національний рух розвивався в більш сприятливих умовах і мав значно більші здобутки, ніж у Наддніпрянщині:

- Тут активізувалася діяльність політичних партій, основним їх гаслом було гасло політичної самостійності України. У Львові видається робота М. Міхновського „Самостійна Україна”;
- Діяли українські школи, культурно-освітні організації видавалася українська література і преса. Діяльність товариства „Просвіта” яке мало 78 філій, видавався „Літературно-науковий вісник”. Упродовж 1899-1917 рр. понад 300 видань випускала українсько-руська видавнича спілка;
- Зросла кількість українських представників у центральному парламенті та крайових сеймах;

- Розгортали діяльність масові молодіжні спортивні організації „Сокил”, „Січ”, які розвивали в українській молоді почуття патріотизму, дисциплінованість, знання;
- Широкого розмаху набув кооперативний рух, спрямований на економічне відродження селянства, на виховання його національної самосвідомості. Цьому руху сприяли „Просвіта” та уніатська церква.

У Наддніпрянській Україні національно-визвольний рух проявився: в процесі політизації українського руху, зростання кількості національних партій. РУП, утворена у 1900 році розкололася і дала початок трьом партіям³⁵:

- Народній українській партії (НУП, 1902 р.) на чолі з М. Міхновським, що виступала за утворення української незалежної держави, опираючись на інтелігенцію³⁶;

- Українській соціал-демократичній спілці („Спілка”, 1904 р.) на чолі з М. Меленевським. Відстоювала марксистські позиції, прагнула виражати інтереси робітників незалежно від їх національності. У 1905 році влилася у меншовицьку фракцію РСДРП;

- Українській соціал-демократичній робітничій партії (УСПРП, 1905 р.) на чолі В. Винниченком і С. Петлюрою. Прагнула поєднати марксизм і націоналізм. Орієнтувалася на селян і робітників, вимагала автономії для України;

- У 1904 році були створені дві ліберальні партії – Українська радикальна партія (Б. Грінченко, С. Єфремов) та Українська демократична партія (А. Лотоцький, Є. Чекаленко). Основні їх вимоги – конституційна монархія, земельні реформи, автономія Україні в складі Росії;

Національний рух в Наддніпрянській Україні в цілому не набув масового характеру. Українські партії були мало чисельними, недостатньо згуртованими і організованими. У національному питанні всі вони, крім НУП, не йшли далі вимоги автономії України в складі Росії.

У Наддніпрянській Україні, на цей час вже значно русифікованій, більш масовими і впливовими були загальноросійські партії:

- Російська соціал-демократична партія (РСДРП) – виникла в 1898 році, у 1903 розкололася на більшовиків і меншовиків. Стояла на

³⁵ Світлична В.В. Історія України: Навчальний посібник. - К.: Каравела, 2006. - 400с. // http://pidruchniki.com/1696092644750/istoriya/ukrayina_pochatku

³⁶ Активізація революційно – визвольної боротьби на Україні у складі двох імперій. // <http://helpiks.org/1-129079.html>

позиціях ортодоксального марксизму, визнання керівної ролі пролетаріату та диктатури пролетаріату;

- Партія соціалістів-революціонерів (есери) – утворилася на межі 1899-1900 рр. на основі поєднання народницьких ідей з марксизму. Соціальну опору складало селянство;
- Конституційно-демократична партія (кадети) – утворилася в 1905 році, виступала за конституційну монархію з двопалатним парламентом, за свободу культурного розвитку для всіх національностей;
- „Союз 17 жовтня” (октябристи) – утворилася в жовтні 1905 року, виступала за збереження царської влади, єдину і неподільну Росію;
- „Союз російського народу” – чорносотенна організація, виникла в 1905 році, стояла на позиціях націонал-шовінізму, проголошувала боротьбу з євреями і іншими національними меншинами.

Загальноросійські партії не прагнули до вирішення національного питання, крім кадетів, які вимагали культурної автономії для національних окраїн імперії.

Україна в революції 1905-1907 років³⁷

У Російській імперії революційно-визвольний рух вилився в демократичну революцію 1905-1907 років, у якій населення України взяло активну участь. В Україні революція носила і національно-визвольний характер, оскільки національне питання було на передньому плані боротьби.

У своєму розвитку перша російська революція пройшла кілька фаз, кожна з яких мала свої характерні особливості:

1 фаза – «піднесення» (січень – жовтень 1905 р.)

- наростання масової боротьби;
- активізація процесу самоорганізації суспільства (утворення політичних партій та рухів);
- поширення хвилі заворушень серед селян та армії;
- переплетіння та взаємовплив робітничого, селянського та національно-визвольного рухів.

2 фаза – «кульмінація» (жовтень – грудень 1905 р.):

- розмежування політичних сил після виходу царського Маніфесту 17 жовтня;
- активне формування багатопартійності;

³⁷ Світлична В.В. Історія України: Навчальний посібник. - К.: Каравела, 2006. - 400с. [//westudents.com.ua/glavy/30306-aktivzatsiya-revoluyutsyno-vizvolno-borotbi.html](http://westudents.com.ua/glavy/30306-aktivzatsiya-revoluyutsyno-vizvolno-borotbi.html)

- посилення пропаганди та агітації лівих партій – більшовиків та есерів;

- організація лівими силами хвилі збройних повстань у грудні 1905 р. (центрами повстань були Харків, Олександрівськ, Катеринослав, Горлівка та інші міста);

3 фаза – «спад» (січень 1906 – червень 1907 р.):

- посилення репресій;

- зменшення масштабів та інтенсивності виступів;

- перехід більшості політичних партій у підпілля;

- поширення серед революціонерів терористичних форм боротьби;

- перехід реакції в наступ.

Національний рух в період революції мав значні здобутки:

- Після Маніфесту 17 жовтня з'явилася легальна українська преса. Усього в 1905-1907 рр. виходило 24 періодичні видання;
- Виникла культурно-освітня організація „Просвіта”, яка мала філії у багатьох містах України;
- Відкривались українські школи, здійснювалися спроби викладання українською мовою в університетах;
- Активну діяльність в першій Думі (1906 р.) та в другій Думі (1907 р.) розгорнула українська фракція, яка вимагала автономії для України, вільного розвитку української мови та культури. Допомогу українській фракції надавав М. Грушевський, який з цією метою переїхав зі Львова до Петербурга.

З 1907 по 1910 рр. тривав період реакції – жорстокого переслідування опозиційного та українського руху. З метою координації діяльності українських сил у нових умовах українські діячі в 1908 р. створили між партійний політичний блок - Товариства українських поступовців (ТУП). ТУП одстоювало конституційно-парламентський шлях боротьби за національне відродження³⁸.

Столипінська аграрна реформа в Україні.

У Росії з 1906 по 1911 рр. з ініціативи П.Столипіна проходила аграрна реформа, яка передбачала:

- Знищення общинного землекористування і перетворення селян на індивідуальних власників землі – фермерів;

- Ліквідацію аграрної перенаселеності європейської частини країни шляхом переселення селян у східні райони Росії.

³⁸ Мирончук В.Д., Ігошкін Г.С. Історія України: Навчальний посібник. – К: МАУП, 2002. - 328 с.
// <http://textbooks.net.ua/content/category/35/51/41/>

У цілому по Росії реформа не досягла поставлених цілей. Але саме в Україні вона мала найбільший успіх - з общин вийшла майже половина селянських господарств, що сприяло розвитку капіталізму на селі. Україна дала найбільшу кількість переселенців до Сибіру (близько 1 млн. чол.)

Зростали посівні площі, валовий збір зернових, товарність сільського господарства.

Але реформа не змогла послабити соціальну напруженість на селі. У 1914 році кількість малоземельних селян сягнула 2 млн. Бідняцькі господарства залишалися малопродуктивними і малотоварними.

Україна в роки Першої Світової війни (серпень 1914- листопад 1918 рр.).

Світова війна велася між троїстим, згодом четверним союзом (Німеччина, Австро-Угорщина, Туреччина, Болгарія) і Антантою (Росія, Англія, Франція), до якої згодом приєдналися Італія, Румунія і США. Для всіх сторін війна мала загарбницький, несправедливий характер.

Характеризуючи становище України під час війни, необхідно виділити такі обставини:

- Західна і Наддніпрянська Україна опинилися по різні боки фронтів, оскільки Росія і Австро-Угорщина належали до протилежних блоків. Українці, мобілізовані в армії цих країн, вимушені були битися один проти одного. У російській армії нараховувалося 3.5 млн. українців, а в австрійській – 250 тис.
- Війна розколола українські політичні сили і цим ослабила український рух.

У ставленні до війни українські партії зайняли різні позиції. Партії Західної України активно підтримували уряд Австро-Угорщини і Німеччини у війні з Росією, сподіваючись, що у разі поразки Росії держави-переможці допоможуть українцям створити самостійну державу.

Уже в перший день війни – 1 серпня 1914 рік – вони об'єдналися в Головну Українську Раду (ГУР) з метою мобілізувати сили українців для війни з Росією. На заклик ГУР 6 серпня 1914 р. із добровольців – молодих вихованців організації „Сокіл”, „Січ”, „Пласт” – був сформований легіон Українських Січових Стрільців чисельністю 2.5 тис. осіб. Полк УСС було визнано найстійкішим в австрійській армії.

Після війни він брав активну участь в українській національно-демократичній революції 1917-1920 рр.³⁹

Партії Наддніпрянської України поставилися до війни неоднозначно:

- більшість українських партій, у т.ч. частина УСДРП на чолі з С. Петлюрою, керівництво ТУП підтримали Росію у війні;
- частина ТУП (його Київська рада) пропонувала українцям дотримуватися у війні нейтралітетом;
- частина УСДРП на чолі з В. Винниченком засудила війну і виступала за поразку Росії;
- Найбільш вороже налаштовані щодо Росії соціалісти (УСДРП, „Спілка”) емігрували до Західної України і створили у Львові 4 серпня 1914 р. Союз Визволення України – СВУ. Серед них – В.Дорошенко, Д.Донцов, М.Меленевський, М.Залізняк, А.Жук. Своєю метою СВУ проголосив утворення самостійною української держави і для її досягнення вирішила співробітничати з Німеччиною та Австрією проти Росії.

У роки війни значна частина України перетворилася на райони запеклих бойових дій (Галичина, Закарпаття, Буковина, Поділля, Волинь). Протягом 1914-1916 рр. в Україні закрилося більше 1400 підприємств, посівні площі зменшилися на 1,9 млн. десятин.

Держави, в інтересах яких проливали свою кров українці, мали агресивні плани щодо України, ігнорували українські національні інтереси, прагнули використати воєнне становище, щоб назавжди покінчити з національно-визвольним рухом українців⁴⁰.

Плани сторін відносно України.

Австро-Угорщина мала намір приєднати до своїх володінь Волинь і Поділля.

Німеччина прагнула створити у ході війни Пангерманський союз, включивши до нього і Україну.

Росія планувала приєднати до імперії Західну Україну.

Політика сторін відносно України.

Росія в ході війни окупувала в 1914-1915 рр. Західну Україну, утворила тут нове генерал – губернаторство на чолі з реакціонером Г. Бобринським, за наказом якого було закрито всі українські школи, культурні установи, періодичні видання. Особливих переслідувань

³⁹ Бойко О.Д. Історія України: Навч. посіб. – К. : Академвидав, 2006.- 686 с. // <http://lib.kdais.kiev.ua/files/istoriya%20ukraini.pdf>

⁴⁰ Світлична В.В. Історія України: Навчальний посібник. - К.: Каравела, 2006. - 400с. // pidruchniki.com/1363060544747/istoriya/harakteristika_natsionalno-vizvolnogo_ruhu_ukrayini_xix

заснала греко-католицька церква. Її митрополита А. Шептицького було депортовано до Суздаля.

Австро-Угорщина, повернувшись у травні-червні 1915 р. в Західну Україну, звинуватила українців у своїх поразках і розгорнула проти них репресії.

Уряди Росії та Австрії, залежно від того, кому належала влада здійснювали масові репресії проти українства.

Таким чином, Перша світова війна стала для українців справжньою національною трагедією. Вона перетворила українські землі на об'єкт експансії, арену воєнних дій, а їхні жителів – на учасників братовбивчого протистояння. Єдиним позитивним для України наслідком війни було те, що війна виснажила обидві імперії і прискорила їхній крах.

РЕФЕРАТИ

1. Причини виникнення козацтва та його роль в українській історії.
2. Козацькі повстання напередодні Української національної революції.
3. Нові погляди сучасних істориків на події 1648-1676 рр.
4. Нові погляди сучасних істориків на значення Переяславської Ради.
5. Основні події визвольних змагань.
6. “Руїна”: як це сталося.
7. Антязаконні втручання Москви у внутрішнє життя Української держави та їх наслідки.
8. Причини, що зумовили втрату Української держави Б. Хмельницького.
9. Історичне значення Конституції Пилипа Орлика.
10. Доля запорозьких козаків після зруйнування Запорозької Січі

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

1. Назвіть причини виникнення козацтва.
2. Де оселялися козаки?
3. Де і коли виникла Запорозька Січ?
4. Охарактеризуйте адміністративний устрій Запорозької Січі.
5. Охарактеризуйте Січ як козацьку республіку.
6. Чи можна вважати Січ торговельним центром? Відповідь обґрунтуйте.
7. З якою метою і коли польський уряд уперше провів реєстрацію козаків?

8. Охарактеризуйте козацько-селянські повстання кінця XVI-початку XVII ст. і зробіть висновок про їх історичне значення.
9. Назвіть причини, мету Української національної революції і визначте її періоди.
10. Назвіть основні битви проти поляків у ході війни.
11. Яке значення мав Зборівський договір?
12. Хто був союзником Б. Хмельницького у війні проти Польщі?
13. Назвіть умови Білоцерківського миру?
14. Назвіть етапи укладення Українсько-Московської державної угоди, її зміст і визначте, в чому вона була оформлена неявно.
15. З якою метою Б. Хмельницький здійснив західний похід?
16. Як ви оцінюєте недопущення української делегації на зустріч великих послів Польщі і Росії у Вільно 24 жовтня 1656 р.?
17. Якою була українська держава, створена в перші роки революції?
18. Які вживались терміни в офіційних документах щодо назви Української держави?
19. Визначте роки, коли відбулася еволюція поглядів Б. Хмельницького від республіканської форми правління до монархічної.
20. У чому полягає значення Української національної революції? Порівняйте її з іншими тогочасними європейськими революціями.
21. Обґрунтуйте антизаконність втручання Москви у внутрішнє життя Української держави після 1654 р. і назвіть їх наслідки.
22. Які сили, на ваш погляд, спричинили Руїну?
23. Гадяцький договір 1658 р., його зміст та значення.
24. Висловіть свій погляд на укладенні Росією і Польщею договори та обґрунтуйте його.
25. Визначте політику Петра I щодо України.
26. Чим була викликана переорієнтація зовнішньої політики І. Мазепи? Хто він насправді?
27. У чому суть і значення Конституції Пилипа Орлика?
28. Соціально-політичний розвиток Правобережної України другої половини XVII-XVIII ст.
29. Чому царський уряд завжди тиснув на Запорозжя, постійно урізав його права і навіть руйнував Січ?
30. Якою була доля запорозьких козаків після зруйнування Запорозької Січі?
31. Розкажіть про основні ознаки кризи феодально-кріпосницької системи.

32. Що вам відомо про перші таємні організації в Україні?
33. Охарактеризуйте основні програмні документи Кирило-Мефодіївського товариства.
34. Назвіть реформи, які проходили в другій половині XIX т.. в Російській імперії.
35. Яким шляхом ішов розвиток капіталізму в Україні?
36. Які основні течії в суспільно-політичному житті України другої половини XIX т..?
37. Назвіть характерні риси суспільно-політичного й економічного розвитку України напередодні першої світової війни.
38. Які основні революційні події відбулися в Україні в 1905-1907 рр
39. Чому аграрна реформа П. Столипіна мала в Україні найбільший успіх? Які наслідки мала реформа для соціального становища України?
40. Як була розв'язана перша світова війна? Які плани мали ворогуючі держави стосовно України?
41. У чому полягав трагізм українського народу в ході першої світової війни?
42. У чому виявилася активізація української громадськості після початку війни?
43. Яку позицію зайняли українські політичні партії й організації стосовно війни?
44. З якою метою був сформований легіон Українських січових стрільців і яку роль зіграли УСС у воєнних діях 1914-1916 рр.?
45. Які основні битви і бої відбулися на українських землях у 1914-1917 рр.?
46. Як змінилося становище західноукраїнських земель після окупації російськими військами?
47. Яку роль відіграли громадські організації на території України в період першої світової війни?
48. Яку позицію зайняли царський та австро-угорський уряди щодо діяльності громадських організацій?
49. Як вплинула перша світова війна на економічне і політичне становище України?
50. Які фактори свідчать про розширення національно-визвольного руху в Україні після повалення царату?
51. Як склалася доля західноукраїнських земель після Паризької мирної конференції?
52. У чому полягав правовий статус західноукраїнських земель?

53. Що таке національна дискримінація і як вона відбилася на населенні західноукраїнських земель?
54. Проаналізуйте соціально-економічне становище українського населення в складі Польщі, Румунії і Чехословаччини в 20-30-і роки.
55. У чому полягала репресивна політика влади на західноукраїнських землях?
56. Що стало причиною появи ідеології інтегрального націоналізму? Які його основні положення?
57. Дайте характеристику суспільно-політичного життя на українських землях у складі Польщі, Румунії, Чехословаччини, чим відрізнялася політична боротьба західноукраїнських українців на територіях, що входять до складу Польщі, Румунії, Чехословаччини?
58. Охарактеризуйте історичні умови й обставини проголошення незалежності Карпатської України.
59. Чому Карпатській Січі не вдалося відбити вторгнення іноземних військ?
60. Хто такі Січові стрільці?

ТЕМА 7. БОРОТЬБА ЗА ВІДРОДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОСТІ УКРАЇНИ 1917-1920 рр.

Період 1917-1920 рр. відзначений складними та динамічними подіями, що відбувалися під гаслом української національно-демократичної революції. У боротьбі за державну незалежність виникла певна кількість непримиренних політико-ідеологічних сил, що зумовили початок жорстокої громадянської війни.

Центральна Рада: становлення української національної державності (березень 1917-квітень 1918)⁴¹.

27 лютого 1917 р. в Росії перемогла буржуазно-демократична революція. Цар Микола II зрікся престолу. Члени Державної Думи Росії створили Тимчасовий уряд на чолі з князем Г. Львовим. В Україні самодержавство було ліквідовано на початку березня.

Повалення самодержавства не вирішило національного питання, яке стало могутнім каталізатором національно-визвольного руху в Україні. Тимчасовий уряд, в якому переважали кадети, меншовики і есери, які очолювали ради, стояли на позиціях збереження унітарної

⁴¹ Світлична В.В. Історія України: Навчальний посібник. - К.: Каравела, 2006. - 400с. //pidruchniki.com/1008122044759/istoriya/tsentralna_rada_timchasoviy_uryad

централізованої держави. За Україною вони визнавали лише право на національно-культурну автономію.

За свідченням одного з відомих діячів українського національного руху Дмитра Дорошенка в Києві, коли стало відомо про повалення самодержавства, члени керівної ради „Товариства українських поступовців” (ТУП) прийняли рішення „закласти спільну організацію, котра об’єднала б усі українські організації і стала на чолі руху. Вирішили назвати її Центральною Радою”, яка була створена 4 (17) березня 1917 року. До її складу ввійшли представники: Народної партії України (НПУ); Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП); Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР); Товариства українських поступовців (ТУП) (партійний блок).

З-поміж 882 депутатів Центральної Ради були члени партій, громадських організацій, представники міст і губерній, селян, солдат, робітників, учителів, буржуазії, обраних на різних з’їздах і конференціях. Мільйони громадян України брали участь у виборах членів ЦР⁴².

Це дало підстави вважати Центральну Раду (ЦР) представницьким органом влади в Україні (парламентом). Але на такому статусі восени 1917 р., наполягали тільки НПУ.

Головою ЦР обраний Михайло Сергійович Грушевський – відомий політичний діяч, історик, автор наукових праць з історії України, головною з яких є „Історія України - Русі” у 10 томах, і 13 книгах (1898-1936). У 1914 р. за громадську діяльність був засуджений царським урядом до заслання, з якого повернувся в березні 1917 р.

У червні в м. Києві відбувся Другий Всеукраїнський військовий з’їзд, який висунув вимогу надати Україні автономні права. 10 червня ЦР проголосила на цьому з’їзді документ, названий Першим Універсалом (усього універсалів ЦР було чотири).

В Універсалі проголошувалося: „Хай буде Україна вільною. Не одділяючись від усієї Росії, не розриваючи з державою російською, хай народ український на своїй землі має право сам порядкувати своїм життям. Хай порядок і лад на Вкраїні дають вибрані вселюдним, рівним, прямим і таємним голосуванням Всенародні Українські збори (Сейм)”.

⁴² Світлична В.В. Історія України: Навчальний посібник. - К.: Каравела, 2006. - 400с. // <http://westudents.com.ua/glavy/30327-62-doba-ukranksko-tsentralno-radi-vdrodjennya-derjavnost-berezen-1917-kvten-1918-pp.html>

В Універсалі висловлюється надія на те, що неукраїнські народи, котрі живуть в Україні, разом з українцями будуватимуть автономний устрій.

Зміст Першого Універсалу зводиться до:

- Вимоги надати Україні автономію в рамках демократичної і федеративної Росії.
- Проголошувалося право створити свої органи влади, закони.
- Засуджувалася політика Тимчасового Уряду на переговорах з М.Грушевським і В. Винниченком.
- Вищим органом влади проголошувалася Центральна Рада.
- Заклик до населення.
- Необхідність створення української скарбниці за рахунок податків з населення.
- Висловлювалася надія, що Всеросійські Установчі збори схвалять автономію України.

Структура органів влади в Україні⁴³

На владу в Україні в 1917 р. претендував ряд політичних сил: Центральна Рада; Рада робітничих і солдатських депутатів; Тимчасовий уряд.

У першій половині 1917 р. встановлена така структура органів влади в Україні під керівництвом Центральної Ради. Центральна Рада – вищий орган влади, Мала Рада – законодавчий орган влади з правами, обмеженими рішеннями Центральної Ради, Генеральний секретаріат (із 8 секретарів на чолі з В.Винниченком), уряд, виконавчий орган влади, губернські, міські ради, що підпорядковані Центральної Раді.

15 червня був утворений виконавчий орган Центральної Ради – генеральний секретаріат на чолі з В. Винниченком. (1880-1951) – політичний і громадський діяч, письменник. Автор усіх законодавчих актів УНР, у тому числі чотирьох універсалів. Автор тритомного мемуарно-публіцистичного твору „Відродження нації”. Історія української революції (1917-грудень 1919). До уряду входило 8 секретарів.

3 липня 1917 року було прийнято Другий Універсал, зміст якого зводився до наступного:

- ЦР зобов’язується доповнити свій склад представниками національних меншостей;

⁴³ Бойко О.Д. Історія України: Навч. посіб. – К. : Академвидав, 2006.- 686 с. // <http://lib.kdais.kiev.ua/files/istoriya%20ukraini.pdf>

- ЦР обере генеральний секретаріат, що затвердить Тимчасовий уряд.

- Генеральний секретаріат стане вищим органом крайової влади Тимчасового Уряду в Україні.

- ЦР підготує закони про автономію України Для затвердження їх Всеросійськими Установчими зборами.

- Українська армія буде формуватися лише з дозволу Генерального штабу Російської імперії і Кабінету Міністрів війни.

- Проблему земельної реформи повинні вирішити Установчі збори 25-26 жовтня (7-8 листопада) 1917 р. у Петрограді більшовики, здійснивши державний переворот, захопили владу й утворили новий уряд – Раду Народних Комісарів на чолі з Леніним. Більшовицький переворот різко змінив ситуацію в Росії і в Україні.

Центральна Рада засудила переворот, не визнала владу більшовиків і зайнята щодо неї ворожу позицію. У схваленій 27 жовтня революції про владу Центральна Рада наголошувала, що влада має належати всій революційній демократії, а не більшовикам, які становлять лише її частину.

7 листопада Центральна Рада прийняла Третій Універсал, проголосивши утворення Української Народної Республіки (УНР) як автономії у складі Російської республіки, яка повинна була стати „федерацією рівних народів”. УНР створювалася з 9 українських губерній, включаючи Донбас, Харківщину, Таврію (без Криму). Проголошувався демократичний характер УНР, при цьому будуть дотримуватися свободи слова, друку, віросповідання, союзів, мітингів, національних прав усіх націй, що проживають в Україні. Проголошувалася справедлива національна політика, у тому числі визнання права на національну автономію російських, європейських, польських та інших народів, прагнення мирних переговорів з метою вивести Україну зі стану війни (першої світової). Визначалося, що до Установчих зборів України влада в державі належить ЦР і Генеральному Секретаріату України. Встановлювався державний контроль над промисловістю і торгівлею. Вводився 8-годинний робочий день. Проголошувалася необхідність судової реформи.

Центральна Рада була основним суперником більшовиків у боротьбі за владу в Україні. Протистояння між Центральною Радою і Раднаркомом Росії вилилося у конфлікт між ними.

4 грудня 1917 р. Раднарком з метою активізації боротьби проти Центральної Ради надіслав їй ультиматум який назвали «Маніфестом

до українського народу з ультимативними вимогами до Центральної Ради». Згідно з ним Раднарком РСФРР визнавав УНР, але не визнав владу Центральної Ради. Раднарком вимагав від Центральної Ради не пропускати через територію України на Дон війська на допомогу генералу Каледіну, що очолив боротьбу з Раднаркомом. Раднарком вимагав припинити роззброювання червоногвардійців. Центральна Рада відмовилась виконувати ультиматум Раднаркому. 5 грудня Раднарком ухвалив „вважати Раду в стані війни з Росією”.

Зрозуміло, що ультиматум повинен був підготувати підґрунтя для збройного втручання Раднаркому у внутрішні справи УНР. Визнаючи за українською нацією право на самовизначення, уряд Леніна, водночас, не визнавав того самовизначення, яке відбулося, і прагнув мати в Україні маріонеткову владу.

11-12 (24-25) грудня у Харкові було проведено з'їзд, який не був правочинним – 200 його делегатів представляли лише 89 рад із 300 існуючих в Україні. Було створено Центральний виконавчий комітет рад України (ЦВК) та радянський уряд – Народний Секретаріат. ЦВК рад України заявив про розпуск Центральної Ради і Генерального Секретаріату та про початок боротьби з „контрреволюцією”. Раднарком Росії визнав новостворену владу і надав їй допомогу у боротьбі проти Центральної Ради, надіславши в Україну війська (біля 60 тис. чол.) на чолі з В. Антоновим-Овсієнком.

Таким чином, як бачимо, більшовики нав'язали Україні громадську війну.

Війна більшовиків з УНР тривала протягом грудня 1917-січня 1918 рр. Центральна Рада виявилася не готовою до успішного збройного протистояння ворогові. Найдраматичнішою сторінкою українсько-більшовицької війни став кривавий похід більшовицьких військ на чолі з М. Муравйовим на Київ. Біля залізничної станції Крути їх спробував зупинити наспіх зібраний загін із 500 київських студентів і курсантів, які героїчно загинули у нерівному бою 16 (29) січня 1918 р. Крути стали символом національної честі українського народу.

Після жорстоких боїв 30 січня 1918 р. Центральна Рада виїхала з Києва. Влада перейшла до Народного Секретаріату. Київ став столицею Радянської України.

Встановлення радянської влади в Україні розколело суспільство на непримиренні сторони – супротивників цієї події. Січневі бої 1918 р. набули характеру громадянської війни. Громадянська війна – це завжди національна трагедія.

Виїхавши з Києва, Центральна Рада продовжувала вважати себе законною владою в Україні. 9 січня перед вирішальними боями за Київ Центральна Рада прийняла Четвертий Універсал.

Зміст Четвертого Універсалу

- УНР є незалежною суверенною Державою;
- Різкий критиці піддавалася політика більшовиків, що призвела до громадянської війни;
- Органами влади проголошувалися Центральна Рада і Рада народних міністрів (колишній Генеральний секретаріат);
- Центральна Рада і Рада Міністрів зобов'язалися негайно розпочати мирні переговори з Німеччиною та її союзниками;
- Центральна Рада зобов'язалася ввести боротьбу з прихильниками більшовиків в Україні;
- Гарантувалося проведення земельної реформи в інтересах селян, відновлення промисловості, надання допомоги безробітним і потерпілим у війні;
- Центральна Рада і Рада Міністрів зобов'язалися виконувати Четвертий Універсал.

Четвертий Універсал став вершиною державотворчості Центральної Ради. Але прийняття цього важливого рішення відбулося в кризовий момент революції і не врятувало УНР. Сили під Києвом були занадто нерівними: радянські війська мали перевагу в живій силі в 20 разів, а в озброєнні – в 40 разів. Керівництво УНР не змогло зібрати боєздатні збройні сили.

26 січня 1918 р. радянські війська ввійшли в Київ, внаслідок червоного терору в місті загинуло 5 тисяч чоловік, Центральна Рада і всі її заклади переїхали до Житомира, а потім – до Сарн. Військові дії перемістилися на Волинь і Поділля.

Таким чином, більшовицькі війська, скориставшись „романтичними ілюзіями” керівництва УНР щодо збройних сил, легко отримали перемогу. Центральна Рада тепер могла сподіватись лише на зовнішню допомогу.

27 січня (9 лютого) 1918 р. у Бресті між Центральною Радою і країнами німецько-австрійського блоку був підписаний мир (Брестський мир), згідно якого: Україна, що підписала мирний договір з Австро-Угорщиною, Німеччиною, Туреччиною і Болгарією припиняла свою участь у першій світовій війні. За умовами договору Росія виводила свої війська з України, визнавала незалежність УНР і владу Центральної Ради. Австро-Угорщина і Німеччина обіцяли

повернути Україні Холмщину і Підляшшя, виділили західноукраїнські землі в короткий край. Короткий край – це українські землі, яким на переговорах у Брест-Литовську вирішено надати автономію у складі Австро-Угорщини. У зв'язку з цим рішенням Австро-Угорщина прийняла маніфест про державну перебудову в жовтні 1918 року. Україна зобов'язувалась зробити значні поставки продовольства і промислової сировини в Німеччину.

Сподівання Центральної Ради на допомогу з боку Німеччини і Австро-Угорщини і їх невтручання у внутрішні справи виявилися найвнищими й ілюзорними. 26 квітня 1918 р. у Києві відбувся з'їзд Союзу землевласників, який проголосив гетьманом усієї України Павла Скоропадського. У цей же день окупаційні війська розігнали Центральну Раду і визнали владу гетьмана. В Україні стався державний переворот.

Українська Центральна Рада проіснувала 13 місяців – з березня 1917 р. по квітень 1918 р. Головний підсумок її діяльності – це відтворення української державності. Четвертий Універсалом Центральна Рада проголосила державну незалежність УНР і відстоювала її до останніх днів свого існування. 29 квітня, в день державного перевороту, Центральна Рада схвалила Конституцію УНР: Україна проголошувалась суверенною, демократичною, парламентською державою, всім громадянам УНР гарантувалися рівні громадські і політичні права. В статті „Чи Україна тільки для українців?” М.С. Грушевський писав: „З різних сторін до мене звертаються з тривожними запитаннями чи се за нашою згодою; відомістю виголошуються по різних місцях такі слова, що Україна тільки для українців, а „кацапам” звідси треба забиратись, що всякі посади на Україні повинні тепер займати тільки українці, та іншим людям робить тут нічого...; Не маючи змоги окремо відповідати на такі запитання і заспокоювати затривожених, я ще раз беруся за перо, щоб цією дорогою відповісти з усією рішучістю – ні!

Ми думаємо якраз, що Україна не тільки для українців, а для всіх, хто живе на Україні, а живучи – люблять її, а люблячи хоче працювати для добра краю і його людності, служити їй, а не обирати, не експлуатувати для себе.” Але, через відомий Вам перебіг подій, Конституція УНР так і не було запроваджена у життя.

Українська держава гетьмана Павла Скоропадського. Утворення Західноукраїнської народної республіки (квітень-листопад 1918 р.)⁴⁴.

Павло Скоропадський – нащадок гетьмана поч. XVIII ст.. Івана Скоропадського, один з найбільш українських землевласників, з 1912 р. – генерал-майор російської армії, ад'ютант Миколи II. У 1917 році брав участь у створенні загонів вільного козацтва.

Уряд гетьмана складався з великих землевласників, військових, помірно консервативних громадських діячів. Очолив уряд поміщик, октябрист Ф. Лизогуб. Ядро уряду склали кадети, представників соціалістичних партій у ньому не було.

Фактично гетьман і його уряд перебували у повній залежності від німецько-австрійського окупаційного режиму.

Основні напрямки політики уряду П. Скоропадського.

Замість УНР була проголошена Українська держава, республіканська форма правління замінена на авторитарну (Гетьманат). Гетьман зосередив у своїх руках усю повноту влади – законодавчу, виконавчу, судову. Відновлено поміщицьке землеволодіння, приватну власність на фабрики, заводи, шахти. Поміщики розгорнули рух за відшкодування завданих їм під час революції збитків. Налагоджено дієздатний адміністративний апарат, який вдався до репресивних методів. Переслідувалися політичні сили лівого спрямування, заборонялися вуличні процесії, мітинги, припинилося видавання ряду газет. Демократичний режим змінився авторитарним. Створювалася регулярна українська армія. Уряд видав закон про загальну військову повинність. Гетьман передбачав відродити козацтво як стан українського суспільства. Але план створення армії реалізований не був

Успішною була діяльність уряду в культурній сфері: українізація шкіл, відкриття нових гімназій, університетів, Української академії наук, Національного архіву та інших культурно-просвітницьких центрів.

Здійснювалася активна зовнішня політика. Українську державу П. Скоропадського визнали 30 країн світу, у 23 країнах вона мала своїх представників. Було укладено договір про добросусідські відносини з

⁴⁴ Світлична В.В. Історія України: Навчальний посібник. - К.: Каравела, 2006. - 400с. // <http://westudents.com.ua/glavy/30337-63-doba-ukransko-derjavi-getmana-pavla-skoropadskogo-utvorenyya-zahidnoukransko-narodno-respubliki-kvten-gruden-1918-r.html>

Росією (12 червня 1918 р.). Проведені переговори з Австро-Угорщиною щодо Західної Галичини і Холмщини.

Знаходячись під контролем Німеччини, уряд гетьмана не мав можливості налагодити стосунки з країнами Антанти й нейтральними країнами.

Гетьманський переворот, хоч і відбувався досить спокійно, масового схвалення не отримав. Орієнтація уряду на великих землевласників, буржуазію, на німецький окупаційний режим позбавила його підтримки широких верств українського населення – селян, робітників, інтелігенції. Консервативні ідеї, сповідуванні урядом, не змогли консолідувати суспільство.

13 листопада 1918 р. на засіданні Українського Національного Союзу з метою організації боротьби проти гетьманського режиму було створено опозитивний уряд – Директорію на чолі з В. Винниченком (ввійшли С. Петлюра, Ф. Швець, А. Макаренко).

Боротьбу проти гетьманського режиму вели і більшовики. У липні 1918 року була утворена Комуністична партія більшовиків України – КП/б/У як складова частина РКП/б/. Українські більшовики прагнули відновити в Україні радянську владу і зберігати єдність із радянською Росією.

З закінченням Першої світової війни 11 листопада 1918 р. гетьман втратив іноземну військову підтримку, переорієнтувався на Антанту і білогвардійців, сподіваючись на їх допомогу. 14 листопада у грамоті „До всіх українських громадян” П. Скоропадський заявив про федерацію України з не більшовицькою Росією і про „відновлення Великої Росії”. Суверенність української держави скасовувалася.

У відповідь на гетьманську грамоту, директорія оголосила про початок повстання проти гетьманського режиму. Повстанський рух охопив майже всю Україну.

28 листопада з ініціативи КП/б/У було створено Тимчасовий робітничо-селянський уряд на чолі спочатку з Г. П'ятаковим, а згодом – Х. Раковським. На допомогу українським більшовикам знову прийшла Росія, відкривши український фронт. Протягом листопада – грудня 1918 р. більшовикам вдалося відновити радянську владу на частині української території.

Уряд гетьмана опинився у безвихідній ситуації. 14 грудня війська Директорії зайняли Київ. Цього ж дня П. Скоропадський зрікся влади і залишив місто.

Гетьманський уряд передав владу Директорії, яка заявила про відновлення УНР.

Директорія була від початку свого правління у стані війни з Радянською Росією.

У жовтні 1918 р. почався розпад Австро-Угорщини, яка терпіла поразку в Першій світовій війні і була охоплена революційно-визвольним рухом. 18 жовтня 1918 р. українські політичні діячі та церковні ієрархи Східної Галичини і Буковини (які перебували в складі Австро-Угорської імперії) утворили у Львові Українську Національну Раду на чолі з Євгеном Петрушевичем. Своєю метою УН Рада оголосила об'єднання західноукраїнських земель в єдину ціло-Українську державу.

13 листопада – УН Рада прийняла Закон, яким затвердила державну самостійність Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) зі столицею у Львові (включаючи Східну Галичину, Закарпаття, Буковину). У законі зазначалося, що влада в державі належить народу⁴⁵.

Таким чином, важливе історичне завдання було розв'язане. У Західній Україні розпочалися державотворчі процеси.

Доба Директорії УНР (грудень 1918-1929 рр.). Злука УНР і ЗУНР⁴⁶.

Перехід Директорії до влади у грудні 1918 р. започаткував нову добу в розвитку національно-демократичної Революції – добу Директорії УНР.

У Західній Україні боротьбу за своє існування вела ЗУНР.

Боротьба за владу в Україні за підтримки Радянської Росії вели більшовики, утворивши Тимчасовий робітничо-селянський уряд України.

У грудні 1918 р. на півдні України розпочалася інтервенція військ Антанти, які надали підтримку білогвардійцям у боротьбі за відновлення „єдиної і неподільної” Росії.

Таким чином, розстановка сил, які вирішували долю України у цю добу, була не на користь української революції.

Директорія була урядом соціалістичного спрямування. Прийшовши до влади, вона розгорнула активну державотворчу

⁴⁵ Світлична В.В. Утворення Західноукраїнської Народної Республік // <http://westudents.com.ua/glavy/30341-utvorennya-zahidnoukransko-narodno-respubliki.html>

⁴⁶ Революція 1917-1920pp. // <https://sites.google.com/site/revolucia19171920/rozdill-istoria-revolucii/1-3-utvorennia-direktorii-vidnovlenna-unr>

діяльність. Була, зокрема, відновлена назва держави УНР, визначені органи влади (вища влада належить Директорії, законодавча – Трудовому конгресу, виконавча – Раді народних міністрів, а на місцях – трудовим радам селян, робітників, трудової інтелігенції), ухвалено новий земельний закон про передачу поміщицької землі селянам без викупу, землевласники і підприємці позбавлялися політичних, зокрема, виборчих прав.

22 січня 1919 року у Києві було проголошено акт злуки УНР та ЗУНР (зараз 22 січня відзначається день Соборності України). УНР і ЗУНР об'єднувалися в єдину суверенну Українську Народну Республіку. Наступного дня, 23 січня, Трудовий конгрес України (парламент соборної УНР) затвердив цей справді історичний акт, надавши йому силу закону⁴⁷.

Ідея всеукраїнської єдності, соборності України, її витоки беруть свій початок з незабутніх часів Київської Русі, Галицько-Волинської держави, визвольної війни під проводом Б. Хмельницького, Гетьманщини. У XIX ст. цю ідею обґрунтували в своїх працях багато видатних діячів українського національного відродження – Т. Шевченко, М. Костомаров, М. Драгоманов, М. Грушевський та ін.

„Розділені столітніми кордонами частини України нарешті злилися в одне ціле тіло. Народилася Нова Україна, котра як фенікс повстала з попелу... Галичини австрійської й України російської зараз немає, а є єдина Україна, є єдиний народ”.

Голова Директорії – В. Винниченко сказав: „Громадяни, сьогодні день великого національного свята, свята об'єднання частин, роз'єднаних нашими ворогами. Дивіться ж, бережіть свою республіку від ворогів. Слава їй”. Високий принцип соборності своїх земель – найблагородніший у світі ідеал, до якого прагне кожна нація.

21 січня 1990 року українські патріоти організували „живий ланцюг”. Сотні тисяч громадян вийшли на трасу Львів-Київ і в точно визначений момент взяли за руки, щоб відзначити акт Злуки УНР і ЗУНР 22 січня 1919 року. Мільйони людей України цього дня вперше дізналися про замовчуваний радянською історіографією факт возз'єднання земель.

З 21 по 29 січня 1919 р. працював Трудовий Конгрес, який схвалив Акт Злуки, висловився за демократичний лад в Україні, визнав за Директорією право призначати членів Ради народних Міністрів,

⁴⁷ Революція 1917-1920pp . // <https://sites.google.com/site/revolucia19171920/rozdil2-literaturnij-proces-poc-hh-st/2-1-doba-direktorii-unr-gruden-1918-1920-rr-zluka-unr-i-zunr>

видавати закони, які мали затверджуватися на сесіях Трудового Конгресу, доручив Директорії оборону України. Та вже 2 лютого 1919 року через 1.5 місяці після приходу до влади Директорія під тиском більшовицьких військ залишила Київ, перебравшись до Вінниці, а згодом – на територію ЗУНР, до Тернополя.

У червні 1919 р. підконтрольна Директорії територія становила смугу завширшки 10-20 км. – між поляками і більшовиками.

Причини поразки Директорії⁴⁸.

Між двома її лідерами не було згоди: В. Винниченко наполягав на першочерговому вирішенні економічних проблем, С. Петлюра – на утворенні військових сил, адміністративного апарату. У зовнішній політиці В. Винниченко, В. Чеховський, М. Шаповал схилилися до союзу з більшовиками, інші на чолі з С. Петлюрою – до союзу з Антантою.

Непослідовна, нерішуча внутрішня політика Директорії полягала в наступному:

- видала закон про ліквідацію приватної власності на землю, але не поспішала з його реалізацією; проти селян, які самостійно розв'язували земельні питання, здійснювалися земельні акції;
- обіцяла позбавити буржуазію виборчих прав, але залишила їй усі права;
- ліквідувавши гетьманський державний апарат, не змогла створити нового і т.д.

Директорія втрачала підтримку українського населення в той час, коли авторитет більшовиків зростає.

Невдалою була зовнішня політика Директорії. Поразкою завершилися переговори Директорії про мир з Росією; не вдалося домовитися про підтримку з боку країн Антанти. Білогвардійці і Антанта вороже ставилися до незалежності України і боролися за відновлення „єдиної і неподільної Росії”.

Радянсько-більшовицькі війська мали чисельну перевагу, були краще організовані, ніж партизанська армія Петлюри.

2 лютого 1919 р. радянські війська вступили до Києва і до травня майже на всій території України була встановлена радянська влада.

Маріонетковий радянський уряд України (у 1919 р. взяв назву Рада Народних Комісарів) на чолі з Х. Раковським проводив ту ж політику, що й уряд Росії – політику „воєнного комунізму”:

⁴⁸ Мирончук В.Д., Ігошкін Г.С. Історія України: Навчальний посібник. – К: МАУП, 2002. - 328 с. // <http://textbooks.net.ua/content/view/4868/41/>

- диктатура комуністичної партії, утворення надзвичайних органів влади-ревкомів і комбідів;
- націоналізація промисловості, фінансів, зв'язку;
- сувора генералізація управління виробництвом і розподілом товарів;
- загальна трудова повинність;
- карткова система, розподіл продуктів за класовою ознакою;
- „червоний терор” проти реальних і потенційних противників більшовизму.

У промислових центрах формувалися продовольчі закони, які проводили хлібозаготівлі по селах. Росія потребувала продовольства, і Ленін оголосив «хрестовий похід за хлібом», маючи насамперед Україну. Хлібозаготівля в Україні відбувалася з величезними труднощами, кожний заготовлений пуд хліба був окроплений кров'ю.

Політика „воєнного комунізму” була викликана не лише надзвичайно складними обставинами, що виникли в ході громадянської війни, а й планами більшовиків швидко здійснити світову революцію і перейти від товарно-грошових відносин до економіки без ринку і грошей.

Політика більшовиків викликала масове невдоволення населення України, розгорнувся широкий селянський рух Опору, зросло невдоволення в Червоній Армії.

Тим часом наступ на Україну розгорнула білогвардійська армія Денікіна, активізувала свої дії армія УНР, захопивши 30 серпня 1919 р. Київ.

Радянська влада в Україні знову (вже вдруге) впала.

Але ж і Директорія змушена була капітулювати перед білогвардійцями в вивести війська з Києва. Нова влада поділила завойовані землі на три області – Харківську, Київську та Новоросійську. На чолі кожної з них стояв губернатор з необмеженими повноваженнями. Особливостями денікінського окупаційного режиму були: встановлення терористичної диктатури; застосування жорстоких репресій проти політичних противників; відновлення «єдиної і подільної» держави; відновлення поміщицької влади на землю; обмеження сфери вжитку української мови; посилення шовінізму, національної ворожнечі.

Така політика не могла не викликати обурення і протест народних мас. З'явився масовий партизанський рух, який налічував майже 100 тис. осіб. Найпотужнішою течією повстансько-партизанського руху

була махновська. 5 серпня 1919 р. Нестор Махно видав наказ про утворення Революційної повстанської армії України, основною метою якої проголошувалася «чесна боротьба за повне визволення трудящих України від усякого поневолення». Досить швидко махновський рух набув загальноселянського характеру, про що свідчить зростання чисельності армії Н.Махно.

На початку 1920 р. Червона армія пододала опір Військ Директорії і розгромила денікінців. Рештки білогвардійців зосередилися в Криму, Денікіна заступив Врангель⁴⁹.

Радянську владу в Україні було відновлено в третє і остаточно.

В квітні 1920 р. почалася радянсько-польська війна, яка закінчилася підписанням 18 березня 1921 р. Ризького мирного договору⁵⁰.

Боротьба за незалежність України завершилася поразкою: Західна Україна ввійшла до складу Польщі, Румунії, Чехословаччини, а в Наддніпрянській Україні остаточно утвердився більшовицький режим

Упродовж червня-листопада 1920 р. радянська армія розгромила війська Врангеля, остаточно встановивши в Криму радянську владу. Були розгромлені основні махновських повстанських загонів і громадянська війна в Україні фактично завершилася.

Основні причини поразки української національно-демократичної революції 1917-1920 рр.

- Низький рівень національної свідомості українців і, як наслідок, слабка соціальна база визвольного руху. Очолила національну революцію українська інтелігенція, яка розраховувала на підтримку селян. Робітники, підприємці, поміщики в більшості своїй не підтримали ідеї незалежності України.
- Відсутність єдності в діях українських національних сил, які не пішли на компроміс в ім'я загальнонаціональних інтересів. Центральну Раду шляхом перевороту ліквідував гетьман П. Скоропадський, гетьманський режим впав під тиском Директорії УНР, українські комуністи визнали лише радянську владу, не було єдності між УНР і ЗУНР.

⁴⁹ Революція 1917-1920рр // <https://sites.google.com/site/revolucia19171920/rozdil2-literaturnij-proces-poc-hh-st/2-2-progolosenna-i-vstanovlenna-radanskoie-vladi-v-ukraini>

Білоцерківський В.Я. Історія України: – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 536 с. // <http://textbooks.net.ua/content/view/5999/41/>

⁵⁰ Білоцерківський В.Я. Історія України: – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 536 с. // <http://textbooks.net.ua/content/category/35/61/41/>

- Несприятлива міжнародна ситуація. Боротьбу проти Українського визвольного руху вели набагато сильніші зовнішні вороги: радянська Росія, білогвардійці, війська Антанти
- Історичне значення української національно-демократичної революції (1917-1920)

У ході революції український народ створив власну державу і кілька років підтримував її існування.

Героїчна боротьба українського народу 1917-1920 рр. стала прикладом і дала досвід наступним поколінням українців. Без цієї боротьби було б неможливим проголошення державної незалежності в 1991 р.

РЕФЕРАТИ:

1. Створення та діяльність Української Центральної Ради.
2. Універсали – визначальні віхи історії Центральної Ради.
3. Ультиматум: конфлікт Раднаркому РСФСР і Центральної Ради.
4. Політика радянської влади в Україні в 1919-1920 рр.
5. Позитивні та негативні аспекти діяльності уряду П. Скоропадського.
6. Розвиток української держави при Директорії.
7. Нестор Махно: політичний портрет.
8. Причини конфлікту Раднаркому РСФСР і Центральної Ради.
9. Проголошення УНР та його значення.
10. Політичний портрет В. Винниченка.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

1. Коли була створена Українська Центральна Рада (ЦР)? Які партії увійшли до її складу?
2. Які були підстави вважати ЦР представницьким органом влади в Україні?
3. Чому виникла необхідність формування української армії?
4. Проаналізуйте відносини ЦР і Тимчасового уряду.
5. Дайте характеристику першого українського уряду – Генерального секретаріату.
6. Охарактеризуйте зміст Першого Універсалу ЦР і його історичне значення.
7. Як склалася структура органів влади в Україні в 1917 р.
8. У чому полягали передумови видання ЦР Другого Універсалу? Дайте характеристику й оцінку цьому документу.
9. У чому вбачаєте прорахунки ЦР? До чого це призвело?

10. Чому прийняттям Третього Універсалу ЦР проголосила тільки автономію України, не наважуючись розірвати зв'язки з Росією?
11. Дайте характеристику бойових дій в Україні наприкінці 1917 р.- початку 1918 р. Які результати цих дій?
12. Дайте характеристику змісту Четвертого універсалу. Яке місце він посідає в історії українського народу?
13. Яку політику відносно України проводили більшовики під час мирних переговорів у Брест-Литовську? Який зміст мирного договору?
14. Які головні причини падіння ЦР і української революції в цілому?
15. Які причини сприяли встановленню влади гетьмана П. Скоропадського? Які позитивні і негативні аспекти діяльності уряду Скоропадського?
16. Що таке “громадянська війна”? Які етапи громадянської війни ви знаєте? Проаналізуйте характер основних воєнних дій на території України наприкінці 1918-1920 рр.
17. Чим зумовлений надзвичайно кровопролитний характер громадянської війни в Україні?
18. Охарактеризуйте розвиток української держави при Директорії. Виділіть причини поразки Директорії.
19. Що являла собою політика радянської влади в Україні в 1918-1920 рр.?
20. Як виникла ЗУНР? Які відносини склалися між ЗУНР і УНР?
21. Дайте аналіз зовнішньополітичної діяльності ЗУНР. У чому причини поразки й історичне значення ЗУНР?
22. Як склалися відносини КРСР із Польщею в 1920 р.? До чого це призвело?
23. Які були умови розвитку культури України в 1917-1920 рр.? У чому полягає своєрідність культурного процесу?
24. При якому уряді більш за все спостерігається розвиток української культури?
25. У чому ви бачите історичне значення й уроки боротьби українського народу за незалежність у 1917-1920 рр.?

ТЕМА 8. УКРАЇНА В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1921-1939 РР.)

Поразка національної революції 1917-1920 рр. розпочала новий етап територіального розколу України: українські землі опинилися у складі різних держав:

1. Східна Галичина, Західна Волинь, Західне Полісся, Холмщина та Підляшшя – у складі Польщі.
2. Закарпаття – у складі Чехословаччини.
3. Буковина – у складі Румунії
4. Більша частина України у складі СРСР.

У цій темі окремо розглядаються історичний розвиток Радянської України і Західноукраїнських земель⁵¹.

УРСР в умовах нової економічної політики (1921-1928 рр.)

Після закінчення громадянської війни Україна перебувала у складному соціально-економічному і політичному становищі. Той механізм економічних відносин, що діяв під час війни, перестав діяти в умовах мирного життя. А створений 1919 р. воєнно-господарський союз між УССР і РСФФР вимагав конкретизації відносин у межах нового державного утворення.

Політика «воєнного комунізму» привела до економічної та соціально-політичної кризи. Економічна криза полягала у тому, що : промисловість знаходилась у стані розрухи. У 1921 р. в Україні промислове виробництво становило 1/10 частину довоєнного рівня, виробництво металу – 5%, вугілля -30% і т.д. Посівні площі в Україні скоротились на чверть, збір зерна на третину, а тут ще й засуха 1921 р. і голод від якого загинуло близько 2 млн. осіб. У галузі фінансів – повна інфляція грошей.

Соціально-політична криза виявилася в тому, що почалися повстання селянства проти політики „воєнного комунізму,” і зокрема, проти продрозкладки. Повстанськими рухами була охоплена майже вся територія України. Спостерігається незадоволення радянською владою з боку робітників, що виявилось зокрема у страйках.

Таким чином, загальна криза в країні змусила більшовиків перейти від політики «воєнного комунізму» до нової економічної політики (НЕПУ).

Сутність нової економічної політики:

- Скасування політики «воєнного комунізму».
- Введення замість продрозкладки натурального податку, що був менший і відомий селянам наперед;

⁵¹ Світлична В.В. Історія України: Навчальний посібник. - К.: Каравела, 2006. - 400с. // pidruchniki.com/1509102644771/istoriya/ukrayina_mizhvoyenniy_period_1920-1939

- Дозвіл на вільну торгівлю надлишками сільськогосподарської продукції. Відродження товарно-грошових відносин.
- Відкривалися торгівельні біржі, розвивалася кооперативна, приватна, державна торгівля.
- Введення стабільної валюти-червонця.
- Ліквідація загально трудової повинності і зрівнялівки в оплаті праці.
- Припинення насильницького зарахування в колгоспи, радгоспи, комуни.
- Розвиток усіх видів кооперації.

Особливості проведення непу в Україні.

В українських селах неп був введений пізніше, ніж у Росії – наприкінці 1921 р. – на початку 1922 р. Радянське керівництво прагнуло якнайдовше, без істотних обмежень користуватися продовольчими ресурсами республіки. Введення непу в сільському господарстві України збіглося з голодом 1922 р., що відсунув нормалізацію обстановки в селах ще на рік – півтора. Продподаток в Україні був вищим, ніж у Росії, і стягувався примусово, нерідко за допомогою військових частин.

Голод 1921-1922 рр. в Україні.

Голод охоплював території сучасних Дніпропетровської, Запорозької, Донецької, Одеської, Миколаївської областей, а також півдня Харківської області. Цифри голодуючих тільки в степових губерніях зросли грудня 1921 р. з 1.2 млн. до 3.8 млн. осіб. Особливо важким був 1922 р. Взимку 1922-1923 рр. в Україні почалася друга хвиля голоду, голодувало 2 млн. дітей.

Причини голоду: засуха і неврожай 1921 р.; скорочення посівних площ, занепад сільськогосподарського виробництва внаслідок більшовицьких соціально – економічних експериментів; надмірні ревізії продовольства; інтенсивний вивіз хліба за межі України; 1921-1922 рр. хлібний дефіцит степових губерній України становив 35 млн. пудів зерна, а до РСФРР було вивезено 25 млн. пудів зерна; у 1922-1923 рр. з УСРР було вивезено 18 млн. пудів зерна: 2,5 млн. пудів до РСФРР і понад 15 млн. – на експорт.

Політика правлячого режиму в умовах голоду зводилася до:

- замовчування факту голоду в Україні, продовження вивезення продовольства під виглядом допомоги голодуючим Поволжя; тільки з другої половини 1922 р. влада дозволила міжнародним організаціям

направити в Україну допомогу; проведення хлібозаготівель у районах, охоплених голодом;

- ізоляція районів, охоплених голодом, від решти території України;

- використання голоду для посилення репресій проти духівництва, конфіскації цінностей із храмів і культових споруд.

Наслідки голоду

Сотні тисяч померлих від голоду; повстанський рух позбавився підтримки селянства і пішов на спад; радянський режим виробив механізм замовчування факту голоду, введення в оману світової суспільної думки; за рахунок українського селянства більшовики вирішили проблему постачань продовольства в промислові центри і змогли утримати владу в умовах кризи.

Процес входження УСРР у СРСР.

Процес створення єдиної союзної держави розпочався в ході громадянської війни. Характерною рисою його було те, що він проходив під безпосереднім керівництвом партії більшовиків і в кілька етапів:

Осінь 1918 р. Об'єднання воєнних сил республік під керівництвом головнокомандуючого збройними силами РСФФР.

1919 р. Проголошена зверхність державних органів РСФФР над державними союзними республіками, ліквідований наркомат військових справ України, функції якого перейшли до Реввійськради РСФФР.

28 грудня 1920 р. Договір про воєнний і господарський союз між республіками, за яким Україна увійшла до договірної федерації радянських держав.

1921 р. Сім українських наркоматів перейшли під контроль центру.

1922 р. Політбюро ЦК КПУ (б) звернулося до ЦК РКП (б) з пропозицією конкретизувати відносини між РСФФР і УСРР в межах договірної федерації.

Позиції цього приводу:

И. Сталіна – входження республік у Російську федерацію на правах автономій.

Х. Раковського – союзне об'єднання при збереженні незалежності. Тільки воєнний і дипломатичний союз.

В. Леніна – федерація рівноправних республік у Союзі РСР. Ленінський план дістав підтримку у всіх радянських республіках, в тому числі й в Україні.

У грудні 1922 р. завершилася підготовча робота для створення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. 30 грудня 1922 р. у Москві відбувся I з'їзд Рад СРСР, на нього відправили свої делегації Росія, Україна, Білорусія, Закавказька Радянська Республіка. З'їзд затвердив Декларацію про створення Союзу РСР і союзний договір.

Статус УСРР у складі СРСР.

Формально СРСР був федерацією, але фактично – унітарною, централізованою державою, імперією нового типу. Україна втратила рештки державного суверенного суверенітету і незабаром, як і інші союзні республіки, перетворилася на адміністративну одиницю Радянського Союзу.

Проте певні ознаки державності – територіальна цілісність (увійшовши до складу СРСР, вперше з часів Гетьманщини Україна визначилася територіально, її площа 450 тисяч кв. м., а чисельність населення досягла близько 26 млн. чоловік), власний адміністративний і державний апарат збереглися, однак це не змінювало її статусу як частини єдиної держави.

Головною причиною утворення СРСР стало посилення впливу у всіх республіках єдиної, жорстко централізованої більшовицької партії, керівництво якої взяло курс на негайне об'єднання республік в єдину державу і здійснило це об'єднання за власним сценарієм.

Політика українізації (у 20-ті роки).

1 серпня 1923 року була прийнята постановка ВУЦВК і РНК УСРР „Про заходи для забезпечення рівноправності мов і про сприяння розвитку української мови”, що стало правовою основою українізації.

Сутність „українізації”⁵².

Українізація – це політика в національно-культурній сфері, яка здійснювалася радянським керівництвом в Україні у 20-ті роки. Українізація передбачала задоволення певних національних вимог українського народу:

- висування українців на керівні посади;
- запровадження української мови в державні та культурні установи, пресу, навчальні заклади;

⁵² Світлична В.В. Історія України: Навчальний посібник. - К.: Каравела, 2006. - 400с. // http://pidruchniki.com/1533071644773/istoriya/politika_ukrayinizatsiyi

- розвиток національної за формою й радянської за змістом культури;
- створення відповідних умов для культурного розвитку національних меншин, які проживали в Україні.

Більшовики змушені були піти на проведення цієї політики, оскільки перебували під впливом національно-визвольної боротьби українців 1917-1920 рр. і прагнули забезпечити собі підтримку всього населення Української.

Українізація здійснювалася в певних, дозволених центром межах. Рушійною силою у справі українізації став Наркомат освіти України, яким у 20-ті роки керували прибічники національного відродження Г.Гринько, О.Шумський, М.Скрипник.

Результати проведення політики „українізації”

20-ті роки стали роками подальшого національного відродження. Українською мовою проводилося навчання в 80% шкіл, у більш як 50% технікумів, у кожному четвертім вузі. Між іншим, першим серед вузів перейшов на викладання українською мовою Київський медичний Інститут ім. Богомольця. На українську мову було переведено 75% діловодства державних установ, 90% газет і більше половини книжок і журналів видавалося українською мовою. Кількість українців серед службовців держапарату зросла з 35 до 54%, а серед студентів відповідно з 30 до 55%.

Українізація сприяла залученню до радянського культурного будівництва української інтелігенції. З еміграції повернулися деякі відомі діячі, зокрема М.С. Грушевський.

Були створені сприятливі умови для розвитку національних меншостей. Але ця політика мали й свої протиріччя. Політика „українізації” була обмежена рамками радянського режиму, тому вона не була справжнім національно-культурним відродженням українського народу.

Причини згорання політики „українізації”

„Українізація” почала виходити за дозволені центром рамки:

- вона охопила все суспільно-культурне життя республіки;
- зростав прошарок української інтелігенції, якій режим Сталіна не довіряв і бачив у ній ідейного конкурента партії;
- українізація сприяла зростанню національної свідомості українців, стимулювала націонал-комуністичні настрої. Прибічники національного комунізму вважали, що не можна нав’язувати всім народам російський шлях до комунізму, що кожен народ, у т.ч. й

український, повинен іти до комунізму власним шляхом, пристосовуючи його до специфічних національних умов. Основними ідеологами українського національного комунізму були письменник М.Хвильовий, нарком освіти з 1924 по 1926 рр. О. Шумський, економіст М. Волобуєв.

„Хвильовизм”, „шумськізм” і „волобуєвщина” були проголошені проявом „буржуазного

згортається. У 1933 р. Сталін назвав місцевий націоналізм основною загрозою для єдності Радянського Союзу. Це означало кінець українізації. Радянська влада повертається до політики русифікації, активних учасників українізації було репресовано⁵³.

Хвилі сталінського терору в Україні

1. 1928-1931 рр. – розкуркулення, депортації, викриття шкідницьких організацій, боротьба проти відомих українських громадських діячів та інтелігенції;

- „Шахтинська справа” 1928 р. над 53 спеціалістами вугільної промисловості Донбасу;
- „Спілка визволення України” 1930 р. справа проти „старої” національної еліти. Звинувачені 45 діячів.

Один із слідчих у цій справі заявив: „Нам треба українську інтелігенцію поставити на коліна. Якщо не поставимо – перестріляємо”. І почали стріляти. По усій республіці у зв’язку зі справою СБУ з деякими даними було репресовано близько 5000 тис. чоловік.

2. 1932-1935 рр – голодомор, репресивний спалах після вбивства С. Кірова, боротьба з „націоналістичним ухильництвом”:

- голодомор 1932-1933 рр.;
- самогубства М. Хвильового та М. Скрипника;
- арешт українських кобзарів та лірників та розправа над ними;
- справи „Української військової організації та інші.

3. 1936-1938 рр. – доба „великого терору”:

- боротьба з українським націоналізмом;
- боротьба з ухилами в партії;
- чистка парт верхівки. Репресії проти членів КП(б)У;
- репресії в армії;
- репресії проти українських діячів культури – „розстріляне відродження”.

⁵³ Світлична В.В. Історія України: Навчальний посібник. - К.: Каравела, 2006. - 400с. // <http://westudents.com.ua/glavy/30361-politika-ukranzats.html>

Загинуло половина складу (14 чоловік) Вільної академії пролетарської літератури (ВАПЛІТЕ). Репресовано майже 500 літераторів, з яких 150 загинуло. Репресовано близько 2000 священиків, в т.ч. 4 митрополита, 23 єпископи і архієпископи. Усього в Україні з 1930 по 1941 рік було „викрито” більше сотні різного роду націоналістичних „центрів”, „блоків”, „організацій”.

Неп і політика „українізації” сприяли активізації економічної діяльності республіки і розвитку української культури. Це використовувалося більшовиками для зміцнення політичного режиму, неп був приречений, оскільки базувався на двох несумісних елементах: ринкових відносин в економіці і командно-адміністративній системі в політичній організації суспільства.

Українська РСР в умовах утвердження тоталітарного ладу (1929-1939 рр.)

У кінці 20-х – на початку 30-х рр. політична система Радянського Союзу, зберігаючи зовні всі атрибути демократії, фактично перетворилася на тоталітарний, яку дослідники називають режимом особистої влади Сталіна або сталінізмом.

Тоталітарний режим, базувався на цілій системі монополій: монополії більшовиків на політичну владу, на ідеологію, на керівництво економікою.

Причини появи сталінізму

- встановлення політичної диктатури більшовицької партії;
- ліквідація політичного плюралізму організаційних партій та рухів;
- знищення демократичних інститутів (ради і громадські організації фактично перетворились на придаток власних структур);
- позбавлення людей прав реальної участі у соціально-політичному житті.

Основні риси тоталітаризму 30-х років

- відчуження людей від влади і держави. Незахищеність, безсилля громадян перед політичною владою;
- повна відсутність прав і свобод громадян;
- всевладдя каральних органів (ДПУ, НКВС), застосування політичних переслідувань і репресій;
- культ особи Й.Сталіна; зміцнення режиму абсолютної влади;
- підпорядкування йому і централізованому партійно-бюрократичному апаратові всіх сфер суспільного життя;
- засилля бюрократизму, що характеризує відокремлення влади та її апарату від суспільства;

- одержавлення керівної ролі більшовицької партії;
- панування партійно-державної еліти, надійної недосяжними для інших благами і привілеями, перетворення її в особливу силу, що знаходилася вище над суспільством і державою;
- абсолютна підпорядкованість громадян та всіх організацій і спілок правлячій партії;
- природним станом сталінського режиму була агресивність (внутрішня і зовнішня), жертвами якої стали цілі народи;
- наявність лише однієї офіційної ідеології для суспільства, де основним носієм ідеї виступає одна єдина більшовицька партія;
- повна монополія більшовицької партії на засоби масової інформації;
- вищою цінністю оголошувалося служіння ідеї комуністичного будівництва, укорінення якої в свідомості людей покладалося на пропаганду.

Наслідки тоталітаризму для України

- знищено українську державність;
- фізично знищено мільйони українців;
- в українського селянина було відібрано землю, знищено в ньому почуття власника, а його перетворено на кріпака;
- невідомих втрат зазнали національна культура й духовність (другу п'ятирічку (1933-1937 рр.) оголосили п'ятирічкою знищення релігії. Письменники, митці, священики, які в 20-ті роки ввійшли в історію України як період „національного відродження,» то 30-ті дослідники назвали „розстріляним відродженням,» - всі, хто був носієм національних традицій, стали „ворогами народу».
- сформовано цілі покоління українського народу, чимало представників які і тепер є носіями тоталітарної свідомості, що виявляється:
 - в обмеженні потреб;
 - нетерпимості до іншої думки;
 - національній незрілості;
 - в баченні порятунку диктатурі сильній владі;
 - постійні апеляції до минулого, де все „було краще.»
 - гинули ідеали честі, совісті, добра, заохочувалися негідницькі діяння, доноси і наклепи.

Масові репресії були захисною реакцією та способом існування тоталітарного режиму, оскільки за наявності широкої опозиції та

відсутності страху в підлеглих цей режим не зміг би забезпечити свого функціонування.

Ідейним обґрунтуванням масового терору стала теорія Сталіна про неминуче загострення класової боротьби в міру просування до соціалізму та необхідність у зв'язку з цим посилення пильності і боротьби проти ворогів народу.

У травні 1925 р. XIV з'їзд РКП (б) проголосив курс на індустріалізацію, метою якої була: ліквідація техніко-економічної відсталості; досягнення економічної незалежності; підведення технічної бази під відстале сільське господарство; розвиток нових галузей промисловості; створення могутнього військово-промислового комплексу.

Особливості індустріалізації: головне джерело нагромадження коштів – „перекачування ” коштів із села до потреб промисловості, експлуатація трудового ентузіазму людей; розвиток виробництва, засобів виробництва на шкоду виробництву предметів споживання; мілітаризація економіки; надвисокі темпи індустріалізації, „штурмівщина ”.

Економічні та соціальні наслідки індустріалізації:

Позитивні:

- досягнення економічної незалежності;
- перетворення СРСР у могутню індустріально-аграрну державу;
- зміцнення обороноздатності країни, створення потужного військово-промислового комплексу; створення технічної бази сільського господарства;
- розвиток нових галузей промисловості, будівництво нових фабрик і заводів.

Негативні⁵⁴:

- сформування директивно-планової економіки (без урахування законів ринку);
- зміцнення ролі партії в державі (так само партія управляла економікою);
- відставання легкої і харчової промисловості, оскільки цим галузям приділялося менше уваги, ніж важкій індустрії;

⁵⁴ Краус Н.М. Історія економіки та економічної думки: структурно-логічні схеми, таблиці, малюнки. /Навчальний посібник. — К.: Центр учбової літератури, 2014. — 504 с // http://pidruchniki.com/1385102461982/politekonomiya/gospodarskiy_rozvitok_ukrayini_umovah_kom_andno-administrativnoyi_sistemi

- будівництво об'єктів індустріалізації йшло нерівномірно по території України (й інших республік), що зумовлювало відставання частини регіонів в економічному розвитку;
- індустріалізація не поліпшила добробуту народу;
- за роки індустріалізації від важких умов праці, голоду, хвороб, репресій загинули десятки тисяч людей.

Загалом форсована індустріалізація України не привела до підвищення життєвого рівня народу.

У 1928 р. Й.Сталін став ініціатором проведення суцільної колективізації. На його думку, підтриману більшістю ЦК ВКП (б), колективізація повинна була створити умови для прискореного завершення індустріалізації, тому що колгоспи (радгоспи) забезпечать країну дешевим хлібом. У ході колективізації передбачалося вирішити ще одну проблему – ліквідувати заможне селянство, що не підтримує радянську владу.

Завданням колективізації було:

Прискорення процесу індустріалізації за рахунок пограбування села; забезпечення промисловості дешевою робочою силою; розв'язання хлібної проблеми в країні; ліквідація заможного селянства – „ворога” радянської влади.

В Україні колективізацію планувалося завершити в основному (тобто об'єднати в колгоспи 70% селянських господарств) до кінця 1930 р. Такі нереальні терміни можна було забезпечити лише насильницькими методами.

Для того, щоб зламати опір заможних селян, в Україні проводилася політика „ліквідація куркульства як класу,” в результаті якої було знищено понад 200 тисяч (за офіційними даними) селянських господарств. Жертвами репресій у процесі розкуркулювання стали понад 1 млн. осіб. Особливо трагічною була доля тих селянських родин, яких виселяли на Північ і в Сибір⁵⁵. У ході колективізації було знищено найбільш працездатних і заможних господарів, що негативно вплинуло на подальший розвиток сільського господарства.

ЦК ВКП(б) створив хлібозаготівельну комісію на чолі з членом Політбюро ЦК В. Молотовим, яка мала провести серію надзвичайних заходів по вилученню хліба на селі. Це були такі заходи:

⁵⁵ Світлична В.В. Історія України: Навчальний посібник. - К.: Каравела, 2006. - 400с. // <http://westudents.com.ua/glavy/30363-kolektivzatsya-ukranskogo-sela.html>

- провести додатковий збір хліба із селянських господарств у листопаді 1932 р. – грудні 1933;
- накласти на ті колгоспи, що не мають зерна, штрафи м'ясом та іншими продуктами;
- увести блокадне становище в Україні: не дозволяти ввозити і вивозити продовольство;
- позбавити селян деяких областей права виїхати із села;
- не організовувати допомогу голодуючим, не залучати до подолання голоду міжнародні організації.

Підсумки виконання рішень комісії:

У селян забрали все зерно (навіть посівне), чим прирекли їх на голодну смерть; колгоспи виплачували штрафи за рахунок селян, відбираючи в них усі продукти харчування; не маючи права привезти продукти з інших районів, виїхати із села, селяни, що залишалися без запасів продовольства, вмирили від голоду (лише в Україні було запроваджено режим проживання „Чорних дощок,» що полягав у:

- вивезенні з цілих територій усіх товарів та засобів проживання, що знаходились на складах та в магазинах;
- насильницькій реквізиції у селян усіх запасів продовольства і навіть одягу;
- заборони будь-якої торгівлі та ввезення будь-яких засобів для існування;
- заборони будь-якого кредитування та насильницькому поверненні усіх кредитів.

Через відсутність допомоги кількість жертв голоду збільшилася у багато разів.

Голод 1932-1933 рр. в Україні керівництво країни ретельно приховувало. Молотовська комісія працювала секретно (протоколи її діяльності були знищені).

Однієї трагедії голоду досить, щоб назавжди засудити сталінізм, режим тоталітарної влади. Людські втрати голодомору 1932-1933 рр. (близько 10 млн. як зазначив Президент України В. Ющенко) перевершують усі відомі в новітній історії випадки геноциду. Сталін підвів український народ до страшної Голгофи. Ні, то не були „перегини ” продиктовані „революційним нетерпінням ”. Уздовж кордонів України, де вмирили цілі села, де живі не встигали ховати мертвих, де в голодному божевіллі люди доходили до канібальства, були виставлені щільні збройні заслони. А Лазар Каганович особливо подбав, щоб українських дядьків з торбами не пускали в поїзд. Жодна

жива душа не повинна була вирватися з уготованого їй пекла. То був відвертий геноцид щодо українського народу передусім селянства – акція, за жорстокістю і розмахом спів мірна хіба що з гітлерівськими злочинами проти людства, про які світ з жахом дізнається через кілька років.

Голодомор 1932-1933 рр. як явище геноциду народу підпадає під означення геноциду, поданого в Конвенції ООН від 9 грудня 1948 р. „Про попередження злочину геноциду і покарання за нього.” Так, стаття 2 цієї конвенції визначає геноцид „як будь яке з діянь, які вчинюються з наміром знищити повністю або частково яку не будь національну, етнічну, расову чи релігійну групу, а саме: вбивство членів групи; заподіяння серйозних тілесних ушкоджень чи розумового розладу членам групи; спеціальне створення для якої не будь групи таких життєвих умов, які розраховані на повне або часткове фізичне знищення її; заходи розраховані на недопущення дітонародження в середовищі групи; насильницька передача дітей з одної групи до іншої.”

Голодомор 1932-1933 рр. відповідає ознакам геноциду згідно з цією статтею, передусім з її третім пунктом.

Голодомор було спричинено навмисними діями тоталітарного радянського режиму. Суть злочинних дій полягала в:

I. Жорстокому придушенні устремлінь українського народу мати незалежну державу. „Наслідком теперішнього лиха в Україні, - писав італійський консул у Харкові Сержіо Граденіго своєму послу в Москві (за книгою Б. Ткаченка „Під чорним тавром”) – буде російська колонізація цієї країни, яка призведе до зміни її етнографічного характеру. В майбутньому і, либонь дуже близькому, ніхто більше не говоритиме про Україну чи про український народ, а то ж і про українську проблему, бо Україна стане де факто територією з переважно російським населенням”.

II. Знищенні існуючої структури сільського господарства шляхом: масового „розкуркулювання” селян, насильницької колективізації та накладання на селян непомірно високих планів хлібоздачі.

То ж український селянин терпів подвійно – і як селянин і як українець.

Тогочасні втрати населення України можна вивести наближено з порівняльної таблиці приросту і втрат населення СРСР, Росії, Білорусії та України за даними переписів 1926-1939 рр., що подавались у радянських джерелах незалежної міжнародною комісією юристів

(створена у 1988 р. у складі провідних юристів зі Швеції, Бельгії, Великобританії, Канади, Франції, Аргентини, США):

Назва держави, республіки	Населення у млн. Дані СРСР за 1926 рік.	Населення у млн.. Дані СРСР за 1939	+приріст - втрати	Приріст і втрати %.
СРСР	147,028	170,557	+23,529	+16,0
Росія	77,791	99,591	+21,800	+28,0
Білорусія	4,739	5,275	+536	+11,2
Україна	31,195	28,111	-3,084	-9,9

Припускаючи, що приріст населення на нашій землі з 1926 до 1939т року дорівнював 16%, як в середньому по СРСР, то кількість населення України у 1939 році становила б близько 36,186 млн. осіб, а не 28,111 млн., як зафіксовано у переписі 1939 року.

Отже, мінімальна оцінка втрат населення України складає більше 8 млн., або чверть населення республіки у 1926 році. При цьому не враховано доведені факти організованого ввезення на територію сіл у спустошені Голодомором садиби українських селян тисяч ешелонів сімей з областей Росії та Білорусії⁵⁶.

24 листопада 2007 року президент підписав Указ „Про оголошення в Україні 2008 року роком пам’яті жертв голодомору”.

Суспільно-політичне життя в Україні в 30-ті роки.

Головним змістом суспільно-політичного життя в Україні в 30-ті роки було утвердження сталінського тоталітарного режиму, змістом якого стали:

- створення культу особи Сталіна;
- формування керівної Комуністичної партії в суспільстві, що було закріплено в Конституції СРСР 1937 р; невідповідність законодавчої бази держави реальній практиці. Проголошуючи демократичні свободи, нову виборчу систему, Основний Закон України (як і СРСР) фактично ніяк не забезпечував їх втілення у життя;

⁵⁶ Голодомор 1932-1933 років // <http://fri.at.ua/publ/6-1-0-19>

- масові репресії, що проводилися до кінця 30-років, переросли у справжній терор, в ході якого планомірно знищувались українські кадри науки, освіти, літератури, мистецтва, військова еліта, робітники селяни.

Західна Україна у 20-30 роки.

На початку розкриття теми ми розкрили геополітичну ситуацію на українських землях у цей період. На території що належала до Польщі проживало 8.9 млн. чоловік, у тому числі 5.6 млн. українців. На території, підвладній Румунії, проживало майже 790 тисяч українців. На території Закарпаття (під назвою „Прикарпатська Русь”), що належало до Чехословаччини, проживало понад 725 тисяч українців. Окупація названих земель відбувалася за підтримки західноєвропейських країн та США.

Окупаційні власті не мали жодного наміру поступатися українськими землями. Навпаки, вони проводили політику колоніального гноблення, асиміляції українського народу.

Побоюючись зростання національної свідомості українців іноземні уряди всіляко перешкоджали розвитку освіти: закривалися українські школи (в Буковині до 1927 р. не залишилося жодної), діяла норма прийому до вузів української молоді (у Львівському університеті вона складала 5%, причому студентами могли бути лише 40% дорослих громадян Закарпаття, 30% - Галичини і Волині, 26% - Буковини. Щоб забезпечити доступ української молоді до вузів було засновано у Львові таємний Український університет (1921-1925 рр.)).

Соціально-економічне гноблення.

Визначальну роль в економіці західноукраїнських земель відіграв аграрний сектор. Проте розвиток сільського господарства гальмувався колонізаторською політикою іноземних урядів. Реформи що проводилися, передавали землю не корінному населенню, а польським, румунським і чеським колоністам.

Внаслідок колонізаторської політики економіка Західної України перебувала в застої.

Тяжким було і соціальне становище населення: низький життєвий рівень, жорстока експлуатація, високий рівень безробіття, захворюваності, смертності.

Складне соціально-економічне становище обумовило еміграцію із західноукраїнських земель (переважно з Галичини). За 1919-1939 рр. емігрувало 190 тисяч чоловік.

На відміну від співвітчизників у Радянській Україні, західні українці все ж таки не зазнали таких драматичних соціально-економічних змін.

Політичне життя. Національно-визвольний рух.

У центрі політичного життя західноукраїнських земель стояли такі головні питання:

- визначення шляхів національного визволення;
- побудова суверенної української держави;
- утвердження в ній справедливого соціально-економічного ладу.

Наймасовішою партією в Галичині та Волині було Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО), яка орієнтувалася на здобуття Україною незалежності та її демократичний розвиток, такою ж була Радикальна Партія.

Найбільш активною була діяльність Організації українських націоналістів (ОУН), утвореної у 1929 р. на базі Української військової організації (УВО). Організатором і керівником ОУН протягом 1929-1938 рр. був Е. Коновалець. Мета ОУН – утворення соборної української незалежної держави з багатокладної економікою.

Напередодні Другої світової війни ОУН нараховувала до 20 тис. дійсних членів і багато прихильників.

Після вбивства Е. Коновальця (1938 р.) серед членів ОУН посилювалися суперечності щодо тактики боротьби, внаслідок чого стався розкол. Виникли два напрями: революційне крило очолив Степан Бандера (ОУН-Б), помірковане крило очолив А.Мельник (ОУН-М)⁵⁷. В Буковині склалися менш сприятливі умови для діяльності українських політичних партій і громадських об'єднань. Вони діяли підпільно і напівпідпільно.

Політичне життя в Закарпатті мало свої особливості.

Суто українських партій, які діяли б самостійно, тут не було. Політичні групи Закарпаття існували під „дахом” близьких їм політичних партій Чехословаччини. У їх діяльності існувало три основні течії:

- москофілство (вважали, що карпатоукраїнці – це частина російського населення, денаціоналізованого під впливом певних історичних умов);

⁵⁷ Світлична В.В. Історія України: Навчальний посібник. - К.: Каравела, 2006. - 400с. // http://pidruchniki.com/1368050544778/istoriya/politichne_zhittya_natsionalno-vizvolniy_ruh

- русинство (вважали жителів краю окремим слов'янським народом);
- українофільство (було найбільш впливовим, оскільки відображало настрої і традиції більшості українців Закарпаття).

Чеський уряд після мюнхенського зговору 11 жовтня 1938 р. дав згоду на утворення карпатсько-української автономії, уряд якої очолив А. Волошин. У лютому 1939 р. було обрано Сейм Карпатської України і сформовано Карпатську Січ – військову організацію, що налічувала 5 тисяч бійців.

Але 14 березня 1939 р. при підтримці Німеччини почалася окупація Закарпаття Угорщиною. 15 березня 1939 р. Сейм проголосив незалежність Карпатської України, проте вона опинилася в міжнародній ізоляції, а Карпатська Січ не змогла зупинити окупантів. І вже через декілька годин після проголошення незалежності Закарпаття було повністю окуповане угорськими військами, уряд А.Волошина змушений був емігрувати.

Проголошення незалежної Карпатської України мало велике історичне значення: воно сприяло перетворенню населення краю в національно свідомих українців, продемонструвало прагнення українського народу до утворення власної держави.

Висновок:

- Між двома світовими війнами Україна знаходилася в „четвертованому” стані.
- Більшість українських земель, формально, як Українська Радянська Соціалістична Республіка, перебували в радянській імперії х тоталітарним комуністичним режимом, безмежною владою Сталіна. Модернізація України, яку здійснювали комуністи, супроводжувалися придушенням національно-визвольного руху, примусовою колективізацією, голодомором, масовими репресіями.
- Замість гармонійного соціалістичного суспільства з високоефективною плановою економікою народ України отримав небачену до того тиранію і деформовану, засновану на примусовій праці, економіку.
- Західноукраїнські землі в 20-30 рр. були об'єктом соціально-економічного, національного гноблення з боку Польщі, Чехословаччини, Румунії. Колонізаторська політика викликала широкий національно-визвольний рух, очолюваний українськими політичними партіями та рухами. Великим впливом серед

населення західноукраїнських земель користувалося Організація українських націоналістів, заснована у 1929 р. на засадах інтегрального націоналізму.

- Найвищим досягненням українського національно-визвольного руху в міжвоєнний період було проголошення 15 березня 1939 р. незалежної Карпатської України⁵⁸.

РЕФЕРАТИ:

1. НЕП і розвиток кооперації на Україні.
2. Індустріалізація та створення Запорізького промислового комплексу.
3. Голодомор на Україні в 1932-1933 рр.: причини, суть, наслідки.
4. Причини згортання нової економічної політики?
5. Союзний договір від 30 грудня 1922 р. та його сучасна політична оцінка.
6. До історії нищення культурних цінностей на Україні у міжвоєнний період.
7. Сталінський тоталітаризм і Україна.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

1. Назвіть основні причини, що зумовили необхідність переходу до нової економічної політики.
2. Чим політика “воєнного комунізму” відрізняється від непу?
3. У чому полягали особливості проведення непу в Україні?
4. Охарактеризуйте причини, суть і наслідки голоду 1921-1922 р.
5. Які етапи пройшла Україна в процесі створення єдиної союзної держави?
6. Проаналізуйте проекти державного устрою СРСР і дайте їм оцінку.
7. Коли і як відбулося конституційне оформлення СРСР?
8. У чому полягала суперечливість процесу українізації і які її наслідки?
9. Які основні напрями національно-культурного будівництва в республіці в 20-ті роки?
10. Що Вам відомо про літературну дискусію 1925-1928 рр. в Україні?
11. У чому суть політики більшовиків стосовно релігії і церкви на Україні в 20-ті роки?

⁵⁸ Світлична В.В. Історія України: Навчальний посібник. - К.: Каравела, 2006. - 400с. // http://pidruchniki.com/1368050544778/istoriya/politichne_zhittya_natsionalno-vizvolnyi_ruh

12. Які основні досягнення української культури та її трагічні сторінки в 20-ті роки?
13. У чому ви бачите головну причину згортання сталінським керівництвом непу в 1928 р.?
14. Яке місце приділялося Україні в сталінському плані індустріалізації СРСР? Якими були наслідки сталінського “стрибка в індустріалізацію”?
15. У чому полягали основні етапи колективізації? Якою була подальша доля колгоспів в Україні в системі сталінської командної економіки?
16. Які основні причини і наслідки голодомору 1932-1933 рр.? Чи можна вважати голод в Україні 1932-1933 рр. штучним?
17. Які характерні риси і трагічні наслідки утвердження сталінського тоталітарного режиму в Україні?
18. У чому ви бачите досягнення української культури? Її трагічні сторінки в 20-30-ті роки ХХ ст. Чому цей період називають “розстріляним відродженням”?

ТЕМА 9. УКРАЇНА І ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА (1939 - 1945 рр.).

Друга Світова війна, яка тривала з 1 вересня 1939 р. до 2 вересня 1945 р., стала найжорстокішим і найкривавішим воєнним конфліктом в історії людства. В її орбіту було втягнуто 61 державу з населенням 1.7 млрд. чоловік, тобто 80 % жителів нашої планети. Бойові дії велися на території 40 країн. Війна коштувала людству 65-67 млн. жителів.

Україна опинилася в епіцентрі війни вже у вересні 1939 року. Кожен шостий мешканець загинув у цій бійці. 2.5 млн. українців було вивезено на примусові роботи до Німеччини (з них 157416 хлопців і дівчат до 30 років з Запорізької області). Ущент чи частково було зруйновано понад 800 міст та 30 тисяч сіл, унаслідок чого безпритульними залишилися близько 10 млн., чоловік. Загальні втрати України сягнули 45 %. Удруге за трохи більше як 10 років Україна тяжко постраждала від жорстоких ексцесів тоталітарних режимів.

Початок Другої Світової війни. Приєднання Західноукраїнських земель до складу СРСР і УРСР⁵⁹.

⁵⁹ Світлична В.В. Історія України: Навчальний посібник. - К.: Каравела, 2006. - 400с. // vizvolniy_ruhhttp://westudents.com.ua/glavy/30378-pridnannya-zahdno-ukrani-pvchno-bukovini-ta-pvdenno-bessarab-do-skladu-srsr.html

Перебування роз'єднаних земель у складі СРСР, Польщі, Чехословаччини, Румунії - один з найбільш складних моментів політичного становища в Центральній і Східній Європі напередодні Другої світової війни. Геополітичне розташування цих земель зробило їх об'єктом сутички інтересів СРСР і Німеччини.

Західноукраїнські землі в системі радянсько-німецьких договорів 1939 року.

23 серпня 1939 р. було підписано радянсько-німецький Договір про ненапад (пакт "Молотова - Ріббентропа"). До договору додавався секретний протокол про розподіл сфер впливу сторін в Європі. Секретний протокол, існування якого радянське керівництво протягом півстоліття заперечувало, давав можливість Сталіну збільшити територію СРСР майже до кордонів Російської Імперії 1913 р. Німеччина давала згоду на приєднання до Радянського Союзу Фінляндії, Естонії, Латвії, Західної Білорусі, Західної Волині та Східної Галичини.

У свою чергу, Німеччина отримала повну свободу дій у Європі і забезпечила собі поставки з Радянського Союзу воєнно-стратегічних матеріалів і продовольства.

Пакт "Молотова-Ріббентропа" перетворив СРСР на фактичного союзника фашистської Німеччини і розв'язав руки Гітлеру в його агресії у Європі.

1 вересня 1939 р. нацистські війська напали на Польщу. Пов'язані з нею договірними обов'язками, Англія і Франція оголосили війну Німеччині. Це стало початком Другої Світової війни.

Згідно з пактом і таємним протоколом радянські війська перейшли польський кордон і вступили в Західну Україну і Західну Білорусію. Агресія проти Польщі означала вступ Радянського Союзу у світову війну.

28 вересня 1939 року союз Німеччини і СРСР був скріплений Договором про дружбу і кордони. Договір уточнив сфери впливу цих держав і розмежувальну лінію між ними на території Польщі. До сфери впливу СРСР переходили Литва, Бессарабія і Північна Буковина, до сфери впливу Німеччини - Лемківщина і Холмщина (українські території, які раніше були у сфері впливу СРСР).

У червні 1940 р. Червона Армія зайняла Північну Буковину і Бессарабію. Незабаром відбулося оформлення нового політичного і територіального статусу цих земель (рішення зборів у Львові, сесій

Верховної Ради СРСР та Верховної Ради СРСР у жовтні - листопаді 1936 р. та серпні 1840 р.)

Ці події і сьогодні оцінюються істориками неоднозначно. Різні дослідники по-різному називають сам факт входження українських земель до складу СРСР: "анексія" (Д.Бофора), "включення" (Н.Верт), "формальне інкорпорування, назване «возз'єднанням" (А.Жуковський, О.Субтельний)", возз'єднання, що носило характер акції окупаційного типу" (С.Кульчицький), а дехто з істориків розглядає це як звільнення поневолених західноукраїнських земель і возз'єднання Західної України з Наддніпрянською⁶⁰.

Перетворення в Західній Україні носили суперечливий характер. Деякі заходи радянської влади отримали позитивну оцінку українського населення: - експропріація маєтків польських землевласників з обіцянкою перерозподілу землі селянам; українізація системи народної освіти, заходи з ліквідації неписьменності; запровадження безкоштовного медичного обслуговування; створення системи соціального забезпечення.

Але, поряд з цим:

- радянська влада принесла жорстокий репресивний режим;
- були розгромлені всі політичні партії і громадські організації.
- У квітні-травні 1940 р. у Катинському лісі під Смоленськом, а ще раніше-під Харковом і в інших місцях було розстріляно понад 15 тисяч польських офіцерів. Упродовж 1939-1940 рр. чисельність репресованих склала понад 10 % населення Західної України. А це означає, що з цих районів було вислано 1 млн. 173170 чоловік;
- розпочалася примусова колективізація селян,
- націоналізація промисловості і банків;
- "радянська" західноукраїнських територій супроводжувалася утвердженням тоталітарного режиму, механічним перенесенням сюди всього комплексу "казармового" соціалізму; новостворені владні структури зовсім не залежали від волі населення, а були лише додатком компартійних органів; великих утисків зазнало релігійне життя.
- Усі церковні заклади, наукові установи та організації підлягали ліквідації, а їхнє майно - конфіскації.

⁶⁰ Світлична В.В. Історія України: Навчальний посібник. - К.: Каравела, 2006. - 400с. // vizvolniy_ruh<http://westudents.com.ua/glavy/30378-pridnannya-zahdno-ukrani-pvchno-bukovini-ta-pvdenno-bessarab-do-skladu-srsr.html>

Об'єднання майже всіх українських земель у складі УРСР мало велике історичне значення: вперше за кілька століть українці опинилися в межах однієї держави. Проте ціна, яку довелося сплатити населенню Західної України за це об'єднання, була надто високою. Негативний досвід спілкування з радянською владою переконав західних українців у тому, що їх майбутнє - не в інтеграції з СРСР, а у створенні незалежної Української держави.

Окупація України військами Німеччини та її союзників (22 червня 1941 - 22 липня 1942 рр.)⁶¹.

1940-1941 рр. Гітлер підкорив майже всю Західну Європу і, згідно з планом «Барбаросса» розробленим у грудні 1940 р., почав інтенсивну підготовку до війни проти СРСР. Цей план мав стати: "бліцкригом" - "блискавичною війною". Три головні напрямки наступу: західний - на Ленінград, центральний - на Москву, південний - на Київ. 22 червня 1941 р. Німеччина без оголошення війни нападає на СРСР. Союзниками Німеччини були Фінляндія, Угорщина, Румунія Італія, Словаччина. Окрім плану "Барбаросса" існували і інші, торкнемося тих які стосувалися України. План так званої "Зеленої папки": передача українських земель як плати за участь у війні сателітам Німеччини. План "Ост": виселення українців з України, заселивши її територію німцями-колоністами та перетворити Україну в аграрну колонію.

Методологію колонізації окупованих українських-земель виклав 24 червня 1940 р. Гітлер, який пропонував відправити у східні райони мільйони німецьких колоністів. "Я повинен мати свободу дій на Сході, щоб одержати для Німеччини достатню кількість пшениці і лісу. Мені потрібна Україна, щоб нас не морили голодом, як під час минулої війни".

Еріх Кох, кат українського народу, у вересні 1941 року в Рівному так інструктував працівників рейхскомісаріату: "Мене знають, як жорстокого собаку. Саме тому мене призначили рейхскомісаром України. Наше завдання полягає у висмоктванні з України усіх товарів, які лише можна захопити, без огляду на почуття і власність українців. Панове, я чекаю від вас найсуворішого ставлення до місцевого населення... Я витисну з цієї країни все до останньої

⁶¹ Світлична В.В. Історія України: Навчальний посібник. - К.: Каравела, 2006. - 400с. // <http://westudents.com.ua/glavy/30379-82-okupatsya-ukrani-vyskami-nmechchini-ta-soyuznikv-22-cherვნya-1941-22-lipnya-1942-rr.html>

краплини... Місцеве населення мусить працювати, працювати і ще раз працювати".

Фашистський окупаційний режим в Україні мав виконати три основні завдання:

- забезпечити продовольством, матеріальними і людськими ресурсами потреби фашистської воєнної машини;
- вивільнити від українського населення шляхом фізичного знищення, депортацій та вивезення на роботу до Німеччини життєвий простір для арійської раси;
- заселенню цілих районів німецькими переселенцями.

Доктор Гросс (Управління расової політики) стверджує, що "такі поняття" як українці і поляки, повинні зникнути; а доктор Франк (імперський міністр) запевняв: "якщо ми виграємо війну, то тоді ...поляків і українців... можна пустити хоч на „фарш".

На Україну наступала група німецьких армій "Південь" на чолі з фельдмаршалом Рунштедтом. Завдання, якої було швидко завдати головного удару на Київ, створити умови для просування вглиб України: на Лівобережжя, Донбас і Крим.

Водночас румунські війська завдавали ударів на півдні - через Молдавію, південні райони Правобережної України, Крим.

22 липня 1942 р. із залишенням радянськими військами м. Свердловська (Ворошиловградська область) закінчились оборонні бої на території України. Німецькі війська групи армії "Південь" окупували майже всю територію України⁶².

Однак ціною величезних жертв героїчного опору народу план "блискавичної війни" був зірваний.

Причини невдач Червоної Армії.

Історичні реалії свідчать про те, що напередодні нападу Німеччини Радянський Союз володів об'єктивними передумовами для належної відсічі агресору. СРСР мав потужний воєнно-економічний потенціал і планував вести можливу війну на ворожій території і "малою кров'ю". Причини тяжких поразок у 1941 р. криються не в слабкості СРСР, а в негативних явищах, властивих тогочасному режиму. Серед них варто зазначити такі:

⁶² Світлична В.В. Історія України: Навчальний посібник. - К.: Каравела, 2006. - 400с. // http://pidruchniki.com/1957120344783/istoriya/okupatsiya_ukrayini_viyskami_nimechchini_soyuznikiv_chervnya_1941_lipnya_1942

- Сталінське керівництво тактично дезорієнтувало країну і армію; переконуючи їх у тому, що радянські війська будуть вести воєнні дії на "ворожій території малою кров'ю".

- Прорахунки радянського керівництва в оцінці воєнно-політичної ситуації, переоцінка значення радянсько-німецьких договорів, прорахунки у визначенні строків нападу Німеччини на Радянський Союз. Повідомлення про агресивні наміри фюрера почали надходити до Москви за рік до нападу. Одним з перших передав їх радянський розвідник «Ярема» - талановитий український художник М.Глушенко, у якого між іншим уроки акварелі брав сам Гітлер. Про неминучість німецького нападу попередив Сталіна 13 квітня 1941 року У. Черчіль. Радянський розвідник Ріхард Зорге з Токіо повідомляв, починаючи з 15 травня, точну дату нападу. 6 червня надійшов аналіз розвідданих з Генштабу про зосередження поблизу кордонів СРСР 120 німецьких дивізій. Сталін наважився прямо запитати Гітлера про мету такого зосередження й дістав відповідь: щоб захистити війська від англійської авіації, яка не досягає східних районів рейху. За вказівкою вождя 14 червня ТАРС передав Заяву, що поголоски про напад Німеччини на СРСР є "абсолютно безпідставними". 21 червня 1941 року на повідомлення радянського військового аташе у Франції генерала Суслопарова про те, що війна розпочнеться 22 червня, Сталін написав: "Довідайтесь, хто автор цієї провокації, і покарайте його".

- Незавершеність процесу переозброєння;

- Мобілізаційна неготовність армії;

- Військово-стратегічна некомпетентність;

- Недоукомплектованість Червоної Армії кваліфікованими командирськими кадрами. Під час репресій досвідчені командирські кадри були репресовані, внаслідок чого 90 % командних постів займали люди без вищої військової освіти. 3/4 командирів працювали на своїх посадах менше року⁶³.

- Військово-економічний потенціал Німеччини значно перевершував потенціал Радянського Союзу;

- Істотні недоліки мала дислокація радянських військ: напрямом Мінськ-Смоленськ вважався другорядним, а агресор почав наступ саме тут;

- Незавершеність і хибність заходів зміцнення західних кордонів;

⁶³Довідник з історії України М. Котляр, С. Кульчицький - дати, події, терміни, визначення, особистості, енциклопедія, словник, історія України // <http://www.history.vn.ua/book/dovidnik2/398.html>

- Неадекватною швидкому німецькому наступу була реакція радянського керівництва на драматичну ситуацію, яка склалася на фронтах і в тилу в перші дні війни: документ про мобілізацію з'явився лише через добу після початку війни; Ставку Головного командування, утворену наступного дня після початку війни, до 10 липня ніхто не очолював; Сталін звернувся до народу лише 3 липня.

Україна, в роки німецької окупації

Захопивши Україну, німці розчленували її на окремі частини:

—Буковина, Одеська та Ізмаїльська області, частина Вінницької та Миколаївської областей були віддані Румунії. Ці землі отримали назву « Трансністрія »

—Галичина разом з польськими територіями ввійшла до складу окремого генерал-губернаторства;

—Більшість українських земель увійшла до складу Рейхкомісаріату "Україна" на чолі з фанатичним нацистом, катом українського народу Е.Кохом.

Це адміністративне утворення включало 63.6 % всієї території України;

—Прифронтові області (Чернігівська, Сумська, Харківська області, Донбас) підпорядковувалися військовому командуванню.

Відповідно до теорії „расової винятковості німецької нації” українці підлягали масовому знищенню. Справжній геноцид здійснювався проти єврейського народу. Україна вкрилася концтаборами, тюрмами, гетто. 7 грудня 1941 р. Гітлер підписав декрет під назвою «Ніч і туман». Його суть полягала в тому, що кожен, хто буде чинити опір фашизму, має безслідно зникнути: його страчували, або відправляли до концентраційного табору. В Україні було створено 50 гетто і понад 180 великих концентраційних таборів. Практично в кожному українському місті був свій "Бабин Яр": за роки окупації в Бабиному Яру в Києві загинуло понад 220 тис, в Янівському концтаборі у Львові - понад 160 тисяч осіб. Переважно це були українські громадяни єврейської національності. А всього на Україні в період окупації було вбито 3.9 млн. мирного населення 1,3 млн. військовополонених. Каральними загонами били повністю знищені 215 сел.

Гітлерівці грабували матеріальні і людські ресурси України. До Німеччини вивозилися продовольство, обладнання, сировина, коштовності, чорнозем і фруктові дерева (Вільнянського району), а також робоча сила. З України на примусові роботи до Німеччини було

вивезено 2.4 млн. чоловік, в тому числі із Запорізької області 157 416 чоловік.

Щоб забезпечити більш "ефективну" експлуатацію українського села, німці зберегли колгоспи.

Обмежувалися постачання міст продовольством, медичне обслуговування, освіта. Українці перетворювалися на людей "третього сорту".

Таким чином, окупаційний режим відзначався винятковою жорстокістю. Але він виявився неефективним, бо не забезпечив покори українського народу. Навпаки, нацистський "новий порядок" викликав масовий рух Опору в Україні.

Рух опору в Україні⁶⁴.

В українському антифашистському руху опору існувало дві течії: радянський рух Опору (партизани і підпільники) та національно-визвольний рух Опору на чолі з ОУН.

Радянський рух Опору прагнув до відновлення статусу України у складі СРСР. Наприкінці 1942 р. в Україні діяло 800 партизанських загонів, їх дії координував Український штаб партизанського руху на чолі з Т.Строкачем. Виникли великі партизанські загони і з'єднання на чолі з С.Ковпаком, К.Попудренком, О.Сабуровим, О. Федоровим, І. Боровиком, П.Вершигорою, М.Наумовим та іншими.

Форми боротьби партизан були: диверсії на комунікаціях ворога, знищення ліній зв'язку, доріг, мостів; розгром ворожих штабів, диверсії на залізницях. Улітку 1943 р. розгорнулася операція "рейкова війна"; рейди в тил ворога (найбільш відомий Карпатський рейд С.Ковпака). усього протягом війни партизанські формування України провели 19 рейдів загальною довжиною 52 тис. км.

В Україні діяло 23 підпільних обкоми КП/б/У : 9 підпільних обкомів. Всього на території республіки нараховувалося більше 250 "фабрик знищення". П'ять із них на території нашої області (у м. Запоріжжі, смт. Василівці, м. Бердянську, м. Пологах с. Дмитрівці Вільнянського району).

Загальна кількість партизан і підпільників в Україні становила за різними джерелами від 500 тис. до 180-200 тис. осіб.

⁶⁴ Світлична В.В. Історія України: Навчальний посібник. - К.: Каравела, 2006. - 400с. // vizvolniy_ruhhttp://westudents.com.ua/glavy/30378-pridnannya-zahdno-ukrani-pvchno-bukovini-tavpdenno-bessarab-do-skladu-srsr.html // http://pidruchniki.com/1060071844784/istoriya/ruh_oporu_ukrayini

Слід підкреслити, що партизанські загони утворювалися переважно з молоді. Радянський, партизанський рух перетворився на важливий чинник війни, фактично на справжній "другий фронт".

Наш земляк, запорожець Ф.Павловський став першим Героєм Радянського Союзу серед партизан.

Національно-визвольний рух Опору на чолі з ОУН прагнув до відродження незалежної української держави⁶⁵.

До початку війни ОУН співробітничала з німцями. У німецькій армії був утворений "Легион українських націоналістів". ОУН розраховувала на сприяння Німеччини у відновленні української державності. Але ще до нападу на Радянський Союз, в ОУН відбувся розкол на дві частини, які очолили Степан Бандера та Андрій Мельник. Залишаючись вірними інтегральному націоналізму, обидві націоналістичні організації ставили перед собою одну мету – незалежність України, проте погляди на шляхи її досягнення суттєво відрізнялися. Провід ОУН Бандери проголосив 30 червня 1941 р. у Львові Акт відновлення самостійної держави. Цьому передували двомісячні переговори українських політичних угруповань у травні-червні у Кракові. В них приймали участь 116 українських політичних, громадських і воєнних діячів. Був створений Український Національний Комітет.

У тексті проголошення було сказано, що «волею Українського Народу Організація Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери проголошує відновлення Української Держави, за яку поклали свої голови цілі покоління найкращих синів України».

Наступного дня з'явився ще один важливий документ – Пастирський лист Митрополита Андрія Шептицького, яким Українська греко-католицька Церква визнала Акт за початок відновлення Української держави.

Спроба проголошення у Львові 30 червня 1941 р. самостійної української держави не була підтримана Німеччиною. 12 липня гестапо заарештувало всіх членів новоствореного уряду на чолі з Ярославом Стецьком, керівника ОУН С.Бандеру відправлено до Берліна а після відмови відкликати Акт про відновлення Української держави, С.Бандера півтора року провів у в'язниці, а потім аж до вересня 1944 р. перебував у концтаборах Заксенхаузен та Оранієнбург.

⁶⁵ Світлична В.В. Історія України: Навчальний посібник. - К.: Каравела, 2006. - 400с. // vizvolniy_ruhhttp://westudents.com.ua/glavy/30378-pridnannya-zahdno-ukrani-pvchno-bukovini-ta-pvdenno-bessarab-do-skladu-srsr.html // http://pidruchniki.com/1060071844784/istoriya/ruh_oporu_ukrayini

Проти ОУН розпочалися репресії. Було заарештовано 300 членів ОУН, із яких 15 розстріляли. У відповідь ОУН почала створювати партизанські загони, які у жовтні 1942 р. об'єдналися під назвою Українська повстанська армія (УПА) на чолі з Романом Шухевичем (псевдонім Тарас Чупринка). ОУН-УПА не припиняла також антирадянської і анти польської діяльності.

Розгорнутий терор проти західноукраїнських областей, членів ОУН, свавілля німецької адміністрації, грабунки, примусова праця, вивіз молоді до Німеччини все це викликало і посилювало антинімецькі настрої, які переростали у рух Опору, що з кожним днем ставав усе організованішим і діяльнішим.

УПА розраховувала лише на власні сили і підтримку місцевого населення. Мережа оунівського підпілля охопила не тільки західні, а і центральні, східні, південні райони України, де ОУН діяла під лозунгами: "Смерть Гітлеру!", "Смерть Сталіну!", «Радянська влада без більшовиків!»

Водночас із боротьбою проти німецьких окупантів та радянських партизан УПА довелось вирішувати складну проблему українсько-польських відносин, які мали історичні коріння і час від часу загострювалися до збройної конфронтації.

Основними об'єктами партизанських дій з боку УПА були: німці та їх союзники; формування Армії Крайової та польське населення; радянські партизанські загони, а згодом - підрозділи Червоної армії.

Намагаючись утвердити себе у західних регіонах України як "третя сила", УПА лише у жовтні-листопаді 1943 р. провела 47 боїв проти німців і 54 бої проти радянських партизан. Чисельність УПА за різними даними становила від 30-40 тис. до 100 тисяч.

В українському націоналістичному русі опору існувало три течії:

- ОУН Бандери, а саме УПА – весною 1943 р. їх було 8-10 тис., а влітку число подвоїлося;

- партизанський рух Тараса Бульби - Боровеця – 4 тис., але влітку більшість їх влилась в УПА;

- ОУН Мельника – 2-3 тис. бойовиків.

Таким чином, Україна була охоплена масовим рухом Опору, але через глибокі ідеологічні суперечності між двома, його течіями точилася жорстока боротьба.

Так, Карпатський рейд партизанського з'єднання С.Ковпака влітку 1943 р. призвів до кривавих боїв між оунівськими і радянськими партизанами. А весною 1944 р. біля Рівного УПА розбила автоколонну

штабу командуючого 1-м Українським фронтом генерала М.Ватутіна, сам генерал був тяжко поранений і помер від ран.

З приходом Червоної армії в Західну Україну УПА, залишаючись на платформі незалежності, оголосила війну сталінському режиму. Радянське командування для боротьби з УПА створило окрему армію НКВС. Боротьба сторін продовжувалася до середини 50-х років і носила надзвичайно жорстокий характер⁶⁶.

У травні 1997 р. Президент України доручив Кабміну створити урядову комісію, "до компетенції якої віднести питання вивчення діяльності ОУН-УПА та вироблення офіційної позиції щодо діяльності цієї організації". Зі 1998-2006 роки робоча група опублікувала 28 видань (на основі переважно архівного матеріалу) присвяченим "білим плямам" Історії ОУН-УПА.

Як відзначив проф. Шаповал, тепер у підсумку проведеної колосальної роботи (бо історію роблять кров'ю, а пишуть чорнилами), ми не тільки можемо, а й зобов'язані говорити правду. А правда ось у чому: УПА так само, як і Радянська Армія, була воюючою стороною в протистоянні об'єднаних націй і блоку фашистських держав. Немає фактів, які свідчать про участь УПА, як військової формації, у війні з Об'єднаними Націями на боці Німеччини.

Жоден документ найповнішого англійського видання матеріалів Нюрнберзького трибуналу не містить засудження ОУН-УПА, навпаки, як доказ вини нацистів під час війни наводяться - документи гестапо "Про необхідність ліквідації всіх радянських комісарів...", "...євреїв, учасників руху Бандери (саме так поряд і в одному рядку) як ворожих й небезпечних для Рейху" (т. 39, ст. 265).

А коли в 1949 р. Радянський Союз передав матеріали в Міжнародний трибунал ООН про нібито злочини українських націоналістів в роки другої світової війни, ці матеріали були відхилені як такі, що не відповідають історичній правді.

Не випадково 12 жовтня 2007 року Президент України В.Ющенко підписав наказ про присвоєння звання Героя України з удостоєнням ордена Держави Шухевичу Роману Осиповичу - головному командирові УПА у 1942-1945 роках, генерал-хорунжому (посмертно) за визначний особистий внесок у національно-визвольну боротьбу за

⁶⁶ Світлична В.В. Історія України: Навчальний посібник. - К.: Каравела, 2006. - 400с. // vizvolniy_ruhhttp://westudents.com.ua/glavy/30378-pridnannya-zahdno-ukrani-pvchno-bukovini-ta-pvdenno-bessarab-do-skladu-srsr.html // http://pidruchniki.com/1060071844784/istoriya/ruh_oporu_ukrayini

свободу і незалежність України та з нагоди 100-річчя від дня народження та 65-ої річниці створення УПА.

У Декларації УПА на закінчення другої світової війни читаємо: "Ми як діюче народне підпілля сповняємо свій почесний обов'язок, незалежно від того, чи нам дадуть за неї терновий чи лавровий вінок. Ми віримо в силу і воскресіння України і знаємо, що своїми діями наближаємо день національного визволення".

Під час збройної боротьби проти двох диктатур за волю і самостійність українського народу загинуло приблизно 20 тис. бойовиків УПА і членів збройного підпілля.

ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ⁶⁷

Звільнення України від окупації та об'єднання українських земель пов'язано з корінним переломом у другій світовій війні. Він почався перемогою радянських військ під Сталінградом, подальшим розгромом німецьких військ під Курськом і Орлом, капітуляцією Італії перед союзниками й Італо-німецьких військ в Африці.

Перемога Радянської армії в Сталінградській битві (листопад 1942 - лютий 1943 р.) створила умови для вигнання окупантів з України. 18 грудня 1942 року були визволені перші українські села: Півнівка, Морозівка, Микільське Ворошиловградської області.

23 серпня 1943 р. війська Степового фронту звільнили Харків.

У вересні-жовтні 1943 р. розгорнулася героїчна битва за Дніпро, кульмінацією якої стало визволення Києва від окупантів (6 листопада 1943 р.)

14 жовтня 1943 року внаслідок нічного штурму (першого на той час) було звільнено місто Запоріжжя.

У 1944 р. радянське командування силами чотирьох Українських фронтів здійснило серію наступальних операцій, остаточно визволивши територію України:

-Житомирсько-Бердичівська операція (грудень 1943-січень 1944 рр.);

-Корсунь-Шевченківська операція (січень - лютий 1944 рр.);

-Рівненсько-Луцька операція (січень-лютий 1944 рр.);

- Криворізька операція (січень - лютий 1944 рр.);

- Наступ на півдні. Визволення Одеси, Миколаєва (березень - квітень 1944 рр.)

⁶⁷ Світлична В.В. Історія України: Навчальний посібник. - К.: Каравела, 2006. - 400с. // http://pidruchniki.com/1252062544785/istoriya/vizvolennya_ukrayini_vid_fashistskih_zagarnbnikiv_gru_den_1942_zhovten_1944

- Визволення Криму (квітень - травень 1944 р.);
- Львівсько-Сандомирська операція (липень - серпень 1944 рр.);
- Східно-Карпатська операція (вересень - жовтень 1944 рр.).

28 жовтня 1944 р. територія України була остаточно визволена від загарбників.

У ході визвольних операцій 1944 р. на Україні загинуло понад 3.5 млн. воїнів. Неоцінену допомогу воїнам надавали радянські партизани і підпільники, місцеве населення, працівники тилу. Активні дії проти німецьких окупантів вели загони УПА. Коли ж лінія фронту наблизилась до районів дислокації частин УПА, командування віддало наказ не втручатись у бойові дії і вживати заходів для збереження і зміцнення своїх сил.

8 травня 1945 р. німецько-радянська війна завершилася капітуляцією Німеччини.

2 вересня 1945 р. капітуляцією Японії завершилася Друга світова війна.

Внесок України в перемогу над Німеччиною та її союзника.

— Понад 7 млн. українців боролися у складі Червоної Армії та радянських партизан, УПА, військових формувань США, Канади, Франції, Польщі, Чехословаччини тощо;

—Радянськими бойовими нагородами було відзначено 2.5 млн. українських вояків, 2072 з них стали Героями Радянського Союзу, (102 уродженці Запорізької області), 32 удостоєні цієї нагороди двічі, а льотчик Іван Кожедуб - тричі;

—Значною була українська присутність серед воєначальників, командувачів органами і арміями: А.Еременко, С.Тимошенко, Р.Маліновський, і Черняхівський, П.Рибалко, К.Москаленко та Інші, близько 300 генералів. З 15 фронтів, які діяли в період радянсько-німецької війни, більше половини очолювалися маршалами і генералами - українцями за походженням;

—Талановитих командирів висунули з своїх рядів також УПА: Р.Шухевича, С.Бандеру, Д.Маєвського, Р.Клячківського, а радянські партизани С.Ковпака, М.Попудренка, 0.Сабурова, О.Федорова, І.Боровика, П.Вершигору, М.Наумова;

—Великий внесок у перемогу зробили працівники тилу, вчені, медики, діячі літератури і мистецтва.

—Одночасно із звільненням України від окупантів розпочалася відбудова зруйнованого війною господарства. Відновлення роботи шахт, рудників, електростанцій, промислових підприємств.

Політичні наслідки другої світової війни для України.

—Після закінчення другої світової війни переважна більшість українських земель опинилася у складі одної держави - УРСР (окрім Холмщини, Підляшшя, Посяння та Лемківщини, які ще за часі Київської Русі входили до держави наших предків);

—Україна вперше офіційно увійшла в світове співтовариство, що було засвідчено рішенням міжнародних конференцій держав антигітлерівської коаліції в Ялті і Потсдамі, її участю у заснуванні ООН та іншими міжнародними акціями,

—Із відновленням радянської влади закінчилась окупація України. Але встановлення на місцях командно-адміністративної системи поклало край сподіванням на краще життя і незалежність України.

—Як покарання за "нелояльність" щодо радянської влади була застосована масова депортація національних меншин. У травні 1944 р. така акція проведена в Криму: виселили 165 тис. татар, 14.7 тис. греків, 12.4 тис. болгар, 8.5 тис. вірмен.

—У Західній Україні з січня 1944 р. була розпочата депортація осіб, підозрюваних у зв'язках з організаціями націоналістів. Декількома етапами – людські втрати у Другій світовій війні 100 300 членів ОУН-УПА.

ВСЬОГО ЗАГИНУЛО 65-67 МЛН. ЛЮДЕЙ.

В тому числі держави антигітлерівської коаліції:

СРСР – 26, 6 млн.

Україна	9 млн.
Польща	6 млн.
Китай	5 млн.
Югославія	1.7 млн.
Франція	600 тис.
США	400 тисяч.
Греція	400 тисяч.
Великобританія	370 тисяч.
Народи Африки	10 тисяч.
Держави фашистського блоку:	
Німеччина	13 млн.
Японія	2,5 млн.
Італія	500 тис.
Румунія	460 тис.
Угорщина	420 тис.

Зазнавши в роки Другої світової війни величезних людських і матеріальних втрат, Україна зробила неоціненний внесок у перемогу над фашистською Німеччиною і її союзниками. Всупереч твердженням деяких тенденційних американських і європейських істориків, кінцевий результат Другої світової війни вирішувався не на Півночі Африки, в Нормандії чи на атолі Мідусей, а якраз на полях битви „нашої” війни, в ході якої Україна була найбільш важливим воєнним геостратегічним чинником у всій Європі.

РЕФЕРАТИ:

1. Запорізький край в роки Великої війни.
2. Партизанський рух в Україні.
3. Подвиг медиків у Великій війні.
4. Ціна перемоги
5. Діяльність ОУН-УПА в роки другої світової війни.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ:

1. Охарактеризуйте геополітичну ситуацію напередодні другої світової війни і роль України у ній.
2. Які плани щодо України виношувала фашистська Німеччина?
3. Яку роль “відіграла” таємна угода 1939 року між Німеччиною і Радянським Союзом в акції приєднання західноукраїнських земель до СРСР?
4. У чому полягала суперечливість процесів, що відбувалися в усіх сферах життя західноукраїнського регіону?
5. Розкрийте суть договору про ненапад між СРСР та Німеччиною.
6. Чому договір про дружбу і кордони, укладений між Німеччиною і Радянським Союзом, упродовж 50 років був надзвичайною таємницею в СРСР?
7. Чому перші місяці війни для Червоної армії склалися так трагічно?
8. Назвіть основні воєнні операції, які призвели до окупації фашистськими військами майже всієї території України.
9. Наскільки адекватними були сподівання лідерів ОУН на відродження Української державності за допомогою Німеччини?
10. Які наслідки мала “радянізація” західноукраїнських земель?
11. Яку політику здійснював в Україні німецький окупаційний режим і яким було його ставлення до діяльності ОУН-УПА?

12. Що єднало і чим відрізнялись бойові дії радянських військ та збройних формувань ОУН-УПА?
13. Які форми народної боротьби в тилу ворога в усіх регіонах окупованої України ви знаєте?
14. Що ви знаєте про так звану рейкову війну?
15. Кого ви знаєте з видатних українських воєначальників періоду другої світової війни?
16. Охарактеризуйте головні політичні та соціально-економічні наслідки другої світової війни

ТЕМА 10. УКРАЇНА В ПОВОЄННИЙ ЧАС.

Історія України цього періоду характеризується складними і суперечливими процесами.

Відбудова народного господарства розпочалася одразу після визволення території від фашистської окупації. Вона мала свої особливості, бо відмінним були масштаби збитків, завданих війною..

Матеріальні втрати України в роки другої світової війни:

Зруйновано

800 міст і селищ міського типу;

30 тисяч сіл (понад 250 із них зазнали трагедійної долі Білоруської Хатині);

16,5 тисяч промислових підприємств;

18 тисяч лікувальних установ;

33 тисячі колгоспів, радгоспів, МТС.

Прямі матеріальні збитки, завдані господарствам республік СРСР становили:

для України	285 млрд.крб. /у довоєнних цінах/.
-------------	------------------------------------

Росії	225 млрд.крб.
-------	---------------

Білорусії	75 млрд.крб.
-----------	--------------

Латвії	20 млрд.крб.
--------	--------------

Литви	17 млрд.крб.
-------	--------------

Естонії	16 млрд.крб.
---------	--------------

Молдови	11 млрд.крб.
---------	--------------

Загальна сума втрат, яких зазнало населення й господарство України, становила майже 1,2 трлн. крб. а Запорізької області -18.7 млрд. крб.

Особливості відбудови промисловості.

Важливою проблемою відбудови були капіталовкладення, яких країні не вистачало. США відмовили у кредитах СРСР, який не став учасником «плану Маршалла». Відносини з союзниками в війни погіршилися. Поставки за рахунок репарацій із Німеччини не могли вирішити проблему⁶⁸.

Важливим джерелом відбудови став героїчний ентузіазм народу. Відбудова господарства розпочалася з важкої промисловості.

Завдання: створити військово-промисловий комплекс, який би став базою перемоги соціалізму над капіталізмом; відновлені шахти Донбасу, Дніпрогес і великі теплові електростанції, металургійні заводи. У 1948 р. машинобудівних заводів було більше, ніж до війни; розвиток важкої промисловості відбувався за рахунок легкої промисловості, сільського господарства, науки і культури, які фінансувались за залишковим принципом.

У результаті в 1950 р. важка промисловість перевершила, а легка - ледве досягла 80 % довоєнного рівня. Україна знову зайняла традиційне місце паливно-металургійної бази Радянського Союзу.

Ціною величезного напруження фізичних і духовних сил народу, з допомогою усієї країни народне господарство України за короткий строк було відбудовано.

Особливості відбудови сільського господарства

Відбудова сільського господарства проходила в надзвичайно складних умовах: скорочення посівних площ; не вистачало робочих рук, техніки, коней; мізерна оплата праці; селяни не мали паспортів, пенсійного забезпечення, виплат по хворобі, високі податки на підсобне господарство; непомірно високі плани хлібозаготівель; зерно і продукти тваринництва великими обсягами вивозилися за кордон. Ситуацію ускладнила посуха 1946 р. і голод узимку 1946-1947 рр. від якого в Україні померло більше 800 тисяч чоловік⁶⁹.

Капіталовкладення в сільське господарство були недостатніми, вони склали не більше 7 % загального обсягу асигнувань.

Стосовно сільського господарства здійснювалася політика "ножиці цін". Державні заготівельні ціни залишилися на рівні 1928 р., хоча ціни на промислову продукцію зросли у 20 разів. У результаті на кінець 1950 р. сільське господарство не досягло довоєнного рівня.

⁶⁸ Світлична В.В. Історія України: Навчальний посібник. - К.: Каравела, 2006. - 400с. // http://pidruchniki.com/1867010844787/istoriya/ukrayina_1945-1991-

⁶⁹ Світлична В.В. Історія України: Навчальний посібник. - К.: Каравела, 2006. - 400с. // http://pidruchniki.com/1867010844787/istoriya/ukrayina_1945-1991-

У Західній Україні продовжувалася політика радянізації, перерваної війною, яка проходила по таким напрямкам; направлення для реалізації політики радянізації до Західної України з інших районів СРСР працівників партійного апарату, правоохоронних органів, державної безпеки, культури, освіти; створення партійних, комсомольських, профспілкових організацій, що були фундаментом радянської влади в насадженні тоталітарного режиму; здійснення суцільної колективізації до 1950 р.; заборона греко-католицької церкви; в 1946 -1948 рр. проведення масових депортацій західних українців, здійснення репресій.

Таким чином за кілька років Західна Україна пройшла шлях Східної, повторивши всі соціалістичні реформи.

Посилення сталінського тоталітарного режиму (1945-1953 рр.)

Наслідки територіальних змін в Україні.

За Договором між СРСР та Чехословаччиною від 29 червня 1945 р. Закарпатська Україна возз'єдналася з Україною у складі Радянського Союзу. Уперше майже всі етнічні українські землі об'єдналися в одній державі. Поза межами України залишилися Посяння, Лемківщина і Холмщина, які Сталін у 1944 р. віддав Польщі. Упродовж 1944-1946 рр. здійснювався обмін населенням: Із України в Польщу переселився майне 1 млн. чоловік; переважно поляків, із Польщі в Україну - 520 тисяч українців.

Тих хто не хотів "добровільно" переселятися, згідно операції "Вісла", яка розпочалася 23 квітня 1947 року і тривала до жовтня 1947 року, насильно переселили на колишні німецькі землі. 140 575 українців насильно виселили з українських етнічних земель, що опинилися в межах Польщі. При цьому переслідувалася мета:

— асимілювати українців в новому польському середовищі. Не вживати до цих поселенців назви "українець";

— ліквідувати бази діяльності ОУН - УПА. В період операції "Вісла" було знищено 1337 членів УПА і арештовано 2444. Між іншим УПА єдина сила, яка захищала інтереси українців і вела бойові операції проти польських каральних загонів у Закарпатті до кінця 1947 року.

До однієї з найбільш великих трагедій українського народу можна віднести цю варварську акцію, так як це було свідомим злочином проти корінного населення, яке насильним шляхом (під виглядом "добровільного" спочатку) лишили його землі. Це не що інше як геноцид проти українського народу

Етнічна чистка українців, найбільша трагедія, яку переніс український народ після Голодомору 1932-1933 років та жахливих втрат Другої світової війни, це чорна сторінка нашої Історії, яку ми не повинні забувати.

У 1954 році в умовах "десталінізації" труднощів економічного розвитку Криму Президія Верховної Ради РРФСР звернулася з поданням до Президії Верховної Ради СРСР про передачу Кримської області із складу РРФСР до складу УРСР.

Це подання обговорила і Президія Верховної Ради УРСР і в своїй постанові дала згоду взяти до свого складу Крим, висловивши сердечну подяку Президії Верховної Ради Російської Федерації за цей великодушний, благородний акт російського народу. Постанова була підписана 13 лютого 1954 року Головою Президії Верховної Ради УРСР Д.С.Коротченком та секретарем В.У.Нижником.

Після цього 19 лютого 1954 року з'явився Указ Президії Верховної Ради СРСР про передачу Кримської області із складу РРФСР в склад УРСР. В Указі відзначалось, що "враховуючи спільність економіки, територіальну близькість і тісні господарські та культурні зв'язки між Кримом і Україною, затвердити спільне подання Президії Верховної Ради РРФСР і Президії Верховної Ради УРСР про передачу Кримської області із складу РРФСР в склад УРСР." Такі офіційні документи історії приєднання Криму до України. До 1989 р. з часу приєднання Криму він був однією з областей України, а пізніше на території півострова була утворена територіальна автономна республіка.

Отже, територіальні зміни в Україні, що відбулися на передодні і після Другої світової війни, мали для неї такі наслідки:

1. Остаточно визначились кордони республіки, які одержали юридичне визнання світовим співтовариством.
2. Збільшилася територія УРСР та її демографічний потенціал.
3. Об'єднання українських земель відбулося у складі однієї держави;
4. Завершилося формування державної території.

25 квітня 1945 рр. на конференції країн антигітлерівської коаліції у Сан-Франциско було прийнято рішення про утворення ООН, а 24 жовтня 1945 р. (цей день відзначається як День ООН)-ратифіковано її Статут. Серед країн-засновниць ООН була й Україна.

Сам факт вступу України до ООН мав велике історичне значення – вивів її на світову арену і сприяв включенню у світову політику.

Рух опору в західноукраїнських землях в 1944-1952 рр.

Населення Західної України в цілому вороже поставилося до комуністичного режиму і вело боротьбу проти нього. Цю боротьбу очолювали дві сили: греко-католицька церква та ОУН-УПА.

Греко-католицька церква була ліквідована більшовиками в 1946 р. Боротьба ж проти ОУН-УПА виявилася надзвичайно кровопролитною і тривала до середини 50-х років⁷⁰.

Свої головні цілі ОУН-УПА вбачала в боротьбі проти сталінського деспотичного режиму та створенні незалежної української держави. Великі надії покладали на швидку радянсько-американську війну.

УПА користувалося широкою підтримкою місцевого населення, проти якого апарат НКВС розгорнув масові каральні акції.

За 1944-1953 рр. сотні тисяч розстріляних членів УПА. Два мільйони висланих лише із Західної України в концтабори та спецпоселення членів їх родин, симпатиків ОУН і просто українців. НКВС створює провокаційні спец групи бойовиків, які діють під виглядом ОУН-УПА, тероризують і знищують населення Західної України. Лише у квітні-травні 1945 р. діяло 156 таких спецгруп, в яких налічувалось 1783 особи.

Лише за період 1946-1953 рр. за "зв'язок з УПА" було вислано до Сибіру понад 500 тис. західних українців, переважно селян.

Діяльність УПА стала занепадати після загибелі у 1950 р. її головного командувача Р.Шухевича. У 1952 році ОУН-УПА припинила існування як масова організація, хоча окремі загони повстанців діяли до середини 50-х років.

У суспільно-політичному житті України відбувалися такі ж процеси, як і в Радянському Союзі. Це залежність від центру, репресії, ідеологічна реакція. Українцям не раз нагадували, що вони живуть у державі, не зацікавленій у розвитку їхньої національної культури.

Таким чином, історичний розвиток України в 1946-1953 рр. відбувався в умовах посилення сталінського тоталітарного режиму.

Період хрущовської «відлиги» (1953-1964 рр.)⁷¹.

Смерть Сталіна 5 березня 1953 р. внесла в життя СРСР істотні зміни, потреба в яких давно назріла.

Ці зміни були пов'язані з діяльністю першого секретаря ЦК КПРС М.Хрущова. Він поклав початок десталінізації і здійснив реформи у

⁷⁰ Світлична В.В. Історія України: Навчальний посібник. - К.: Каравела, 2006. - 400с. //pidruchniki.com/1348121344788/istoriya/peretvorenniya_zahidniy_ukrayini

⁷¹ Світлична В.В. Історія України: Навчальний посібник. - К.: Каравела, 2006. - 400с. // <http://westudents.com.ua/glavy/30400-92-perod-hruschovsko-quotvdligiquot-1953-1964-rr.html>

всіх сферах життя суспільства. Були здійснені пошуки нових підходів до розв'язання проблем суспільно-політичного життя.

Початок десталінізації в Україні.

1. Союзним республікам надавалися більш широкі права в економічній і культурній сферах.

2. Почалася реабілітація репресованих у 30-ті роки відомих радянських, партійних, військових діячів.

3. Зі шпальт газет поступово зникло прізвище Й.Сталіна, з'являються матеріали, що засуджують сталінський режим.

4. З таборів ГУЛАГ у в Україну повернулися ті, хто був репресований за дрібні "провини".

5. Було припинено масові репресії.

Реформи в політичній сфері сприяли певній лібералізації та демократизації суспільно-політичного життя.

1. Зросла роль Рад, але збереглося верховенство партійних органів.

2. Певною мірою демократизувалася діяльність КПРС - регулярне скликання з'їздів і пленумів партійних органів.

3. Засуджено культ особи Сталіна на XX з'їзді КПРС /лютий 1956 р./ у доповіді М.С.Хрущова "Про культ особи і його наслідки".

4. Люди отримали можливість більш вільно висловлювати свої думки.

5. Реформи в політичній сфері були половинчатими і непослідовними. Вони не торкалися основ тоталітарного режиму, залишалася монополія КПРС у всіх сферах суспільного життя.

Економічні реформи, проведені в 50-ті роки, радикально змінили умови розвитку промисловості і сільського господарства.

1. Збільшилися закупівельні ціни на сільськогосподарську продукцію.

2. Підвищилася самостійність колгоспів і радгоспів.

3. Ліквідовано МТС і створено РТС.

4. Передано керівництво промисловістю раднаргоспам.

5. Зміцнено паливно-енергетичну базу.

6. Забезпечення науково-технічних програм.

Ці реформи повинні були сприяти вирішенню поставленого завдання "наздогнати і перегнати Америку" і за 20 років побудувати в СРСР комунізм.

Соціальні програми М.С. Хрущова⁷².

⁷² Світлична В.В. Історія України: Навчальний посібник. - К.: Каравела, 2006. - 400с. // <http://westudents.com.ua/glavy/30405-sotsaln-programi-mshruschova.html>

Пенсійна реформа 1956 р. підвищила середній розмір пенсій за віком більше ніж у 2 рази, за інвалідністю - у 1.5 рази. Пенсії почали виплачуватися і колгоспникам.

Зросли асигнування на охорону здоров'я, освіту, скасовувалася плата за навчання в старших класах середніх шкіл, у середніх спеціальних і вищих навчальних закладах.

Збільшився обсяг капіталовкладень у житлове будівництво, яке зводилося небаченими до того темпами. За 1950-1956 рр. кількість збудованих квартир у містах збільшилася в 17 разів, а в сільській місцевості - у 14 разів. Тривалість робочого дня скоротилася до 7 годин, а для працюючих у вугільній і гірничодобувній промисловості - до 6 годин.

У результаті цих та інших соціальних програм підвищився добробут населення, прибутки працюючих збільшилися за 1951-1958 рр. на 230 %.

У цілому ж рівень життя в Україні зростав повільно. Виробництво споживчих товарів, сфера послуг, громадське харчування відставали від потреб населення.

Зрушення у духовному житті після смерті Сталіна.

Хрущовська "відлига" сприяла національно-духовному пробудженню і культурному розвитку України.

Стало можливим відкрите обговорення проблем збереження української мови, розширювалися сфери її вживання. Розпочалося видання багатотомного словника української мови, збільшилося видання україномовних книжок.

Виходять друком фундаментальні наукові праці: "Українська Радянська Енциклопедія", «Історія української літератури».

Відтворюється історія українського народу: з 1957 р. почав видаватися "Український історичний журнал", почалася підготовка багатотомної "Історії міст і сіл України".

Реабілітовано багатьох діячів української культури. Серед них О.Олесь, У.Вороний, Г.Косинка, М.Ірчан, О.Досвітній, О.Ковінька, В. Мисик та багато інших.

Проте, з іншого боку, здійснювалися заходи, які ослаблювали позиції української мови. У 1958 р. був прийнятий закон про зв'язок школи з життям, за яким, зокрема, батьки не мали права відмовитися від вивчення їхніми дітьми російської, англійської чи німецької мов, однак могли відмовитися від української. XXII з'їзд КПРС що відбувся в 1961 році і прийняв програму побудови комуністичного

суспільства, проголосив політику "злиття націй", що по суті означало тотальну русифікацію усіх колоніальних народів імперії.

Шістдесятники. Зародження дисидентського руху⁷³.

Видатним явищем духовного життя стала поява нового покоління інтелігенції - шістдесятників (цей термін вживався вже на початку 60-х років). Дисидентський рух виник в Україні в середині 50-х років і був загальноукраїнським явищем: він виникає в усіх регіонах України, охоплював різні соціальні верств суспільства, був масовим, організованим (спілки, об'єднання, комісії). Дисидентський рух ставив за мету вільний розвиток української культури і мови, забезпечення громадянських прав і був проявом національно-визвольного руху. Ядром українського дисидентства стали "шестидесятники"- молоде покоління письменників: Л.Костенко, В.Симоненко, І.Драч, І.Світличний, І.Дзюба, В.Стус, Е.Сверстюк, М.Вінграновський, С.Гуцало, С.Параджанов, Л.Осіка та інші.

Дисиденти не виступали проти радянської влади. Вони були реформістами, а не революціонерами, але проти них були спрямовані репресії.

Національно-культурні процеси переходили встановлені партією рамки лібералізації й на початку 60-х років почали переслідуватися.

В 1960 р. ув'язнено 75 українських молодих науковців, письменників, студентів за розповсюдження української літератури. Січень 1961 р. політичний судовий процес над членами Української Робітничо-Селянської Спілки, що відстоювали права виходу УРСР із СРСР. Її керівника Л.Лук'яненка засуджено до смертної кари (через 40 днів замінено 15 роками ув'язнення). В 1962 р. політичний процес над 20 членами Львівського Українського національного Комітету (Івана Ковалю і Богдана Грицину засуджено до страти і розстріляно, а інших засуджено до тривалих термінів ув'язнення). Таких прикладів на превеликий жаль можна привести багато⁷⁴.

У 1962-1963 рр. "відлига" в національно-культурній сфері припинилася.

Прикметним є той факт, що в 1959 р. конгрес США прийняв закон про "Тиждень поневолених націй", до числа яких потрапила й Україна.

"Відлигою" назвав Ілля Еренбург період у суспільно-політичному житті країни кінця 50-х - середини 60-х років. Зміни, що відбулися,

⁷³ Світлична В.В. Історія України: Навчальний посібник. - К.: Каравела, 2006. - 400с. // http://pidruchniki.com/1642050144790/istoriya/shistdesyatniki_zarodzhennya_disidentskogo_ruhu

⁷⁴ Бойко О.Д. Історія України: Навч. посіб. - К. : Академвидав, 2006.- 686 с. // http://ebk.net.ua/Book/history/boyko_iu/chapter16/1601.htm

сприяли прогресивному розвитку України. Але непослідовність, суперечливість цих змін призвели до того, що сутність політичного режиму майже не змінилася. Довести реформи до кінця й докорінно оздоровити суспільство не вдалося.

Отже, суть кардинальних змін, що розпочалися після смерті Сталіна, полягає в лібералізації всього суспільного життя. Ця лібералізація виявилася в припиненні компанії проти націоналізму; певному уповільненні процесу русифікації; частковій реабілітації жертв сталінських репресій; зростанні українського чинника в державному та громадському житті; розширенні прав республіки в економічній, фінансовій та юридичній сферах, активізації дій української дипломатії та більшій відкритості УРСР.

Застійна криза радянського суспільства (1964-1985 рр.)

Основними причинами усунення М.Хрущова від влади були: неоднозначне сприйняття суспільством критики культу особи Сталіна; радикальні та інтенсивні спроби реформування суспільства, які суттєво торкалися інтересів номенклатури; непослідовність, половинчатість і суперечливість рішень, що дезорієнтували та певною мірою деморалізували суспільство; значне скорочення армії, що викликало невдоволення серед офіцерів та генералів; відчутне погіршення соціально-економічного становища населення; формування нового культу – культу особи М. Хрущова.

Після усунення від влади Н.Хрущова розпочалася поступова зміна політичного курсу країни від лібералізації до консерватизму в усіх сферах суспільно-політичного, економічного і культурного життя. Новому керівництву було зрозуміло, що повернення до політики і практики сталінських часів неможливо. Вони обрали "новий курс" який визначається єдиним словом "стабілізація", яке стало своєрідним символом брежнєвської епохи, що забезпечував певний розвиток країни у соціально-економічній сфері зі збереженням існуючої системи.

Економічні реформи

- Утворення в економіці різних реформ власності (державної, приватної, кооперативної, акціонерної) і умов для розгортання підприємницької діяльності.
- Розвиток економічних відносин, які б будувались на конкуренції виробників товарів.
- Демократизація політичної системи, методів керівництва всього суспільства.

- Перерозподіл частини функцій органів центральної влади на користь республіканської, обласної та міської ланок.
- Зміна позиції КПРС у суспільстві, ліквідація контролю КПРС над органами влади й управління, створення багатопартійної політичної системи.

Основні сфери прояву кризи радянської системи: економіка, міжнародні відносини, ідеологія, соціальні відносини, культура.

Криза економіки.

- Зниження приросту промислового виробництва, а в деяких галузях - і стагнації;
- неефективне використання виробничих фондів;
- неефективне використання матеріальних і трудових ресурсів України; -
- технічне відставання від розвинутих країн, низька продуктивність праці;
- спад виробництва в сільському господарстві, масова міграція сільського населення в міста, що загостило проблему у дефіциті робочої сили; за 1966-1985 рр. з українського села виїхало біля 5 млн. чоловік, переважно молодь. У республіці зникло 1502 села.

236 - на Харківщині;

154 - на Сумщині;

151 - на Кіровоградщині;

131 - на Дніпропетровщині;

115- на Полтавщині.

Найменшою мірою ці негативні зміни торкнулися Закарпатської області, де зникло лише одне село, та Івано-Франківської, де взагалі таких сіл не було. Висока собівартість товарів, погіршення якості продукції. Гострий дефіцит товарів народного споживання, продовольства та послуг; відсталі агротехнічні методи ведення сільського господарства; безгосподарність, розбазарювання, розкрадання матеріальних цінностей і грошових коштів; недбале ставлення до праці, державної власності, пияцтво на виробництві, масовий випуск бракованої продукції; поява і зростання тіньової економіки; непоправні збитки екології республіки, зокрема Чорнобильська катастрофа.

В Україні все помітніше виявилася притаманна колонії структура економіки, що характеризувалася перевагою паливних і сировинних галузей. На споживчий ринок працювало менше 30 % потужностей

української промисловості (тоді як у розвинутих країнах цей показник досягав 50-60 % і більше).

Економічний потенціал України нарощувався без урахування екологічних факторів. На території нашої держави було збудовано та будувалося вісім АЕС. Україна, яка складала 2,6 % території СРСР, одержувала більше чверті всіх забруднень⁷⁵.

Відносний добробут народу в цей період забезпечувався за рахунок розпродажу (за низькими цінами) національних природних багатств - нафти (ми заробили 176 млрд. нафтодолларів) газу, вугілля, лісу.

Десятки мільярдів карбованців не використовувалися для модернізації народного господарства в цілому, для істотного покращення соціально-культурної сфери, а просто "проїдалися".

Населення не знало справжньої ціни свого "достатку", того, що він мав нездоровий і тимчасовий характер.

Партійно-державна олігархія жила за принципом "після нас хоч потоп". Нафтовий "бум" 70-х рр. минув, в бюджеті СРСР почали з'являтися багатомільярдні дефіцити.

Політико-ідеологічна криза радянської системи.

Політичне життя в СРСР з цілому і в Україні зокрема, дедалі більше набуває закритого характеру, наростає диктат. Керівництво КПРС змушено відмовитись від тези про побудову комунізму до 1980 р. Висувається теорія, що констатує побудову в СРСР розвинутого соціалізму - перехідного етапу до комунізму. Падає авторитет КПРС та керівників партійного апарату всіх ланок. У самій партії поглиблюється прірва, що відділяє партійну верхівку від основної маси комуністів. Партійно - державне керівництво Україні взяло курс на зміцнення тоталітарної системи. Відбулася реанімація сталінізму. Відбувається боротьба в керівництві країною і партією. До влади приходять прибічники неосталінізму.

У суспільстві стрімко зростає розчарування в соціалістичній ідеології, починається критика її засад з боку дисидентів, правозахисників, діячів культури.

Маси втрачають довіру до традиційних політичних інститутів.

Криза в соціальній сфері.

⁷⁵ Світлична В.В. Історія України: Навчальний посібник. - К.: Каравела, 2006. - 400с. // http://pidruchniki.com/1318121544791/istoriya/period_zastoyu_krizi_radyanskogo_suspilstva_1964-1985

Уповільнення темпів зростання реальних доходів населення. Якщо у дев'ятій п'ятирічці в Україні вони становили 20 % у десятій - 17 %, то в одинадцятій – лише 14 %,

Збереження і поглиблення відставання від країн Заходу щодо рівня споживання на душу населення. За рівнем споживання на душу населення СРСР у цей час займав лігас 77 місце у світі.

Загострення житлової проблеми. В Україні на обліку за станом на 1987 р. перебувало понад 2 млн. сімей, які потребували поліпшення житлових умов. Зниження рівня охорони здоров'я. За період 1970-1985 рр. показники смертності зросли з 8.8 до 12.1 випадку на 1 тисячу громадян, а природний приріст населення України зменшився у 2.2 рази.

Зростання таких негативних явищ, як пияцтво, наркоманія, спекуляція, корупція.

Загострення протиріч у міжнаціональних відносинах, зріє розрив в рівні життя мешканців міста і села, робітників та інтелігенції, народу і номенклатури (для якої панував справжнісінький комунізм) представників тіньової економіки.

Номенклатура., яка користувалася привілеями при розподілі матеріальних благ, поступово перетворюється в особливу соціальну групу, що викликала ненависть основної маси населення.

Криза в духовній сфері.

Адміністративно-командна система робила все, щоб виключити із суспільних відносин національний чинник. Цьому підпорядковувалися гасла про зближення націй, про утворення нової історичної спільності - радянського народу. На практиці це означало тотальне зросійщення України. Українська культура, освіта, література, мистецтво, мова опинилися в критичному стані, постало питання про існування українського народу взагалі.

Українська мова з повноправної перетворилася на "селянську" - нею розмовляли переважно у селах.

Національна свідомість українців "розмивалася" штучно насаджувалася російська мова. 1983 рр. Постанова ЦК КПРС та Ради міністрів "Про подальше вдосконалення загальної освіти молоді ", де зазначалося: "У національних школах союзних республік виділяється додатково 2-3 години на тиждень у 2-11 класах на вивчення російської "мови".

1983 р. Постанова ЦК КПРС про русифікацію України, за якої вчителі російської мови та літератури в Україні отримали 16 % надбавки до платні порівняно з викладачами української мови.

1970 р. Наказ Міністерства освіти СРСР про написання і захист усіх дисертацій лише російською мовою.

У науці, незважаючи на певні успіхи, спостерігається неприйнятність нового, кар'єризм.

Погіршення якості навчання і виховання у школах, ВНЗ, падає престиж знань.

Порушується принцип свободи творчості, визнається творчість тих діячів культури, яка відповідала вимогам керівництва партії і країни. Діячі культури піддаються репресіям за свої переконання. Для прикладу: 1965 р. пройшла хвиля політичних процесів проти "українських іншодумців" (Б. та М. Горині, П. Заливаха, С. Краванський, З. Мороз, М. Осадчим, Л. Шевчук та ін.). 05.02.1973 р. Начальник Головного Управління з охорони державних таємниць при Раді Міністрів УРСР радить вилучити із бібліотек загального користування та книготорговельної мережі твори таких буржуазних націоналістів : І Багрянний, А. Любченко, І. Огієнко, О. Оглоблін, К. Полонська-Василенко, Р. Смоль-Стоцький, Д. Соловей, П. Феденко, З. Чапленко, К. Штепа.

Будь-яка спроба українського керівництва діяти без вказівок із Москви розцінювалася як націоналізм і нещадно каралася. Перший секретар ЦК КПУ П. Шелест (1963-1972 рр), який проявив наполегливість у захисті інтересів республіки в певних сферах, зокрема у визначенні інвестицій в її економіку, у мовній і культурній сферах, був усунутий з посади за звинуваченням у "м'якості" до українського націоналізму та потуранні економічному "місництву"

Політичний курс на "стабілізацію" посилював ідеологічний диктат, зумовлював деформацію, однак лише гальмував, а не зупинив духовний розвиток суспільства.

В умовах поглиблення зростаючої кризи радянської системи у всіх без винятку сферах суспільного життя все більш організовану боротьбу із засадами цієї системи вели дисиденти.

Основні напрями дисидентського опозиційного руху.

1. Національно-визвольний рух - боротьба за вільний розвиток української мови та культури, самостійність України.

2. Правозахисний рух - боротьба за дотримання в СРСР основних прав і свобод людини, викриття злочинів тоталітарної системи.

3. Релігійний рух - боротьба за відновлення Україні заборонених релігійних конфесій, дотримання свободи віросповідання. Організація підпільної роботи греко-католицької церкви і комітету захисту цієї церкви.

4. Єврейський національний Рух. Два напрямки: перші вимагали право на виїзд до Ізраїлю, а другі - "еміграційників" і "культурників" прагнули відродити культурні традиції українського єврейства.

У листопаді 1976 р. група правозахисників об'єдналася в Українську Гельсінську Спілку. Її керівником став письменник Микола Руденко. Вони сприяли ознайомленню українського суспільства з Декларацією прав людини ООН. Збирали докази порушення владою прав людини, національних прав в Україні, застосування етнополітики і лінгвоциту та насильницького насаджування русифікації. Для прикладу, у столиці України у 1987 році лише 23 % дітей навчалися в українських школах. Домагалися безпосереднього контакту України з іншими країнами, акредитації в республіці представників закордонної преси, вільного обміну інформацією та ідеями. Розповсюджували інформацію про незаконні арешти, становище політв'язнів у в'язницях, таборах, засланні. Домагалися, аби на міжнародних нарадах обговорювалися питання щодо порушень прав людини, а Україна була представлена на них окремою делегацією.

Комуністичний режим жорстоко переслідував учасників опозиційної боротьби.

В 1990 році було створено Українську республіканську партію, основу якої склали члени Гельсінської спілки. Лідерами Української Гельсінської спілки були: М.Руденко, О.Тихий, М.Мартинюк, Ю.Литвин, Л.Лук'яненко, О.Шевченко, В.Чорновіл, В.Стус, С.Хмара, В.Харченко та інші.

Значення дисидентського руху.

Дисидентський рух був реальною моральною й ідеологічною загрозою радянської системи. На захист української самобутності піднялося хоч і нечисленне, та нове самовіддане покоління борців. Зорганізувавши українським дисидентський рух, воно засвідчило, що традиції руху опору в Україні не припинилися, що Ідеї Української самостійної соборної держави - невмирущі.

Дисидентський рух у другій половині 60-х першій половині 80-х років готував засади для кардинальних змін в Україні у другій половині 80-х - на початку 90-х років.

Після смерті Л.Брежнєва в 1982 р. нове керівництво партії Ю.Андропов (1982-1984 рр.) та К.Черненко (1984-1935 рр.)- виявилось неспроможним належно відреагувати на вимоги часу. Загальна криза суспільства загострювалася. Питання змін перетворилося на питання життя чи смерті радянської системи. У березні 1985 року новим генеральним секретарем ЦК КПРС було обрано М.Горбачова, з ініціативи якого в СРСР почалася перебудова суспільства.

Періодизація перебудови: 1985-1988 рр. - період розроблення концепції перебудови і здійснення перших економічних реформ. Визрівання політичного курсу перебудови⁷⁶.

1988-1991- рр. - період активних політичних перетворень під лозунгом побудови демократичного, гуманітарного соціалізму.

Причини перебудови⁷⁷:

1. У міжнародній сфері:

- відставання в економічному плані від розвинутих капіталістичних країн, неконкурентність на міжнародній арені;
- загострення між блокового протистояння, ескалація гонки озброєнь, що підривали економіку;
- участь в війні в Афганістані, що привела до міжнародної ізоляції, матеріальних, демографічних та моральних втрат;

2. У політичній сфері:

- формальне представництво трудящих у Радах, відчуження народу від владних структур, формування пасивності населення;
- концентрація влади та зловживання нею партійною номенклатурою;
- одержавлення громадських організацій;
- обмеження гласності й інформованості суспільства;
- зміцнення політичного монополізму КПРС, що посилювало недовіру до влади.

3. У соціально - економічній сфері:

⁷⁶ Світлична В.В. Історія України: Навчальний посібник. - К.: Каравела, 2006. - 400с.//http://pidruchniki.com/1019020944793/istoriya/ukrayina_period_perebudovi_1985-1991

⁷⁷ Мирончук В.Д., Ігoshкін Г.С. Історія України: Навчальний посібник. – К: МАУП, 2002. - 328 с.// <http://books.br.com.ua/24212>

- зниження основних економічних показників та втрата економічних позицій держави на міжнародній арені, загострення внутрішніх економічних проблем (низький рівень доходів населення, житлова проблема, охорона здоров'я);
- розростання бюрократичного апарату;
- деформоване розміщення продуктивних сил;
- зрівнялівка в оплаті праці;
- нераціональне використання матеріальних і людських ресурсів;
- фізичне і моральне старіння основних виробничих фондів;
- загострення екологічних проблем;
- демографічна ситуація.

4. У духовній сфері:

- посилення процесу русифікації;
- ідеологічний диктат;
- порушення прав людини;
- блокування розвитку релігій.

Проведення економічних реформ.

В квітні 1985 р. була прийнята програма прискорення соціально-економічного розвитку країни, яка передбачала до 2000 року створити виробничий потенціал рівний створеному за 70 років радянської влади, та вирішити традиційні соціальні проблеми: продовольчу, житлову, забезпечення населення товарами повсякденного вжитку. Але замість очікуваного прискорення темпів економічного розвитку продовжувалося їхнє падіння, загострювалися соціальні проблеми⁷⁸.

Червень 1987 р. - реформа М.Рижкова - Л.Абалкіна. Сутність реформи виражена в трьох "С" - самостійність, самоокупність, самофінансування. У результаті реформа виявилася непослідовною, половинчатою, проводилася невпевнено і зазнала провалу.

У 1990 р. уперше за багато років спостерігалось скорочення обсягів суспільного виробництва. Національний дохід України скоротився на 1.5 %. Стало зрозумілим, що тільки перехід до ринкової економіки зможе вивести країну з глибокої економічної кризи.

Червень 1990 р. - Верховна Рада СРСР прийняла програму переходу до регульованої ринкової економіки, яка від початку виявилася нежиттєздатною. Інфляція, розбалансованість економіки,

⁷⁸ Світлична В.В. Історія України: Навчальний посібник. - К.: Каравела, 2006. - 400с.// http://pidruchniki.com/1019020944793/istoriya/ukrayina_period_perebudovi_1985-1991

дефіцит бюджету зростали. Безсистемна перебудова вела до розвалу народного господарства.

Реформа політичної системи⁷⁹.

XIX партійна конференція (червень 1988 р.) прийняла рішення про кардинальне реформування політичної системи, закрила курс на гласність. Проведення реформи політичної системи сприяло демократизації суспільства, політика гласності прискорила процеси десталінізації, реабілітацію жертв репресій.

Ліквідація ст. 6 Конституції свідчила про відмову від керівної ролі КПРС. Підривалися основи тоталітарного режиму.

Перебудовчі процеси сприяли зростанню політичної активності, відродженню національної свідомості українського народу. Переосмислення існуючих суспільних порядків в Україні каталізувала катастрофа на Чорнобильській АЕС. Вона стала головною проблемою України і має глобальний характер до сьогодні.

26 квітня 1986 року вибухнув реактор потужної Чорнобильської АЕС, розташованої за 130 км. від Києва. Величезна радіоактивна хмара, значно більша, ніж ті, що утворилася від бомбардування Нагасакі і Хіросіми, покрила околиці Чорнобиля, значну територію України, а згодом і землі Білорусі, Польщі та країн Скандинавії. Над світом нависло те, чого він найбільше жахався, - ядерна катастрофа. Ця аварія стала незбагненною національною бідом, яка болоче відгукнулася в серцях мільйонів людей. Економіка зазнала величезних збитків. З господарського обороту вилучено майже 190 тисяч га земель. Було відселено населення в радіусі 30 км від реактора. Для евакуйованих з Київської та Житомирської областей, для надання різної соціальної допомоги були витрачені значні кошти. Потрібні вони й сьогодні, бо роботи по створенню більш безпечніших умов для життя людей в районах, що постраждали, та ліквідаторів тривають, не отримуючи належної інформації та допомоги світового співтовариства. Та, мабуть, не менш трагічне те, що радянські органи влади - союзні і республіканські, як і М.Горбачов, спочатку намагалися приховати від громадськості катастрофу та її наслідки, котра сталася через вражаючу халатність спеціалістів та хибну конструкцію реактора. У республіці з 1970 р., коли почалося спорудження станції, існувала опозиція рішення Москви будувати

⁷⁹ Світлична В.В. Історія України: Навчальний посібник. - К.: Каравела, 2006. - 400с.// http://pidruchniki.com/1019020944793/istoriya/ukrayina_period_perebudovi_1985-1991

величезну АЕС в енергетично багатій Україні, на залюдненій території та ще й поблизу Києва. Це викликало обурення свавіллям і безвідповідальністю Москви, яка нав'язала Україні цю електростанцію. Та союзне партійне керівництво, як і республіканське, продовжували перекладати одне на одного вину за аварію. Чорнобильська катастрофа у черговий раз показала українському народові не лише, хто господарює на його землі, а і як господарює. Чорнобильська катастрофа як трагедія планетарного масштабу стала символом кризовості радянської системи.

Традиційно занедбаною залишалася соціальна сфера життя радянського суспільства.

Держава відібрала у всіх працюючих значну частину їх заробітку, а пізніше, і всі 172 млрд. гривень - на червень 1998 р. збереження в ощадбанках і перерозподіляла його через так звані "фонди суспільного споживання (освіта, житло, транспорт, медицина, культура). Партійна номенклатура і радянське чиновництво, яке стояло найближче до розподілу фондів суспільного споживання, збагачувалося, у той час як рядові трудівники терпіли нестатки. Уряд Ю.В.Тимошенко з 2008 року почав суттєво (по 1000 гр.) віддавати борги населенню.

Цілковитого провалу зазнала кампанія боротьби з пияцтвом та алкоголізмом (як і раніше з туніядством та нетрудовими прибутками). Тисячі гектарів родючих виноградників в Азербайджані, Вірменії, Грузії, Молдові, Україні були нещадно вирубані, а соціальне зло так і не вдалося викоринити.

Після 1987 р. центральний уряд прийняв ряд постанов, спрямованих на підвищення заробітної плати, але без будь-якої компенсації в обсягах виробництва. Гроші є, товару немає. Стала процвітати спекуляція, дефіцит всіх товарів, "чорний ринок". Це особливо відчували соціально слабо захищені члени суспільства.

Для захисту споживчого ринку в Україні уряд був змушений тимчасово - до насичення ринку товарами запровадити з 1 листопада 1990 року продаж продовольчих і непродовольчих товарів та іншої продукції за купони, а з 10 січня 1992 р. - купони багаторазового використання.

Оновлення соціально-економічного, соціально-політичного і культурного життя в Україні проходило занадто складно, і з великими труднощами і бажаних результатів не було досягнуто. Господарство залишалось в кризовому стані.

Ситуація в Україні загострювалася через "духовний Чорнобиль" - русифікацію.

У вузах українською мовою читалося приблизно 5 % лекцій. На 1988-1989 навчальний рік не залишилося жодної української школи в Харкові, Донецьку, Одесі, Чернігові, Миколаєві, Луганську. Частка українців зменшилася з 76,8 % в 1959 р. до 72,6 % у 1989 р., а росіян - зросла з 16,9 до 22,0 %. У 1988 р. книжки, які видавалися українською мовою, склали лише 18 % за назвою, а їх тираж - лише 3 %.

Відродження національно-визвольних процесів⁸⁰.

В період перебудови із забуття почали повертатися твори М.Грушевського, Костомарова, В. Винниченка та інших, робилися спроби заповнити "білі плями історії" (голодомор 1933 р., сталінські репресії, ОУН-УПА, Центральна Рада). Відбувалася реабілітація жертв сталінських репресій. Неформальні організації, що почали виникати в Україні (Товариство Лева, Український культурологічний клуб та інші), стали вимагати оновлення соціалізму, гарантування прав людини, суверенітету України на основі нового союзного договору.

Впродовж 1988-1999 рр. виникають неформальні організації, які очолюють демократичний, національно-визвольний рух: Українська Гельсінська Спілка, Товариство української мови ім. Т.Г.Шевченка, екологічна організація "Зелений світ", антисталінське товариство «Меморіал», студентське об'єднання "Громада" та інші.

У вересні 1989 р. з ініціативи Спілки письменників України та інституту літератури АН УРСР була створена масова суспільно-політична організація "Народний рух України за перебудову" на чолі з І.Драчем. Рух сприяв активізації національно-визвольного руху, визначенню його цілей, консолідації демократичних, національно свідомих сил.

Значними завоюваннями національно-демократичних сил стало прийняття у жовтні 1989 року Закону "Про зміни і доповнення Конституції (Основного закону) Української СРСР", а також Закону "Про мови в УРСР", який надав українській мові статус державної.

У 1990 р. після ліквідації ст. 6 Конституції СРСР, починається розбудова багатопартійної системи. Першою була створена Українська

⁸⁰ Світлична В.В. Історія України: Навчальний посібник. - К.: Каравела, 2006. - 400с.// http://pidruchniki.com/1106041144794/istoriya/vidrodzhennya_natsionalno-vizvolnih_protseviv

республіканська партія на базі Української Гельсінської Спілки. Усього ж у 1990-1991 рр. виникло майже 20 опозиційних партій.

Важливою віхою на шляху до нової державності стали вибори у березні 1990 р. до Верховної Ради України та місцевих рад. Демократичні сили у Верховній Раді створили парламентську опозицію - Народну Раду (125 осіб) на чолі з І.Юхновським, якій протистояла прокомуністична більшість (300 депутатів), яку очолив О.Мороз. Саме при такій розстановці політичних сил 16 липня 1990 року Верховна Рада прийняла Декларацію про державний суверенітет України. Історичне значення Декларації полягало з тому, що вона поклала початок мирного процесу відродження незалежності України.

Важливою віхою в житті України став березневий референдум. На нього було винесено такі питання: «Чи вважаєте Ви необхідним збереження СРСР як оновленої федерації рівноправних суверенних республік, у якій повною мірою гарантуватимуться права і свободи людини будь-якої національності?» український парламент після довгих дебатів вирішив занести до бюлетенів додаткове питання: «Чи згодні Ви з тим, що Україна має бути в складі Союзу радянських суверенних держав на засадах Декларації про державний суверенітет України?» На перше питання «так» відповіли 70,2%, на друге – 80,2% громадян, що взяли участь у референдумі.

Демократизація суспільного життя, наміри реформувати Радянський Союз викликали опір консервативних сил владних структур, які 19-21 серпня 1991 року здійснили спробу державного перевороту. З усіх політичних сил України лише керівництво КПУ стало на бік заколотників⁸¹.

РЕФЕРАТИ:

1. Головні чинники застою економічного, суспільно-політичного життя в СРСР.
2. Особливості періоду застою в Україні.
3. Особливості дисидентського руху в Україні.
4. Примусове виселення етнічних українців з території Польщі – геноцид проти українського народу.
5. Післявоєнне відродження Запорізького індустріального комплексу.
6. Початок і основні напрямки процесу “десталінізації” в Україні.

⁸¹ Світлична В.В. Історія України: Навчальний посібник. - К.: Каравела, 2006. - 400с.// http://pidruchniki.com/1106041144794/istoriya/vidrodzhennya_natsionalno-vizvolnih_protseviv

7. Репресії 40-50-х років на Україні.
8. Декларація про державний суверенітет України і Акт проголошення незалежності України та їх значення для українського державотворення.
9. Всенародний референдум 1 грудня 1991 року та його значення.
10. Українська національна символіка: походження, традиції, доля.
11. Прийняття п'ятою сесією Верховною Радою України 28 червня 1996 року Конституції України.
12. "Закон про мови в УРСР" та його реалізація в Україні.
13. Причини розпаду СРСР

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

1. Які територіальні зміни відбулися в Україні в середині 40-х-на початку 50-х років?
2. З якою метою здійснювались примусове переселення українського населення з Польщі до СРСР і операція "Вісла"?
3. За якого соціально-політичного, ідеологічного становища відбулась відбудова народного господарства республіки у повоєнні роки?
4. До яких методів вдався радянський тоталітарний режим для знищення в суспільстві критичних настроїв наприкінці 40-х на початку 50-х років?
5. Назвіть стратегічні цілі й дайте характеристику тактики ОУН-УПА в післявоєнний період.
6. Що означала "ждановщина" для духовного життя України?
7. Поміркуйте, наскільки радикальною була спроба змінити політичний режим в Україні після смерті Сталіна?
8. В яких напрямках розгорталася "десталінізація" в Україні? В чому виявлялася її специфіка в нашій республіці?
9. Чому процеси політичної, юридичної та громадської реабілітації жертв репресій сталінізму в Україні проходили повільно й непослідовно?
10. Чому Україна, яка в зв'язку з економічною реформою здобула небачену досі економічну самостійність, не змогла її реалізувати?
11. Реформи М. Хрущова в сільському господарстві. Чому вони були приречені на невдачу? Чим це обернулося для України та й для самого М.С. Хрущова?

12. Якими були наслідки часткової реабілітації жертв “культу особи” та політичних і соціально-економічних реформ М. Хрущова?
13. До яких заходів вдалась партійна номенклатура для збереження тоталітарного режиму?
14. Економічні реформи другої половини 60-х років, їх значення.
15. Що поклало початок економічним реформам в розглядуваний період, і якими були наслідки для України?
16. Коли починаються кризові явища в українській економіці і в чому полягала їх суть?
17. Охарактеризуйте головні чинники, що зумовили застій економічного, суспільно-політичного життя в СРСР. Якими були особливості періоду застою в Україні?
18. Які чинники були в основі розгортання дисидентського руху в Україні?
19. Назвіть найпоширеніші форми опозиційного руху в Україні в 60-80-ті роки ХХ ст.
20. Хто такі дисиденти? Кого з активістів ви знаєте?
21. Чому опозиційний рух в Україні в 60-80-х рр. зазнав поразки і в чому його значення для українського народу?
22. Що таке номенклатура і яке місце вона посідала в адміністративно-командній системі? Чи є номенклатура сьогодні?
23. У чому полягає суть “чорнобильської проблеми” сьогодні? Як світове співтовариство впливає на вирішення цієї проблеми?
24. Як в Україні відбувалися процеси русифікації?
25. Які приклади адміністративних переслідувань за обстоювання українства ви можете назвати?

Тема 11. Україна НА ШЛЯХУ НЕЗАЛЕЖНОСТІ.

ПЛАН

1. Проголошення незалежності України.

2. Політичний розвиток країни.

3. Економічні проблеми України.

Провал перевороту обернувся поразкою сил реакції, які прагнули зберегти імперський характер СРСР і авторитарно-тоталітарний політичний режим у ньому. У цих умовах Верховна Рада

УРСР 24 серпня 1991 р. ввечері на позачерговій сесії прийняла історичним документ - "**Акт проголошення незалежності України**". Пропозицію внесли депутати Ігор Юхновський і Левко Лук'яненко. Таким чином припинилося існування УРСР і з'явилася незалежна держава Україна.

30 серпня Постановою Президії Верховної Ради діяльність КПУ була заборонена. У цей день Президент СРСР Михайло Горбачов в своєму виступі зазначив: «Союз не може існувати без України, а Україна не може існувати без Союзу».

4 вересня 1991 р. над будинком Верховної Ради України замість червоно-блакитного прапора піднімається синьо-жовтий, а 28 січня 1992 р. Верховна Рада України приймає постанову про затвердження державного прапора України.

1 грудня 1991 р. відбувся референдум і вибори Президента України. 90,32 % громадян, які взяли участь у референдумі, підтвердили Акт проголошення незалежності України. Позитивну відповідь дає населення всіх областей України і Криму, незалежно від національного складу. Результати референдуму знаменують повторне входження України до світового співтовариства вільних держав. Починається хвиля дипломатичного визнання України як незалежної держави. Вибори президента проходили на альтернативній основі – претенденти – М.Гриньов, Л.Лук'яненко, В.Чорновіл, Л.Табурянський, І.Юхновський, Л.Кравчук.

Президентом України став кандидат держапарату, колишній ідеолог КПУ Леонід Кравчук, за якого віддали свої голоси 61,6 % виборців, що прийшли на виборчі дільниці⁸².

Проголошення незалежності України стало подією всесвітньо-історичного значення. Визначальну роль у створенні незалежної української держави відіграв народ України.

Розпад СРСР та утворення СНД.

Причини розпаду СРСР

— Унітарний характер СРСР (формально Радянський Союз був федерацією, але фактично - унітарною державою). Монополія на владу належала центру, що обмежувало права республік.

⁸² Бойко О.Д. Історія України: Навч. посіб. – К. : Академвидав, 2006.- 686 с. // <http://lib.kdais.kiev.ua/files/istoriya%20ukraini.pdf>

— Недоліки і помилки в національній політиці керівництва СРСР: курс на формування нової спільності - радянський народ, що на практиці виявлялося в тотальному русифікації, в обмеженні розвитку національних культур; невирішеність багатьох національних проблем (проблема кордонів, проблема депортованих народів та ін).

— Суперечливі, непослідовні економічні реформи спричиняли розбалансованість народного господарства, поглиблення економічної кризи.

— Процеси демократизації і гласності сприяли зростанню національної свідомості й активізації національно-визвольних рухів.

— Ослаблення в процесі перебудови центральної влади і КПРС, які забезпечували єдність СРСР.

Остаточна центральна влада втратила авторитет після заколоту 19-21 серпня 1991 року.

Після провалу перевороту республіки проголосили свою незалежність. Це був об'єктивний закономірний процес, обумовлений історичною ходою.

8 грудня 1991 р. у Мінську президент України Л.Кравчук, президент Росії Б.Єльцин, голова Верховної Ради Білорусії С. Шушкевич констатували, що вихід республік зі складу СРСР і утворення незалежних держав стало реальним фактом і що СРСР як суб'єкт міжнародного права і геополітична реальність припиняє своє існування. Вони підписали угоду про створення Співдружності Незалежних держав (СНД), до якої можуть приєдналися республіки колишнього СРСР та інші країни.

До складу СНД увійшло 11 республік, причому Україна - на правах асоційованого члена (вона не визнала всіх пунктів угоди).

За час існування СНД значних економічних і політичних результатів у його діяльності не досягнуто.

За деякими прогнозами, СНД розвиватиметься не шляхом глобальних інтеграційних процесів, а шляхом співробітництва на двосторонній основі в певних сферах⁸³.

Політичний розвиток України.

Поява на політичній карті світу нової незалежної держави – України – було зумовлено кількома чинниками.

Зовнішні чинники:

⁸³ Світлична В.В. Історія України: Навчальний посібник. - К.: Каравела, 2006. - 400с. // <http://westudents.com.ua/knigi/228-storya-ukrani-svtlichna-vv.html>

- 1) поразка соціалістичного табору в «холодній війні», розпад соціалістичної системи;
- 2) погіршення соціально-економічної та політичної ситуації в СРСР;
- 3) втрата центром контролю за подіями на місцях;
- 4) поразка перевороту реакційних сил, парад суверенітетів;
- 5) намагання Росії зберегти домінуючу роль після розвалу країни.

Внутрішні чинники:

- 1) існування законних органів влади;
- 2) бажання номенклатури бути незалежною від центру;
- 3) активізація націонал-демократичного крила політичних сил країни;
- 4) багатовікова боротьба українців за створення власної незалежної держави.

До незалежності Україна йшла довгим шляхом і дорого за неї заплатила.

Проголошення незалежності України радикально змінило умови її історичного розвитку і поставило перед українським суспільством нові завдання:

- будівництво правової демократичної держави України;
- трансформація адміністративно-командної економіки в багатуокладну ринкову, орієнтовану на соціальні потреби людини;
- національне відродження і консолідація суспільства;
- встановлення рівноправних відносин з країнами світу, утвердження на міжнародній арені

Саме ці процеси визначають сучасний етап історії України.

Першочерговим завданням незалежної України стало державне будівництво. Необхідно зразу підкреслити, що державотворчі процеси надзвичайно ускладнювалися тривалою відсутністю нової конституції. Саме вона мала визначити принципи формування і здійснення державної влади, засади суспільного і державного устрою країни, форми правління, створити юридичну базу для розробки і прийняття нових законів та інших державних нормативних актів. Діючою ж залишалася Конституція УРСР 1978 р., до якої в умовах розбудови самостійної держави було внесено понад 200 поправок. Закони, які приймалися, нерідко суперечили чинній Конституції, що підірвало принципи законності.

Основні державотворчі події в Україні

16 липня 1990 року прийняття Декларації про державний суверенітет України.

24 серпня 1991 року - прийняття Акту проголошення незалежності України,

Законом від 17 вересня 1991 року назва "Українська Соціалістична Республіка" було замінено назвою "Україна".

8 жовтня 1991 року Закон "Про громадянство України".

Листопад 1991 року прийнято Закон "Про державний кордон України".

Листопад 1991 року прийнято "Декларацію прав національностей України".

Наступним важливим документом став закон "Про національні меншини в Україні"

6 грудня 1991 р. прийнято Закон "Про збройні сили України".

Створення правоохоронного органу – Служби безпеки України (СБУ), компетенція якого полягає у захисті державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, науково-технічного та оборонного потенціалу України, у боротьбі з організованою злочинністю у сфері управління й економіки⁸⁴.

У січні-лютому 1992 р. Верховна Рада затвердила державну символіку України: Державний герб (тризуб), Державний прапор (синьо-жовтий), Державний гімн ("Ще не вмерла Україна", музика І.Вербицького, слова П.Чубинського).

Практично з нуля створено такі інститути, як Національний банк України, посольства та консульства, експортно-імпорتنі організації, Українську Фондову біржу.

Процеси державотворення проходили в складних економічних та політичних протистояннях. З весни 1990 до літа 1994 року Верховною Радою було змінено чотири уряди – В. Масола, В. Фокіна, Л. Кучми, Ю.Звягільського. Це призвело до дострокових виборів до Верховної Ради та Президента України. Із семи кандидатів у президенти України перемогу здобув Леонід Кучма, який набрав 52% голосів. Економічна ситуація в країні погіршувалася, управління економікою було неефективним. Старі методи не діяли, а нові не вміли застосовувати старі спеціалісти. За часів правління Л. Кучми продовжувала наростати політична та економічна нестабільність. За 1994-1999 рр. в Україні помінялися чотири уряди.

⁸⁴ Мирончук В.Д., Ігошкін Г.С. Історія України: Навчальний посібник. – К: МАУП, 2002. - 328 с. // <http://textbooks.net.ua/content/category/35/51/41/>

28 червня 1996 року Верховна Рада прийняла нову Конституцію. За нею:

Законодавча влада - Верховна Рада України. Обирається один раз на 4 роки кількістю 450 депутатів.

Виконавча влада - Кабінет Міністрів.

Судова влада – прокуратура, суд.

1 вересня 1996 р. у відповідності з Наказом Президента на зміну купону прийшла національна валюта гривня.

Таким чином, за роки незалежності в Україні здійснено суттєві політичні перетворення державотворчого характеру. В історично стислий проміжок часу було створено принципово нові владні інституції, становлення яких в інших країнах проходило десятиліттями, навіть століттями. У процесі державотворення в Україні постав інститут президентства, створено Конституційний суд, запроваджено нові органи державної виконавчої влади, реорганізовано центральні органи влади, внесено відповідні зміни в діяльність силових структур та в систему судової влади, розроблено нову систему місцевого самоврядування на умовах багатопартійності, політичного плюралізму та реального народовладдя забезпечено виборчий процес⁸⁵.

Політичні перетворення в Україні здійснювалися у напрямі демократизації всіх сфер суспільно-політичного життя та переходу до ліберальної держави. Логічним завершенням процесу вдосконалення конституційних засад незалежної держави стало прийняття Конституції України.

Україна відійшовши від тоталітарної однопартійності, але впала в іншу крайність – у гіпертрофовану багатопартійність, що призвело до створення мультипартійної політичної системи.

В історії багатопартійності можна виділити такі періоди:

1. зародження багатопартійності (середина 1988 – березень 1990 р.)
2. вихід багатопартійності на державний рівень (травень 1990 – серпень 1991 р.) утворилося понад 20 політичних партій.
3. становлення багатопартійності (з серпня 1991 р.) в 2005 р. їх було зареєстровано 127, а на сьогодні зареєстровано понад 200 партій.

Характерними ознаками багатопартійності на сучасному етапі є:

- 1) Мультипартійність – значна кількість політичних партій.

⁸⁵ Білоцерківський В.Я. Історія України: – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 536 с. // <http://textbooks.net.ua/content/category/35/61/41/>

- 2) Нечисельність партійних лав
- 3) Невизначеність соціальної бази. Програми схожі між собою і носять загальнодекларативний характер та направлені на весь народ.
- 4) Частина партій створена не на ідеологічних засадах, а навколо лідера.
- 5) Локальність партійного впливу.
- 6) Географічна зорієнтованість партій.

За характером політичної орієнтації їх традиційно поділяють на праві, ліві і центристські.

До правих відносять націонал-радикальні партії: націоналістів, Консервативну Республіканську партію, Українську Національну Асамблею - Українську народну Самооборону, ВО «Свобода» та інші.

Ліві - це партії соціалістичного і комуністичного спрямування: Селянська партія України, Соціалістична партія України, Прогресивна соціалістична партія, Комуністична партія та інші.

Центристські партії являють собою широкий політичний спектр. Це партії націонал-демократичного, націонал-державницького, ліберально-демократичного, соціал-демократичного спрямування. Політологи розрізняють серед них правоцентристські, лівоцентристські та центристські партії. До центристських партій належать Народний Рух України, Демократична партія України, "Партія Зелених" України, Ліберальна партія України, Соціал-демократична партія України (об'єднана), Трудовий конгрес України та інші.

28 квітня 2001 року прийнятий закон «Про політичні партії України».

На сьогодні в Україні існує більше 3 тис. громадських організацій і об'єднань, більше 1 тис. благодійних організацій.

Отже, процес формування багатопартійної системи в Україні триває, партії активізують пошук свого політичного обличчя та місця в суспільстві. Все більшої актуальності набуває проблема консолідації політичних сил, укрупнення політичних партій.

Для сучасної політичної історії незалежної України характерне протистояння Президент – Верховна Рада. Воно продовжувалося протягом всього президентства Леоніда Кучми. Найбільшої гостроти політичне протистояння набуло в період травня – листопада 1999 р., коли проходила нова виборча кампанія. Збільшилась кількість кандидатів в президенти, їх було зареєстровано 15. Вибори президента

проходили в два тури і переміг знову Леонід Кучма, набравши 56,25%. Нажаль, кардинальних змін ні в економіці, ні політичній та зовнішньополітичній діяльності країни після виборів президента не відбулося.

Помаранчева революція.

Суперечливість і неоднозначність перебігу державотворчих процесів протягом перших років незалежності, дійшовши критичної точки, вилилися у потужний вибух масового невдоволення під час президентських виборів 2004 року, названого помаранчевою революцією.

Своєрідним каталізатором подій стали "справа Гонгадзе", публікація "плівок Мельниченка", акція "Україна без Кучми", демонстрація 9 березня 2001 року. Приводом для вибуху народного невдоволення стала масова фальсифікація владою результатів президентських виборів 2004 року. Рушійними силами революції були сформований у роки незалежності середній клас, молодь, інтелігенція. За характером вона була буржуазно-демократичною, оскільки засвідчила намагання завершити кардинальні трансформації, розпочаті у добу перебудови, які призвели наприкінці 80-х - на початку 90-х років ХХ ст. до радикальних змін форм власності на засоби виробництва, але супроводжувалися не зміною, а перегрупованням владних еліт.

31 жовтня 2004 р. відбулися вибори президента України. На цю посаду претендували 26 кандидати. Жоден з них не набрав необхідної кількості голосів. Другий тур виборів відбувся 21 листопада, в якому взяли участь В.Ющенко і В. Янукович. В ході виборів були зафіксовані понад 11 тис. порушень. У відповідь на ці порушення опозиція оголосила загальнонаціональний страйк і закликала людей захистити свій вибір. Епіцентром політичного життя України став київський майдан Незалежності.

26 грудня 2004 року відбувся третій тур президентських виборів. Переконливу перемогу здобув В.Ющенко, який набрав 51,99 % голосів, В.Янукович – 44,21 %.

Політична реформа, яку запропонував О.Мороз, і яка мала на меті розмежування владних повноважень Президента і Верховної Ради. Реформу запровадили в Україні в 2005 р. Україна перетворилася із президентсько-парламентської республіки в парламентсько-президентську. Нажаль, це не розв'язало труднощів політичного

врегулювання внутрішніх проблем держави. Політичне протистояння в державі за часі президентства Віктора Ющенка тільки посилилось. Політичне протистояння між президентом і прем'єр-міністром та Верховною Радою призвело до того, що не були виконані програмні засади з якими шли на вибори.

За результатами виборів до Верховної Ради у 2006 р. до парламенту увійшло п'ять політичних партій і блоків: Партія регіонів, блок Юлії Тимошенко, блок "Наша Україна", Соціалістична партія України, Комуністична партія України

За результатами позачергових виборів, що відбулися в 2007 році до Верховної Ради увійшли: Партія регіонів, Блок Юлії Тимошенко, "Наша Україна" і Народна Самооборона, Комуністична партія України та блок Литвина.

Народне розчарування владою президента В. Ющенка призвело до нового напруження на виборах президента в січні 2010 р. Кандидатами в президенти були 18 політичних діячів. В другий тур вийшли Юлія Тимошенко і Віктор Янукович. Перемогу здобув Віктор Янукович, який отримав 48,9%, за Тимошенко проголосувало 45,47%.

1 жовтня 2010 р. Конституційний суд визнає незаконними зміни до Конституції, внесені в 2004 р., після чого президенту В.Януковичу повертаються повноваження, які мали Л.Кравчук і Л.Кучма. Два роки президентства В.Януковича й перемоги Партії регіонів – роки кризи парламентаризму в Україні. Постійні бійки в Верховній Раді, відверте ігнорування своїх обов'язків депутатами (голосування чужими картками, не відвідування засідань, блокування трибуну та фактичний параліч законотворчої діяльності).

До вищого законодавчого органу України на виборах 28 жовтня 2012 р. за списком партії регіонів обрано 72 народні депутати. У мажоритарних округах парламентаріями стали 113 висуванців партії регіонів. За списком партії Всеукраїнського об'єднання «Батьківщина» до Верховної Ради обрано 62 народні депутати і 39 на округах. Від партії «Удар» обрано 34 народні депутати і 6 на округах. Від Комуністичної партії України обрано 32 народні депутати. За списком партії «Свобода» обрано 25 народні депутати і 12 на округах. У мажоритарних округах обрано 50 народних депутатів – самовисуванців та членів інших політичних партій.

Нажаль після парламентських виборів 2012 р. кардинальних змін в державі не сталося. Засідання нової Верховної Ради починалися з жорсткого протистояння влади і опозиційних партій: блокування

трибуни, бійки і взаємні обвинувачення, виїзні засідання Верховної Ради. Все це не сприяло законотворчій діяльності. Не вдалося опозиції відмінити і «антинародні закони»: про пенсійне забезпечення, новий податковий кодекс. Не вдалося домогтися призначення виборів мера столиці і депутатів київської міськради. Але позитивним моментом було те, що відбулося оновлення складу Верховної Ради. Уперше до парламенту прийшли нові політичні сили, такі як «Удар» В. Кличка та ВО «Свобода». Також опозиція спробувала об'єднатися і домовитися про спільні дії. Хоча до реального об'єднання ще далеко.

Економічні реформи. Становище в соціальній сфері.

Суспільні перетворення почалися за вкрай низького рівня політичної та економічної культури мислення. У радянську добу загальносоюзні міністерства і відомства розпоряджалися 95% усієї власності, розташованої в Україні. 75-80 % продукції української промисловості вироблялося підприємствами – монополістами. Це призвело до надзвичайно низького рівня конкурентоспроможності промисловості на світових ринках. В спадок залишилась командно-адміністративна система управління економікою, її структурна та територіальна диспропорційність. Українська економіка була надто мілітаризована. Непродумана концентрація металургійних, хімічних, енергетичних підприємств майже в усіх середніх та великих містах, шкідливі викиди в атмосферу, забруднення підземних та наземних вод, Чорнобильська аварія, економія витрат на охорону природи поставили Україну в сфері екології на межу катастрофи.

Світова фінансова криза 1997-1998 рр. стала серйозним випробовуванням реформ в Україні. Ситуація в економічній сфері залишається складною, бо в ній існують такі негативні процеси:

- збереження та поглиблення структурних деформацій: частка базових галузей (металургія, хімія, енергетика, паливна промисловість) становить до 58 %, в інших країнах не перевищує 25%.
- Катастрофічний рівень фізичного та морального старіння основних виробничих фондів.
- Неефективне використання реального економічного потенціалу.
- Низький рівень економічної свободи та високий – економічного ризику.
- Загроза безпеці держави у сфері енергопостачання.
- «Тінізація» та криміналізація економіки.

- Загострення проблем у соціальній сфері.

Завдання в галузі економіки.

1. Докорінно реформувати наявний в Україні економічний потенціал на ринкових засадах, сформувати багатокладну економіку.

2. Розгорнути структурну перебудову промисловості: подолати однобічну орієнтацію на важку індустрію; подолати витратний характер виробництва шляхом упровадження ресурсозбереження, новітніх технологій, досягнень НТР, здійснити всебічну орієнтацію економіки на задоволення соціальних проблем

3. На ринкових засадах створити ефективну систему економічної кооперації всередині України, а також України з державами близького і далекого зарубіжжя.

Рівень життя населення України значно нижчий від світових стандартів. За даними Статистичного бюро Європейської комісії, індекс купівельної спроможності громадян України становить лише 17% від прийнятого за норму. За індексом людського розвитку, який інтегрує в собі ВВП на душу населення, показники освіти та здоров'я, серед 182 країн Україна посіла 85 місце. 41% населення незадоволені рівнем життя, 1,5 млн. чоловік виїхали з країни на заробітки.

Помітно дестабілізувало суспільство прогресуюче поглиблення майнової диференціації, дедалі гострішою стає проблема зайнятості. Світова економічна криза 2008-2009 р. надзвичайно загострила всі ці негативні явища в економіці і соціальній сфері України.

Складною залишається і демографічна ситуація.

Вже двадцять років смертність перевищує народжуваність в Україні. За цей час населення України скоротилося на 6 мільйонів осіб. На 2010 рік населення держави становило менше 46-ти мільйонів. Хоча в останні роки держава намагалася підняти народжуваність, різкого зменшення смертності досягти так і не вдалося. Народжуваність в Україні залишається самою низькою у Європі. Також перед сучасною українською державою постала проблема старіння нації. На сьогоднішній день кожен п'ятий українець - літня людина у віці від 60 років і старше.

Відродження релігії і церкви.

Держава спрямовує всі свої зусилля на те, щоб представники всіх конфесій та релігійних об'єднань (82 конфесії та 35 тис. організацій) були повноправними учасниками громадського життя. В квітні 2001 р. Верховна Рада прийняла закон про свободу совісті та релігійні

об'єднання. З 1996 р. права віруючих отримали конституційне закріплення.

Свобода совісті стала важливим елементом життя незалежної України. Сотні тисяч людей повертаються до релігії, здобуваючи завдяки їй риси духовності і моралі. Головним завданням у контексті побудови вільної незалежної України є повернення людям віри в добро, справедливість, честь і порядок.

Україна, за словами Папи Іоана Павла II, що відвідав Україну у 2001р., має виразне європейське покликання, підкріплене християнськими коренями культури, і тому треба сподіватися, що ці корені допоможуть зміцнити національну єдність і далі розвивати незалежну Україну.

Разом з тим, однією з найболючіших проблем релігійного життя є розкол у православ'ї, яке в Україні поділене на три конфесії

- Українська православна церква Московського патріархату має близько 8,5 тис. громад;
- Українська православна церква Київського патріархату – 2,5 тис. громад.
- Українська автокефальна православна церква – біля 1 тис. громад.

Така конфесійна роз'єднаність не сприяє консолідації суспільства. Складною проблемою є політизація релігійної сфери. З одного боку, сама релігія виходить активно на політичну арену і створює свої політичні партії, наприклад в 1990 р. була створена Українська християнсько-демократична партія, а з другого боку, політичні діячі в своїй діяльності опираються на певну релігійну організацію з метою розширення електорату. Між релігійними конфесіями продовжується боротьба за сфери впливу, за майно і культові приміщення.

Ще одним негативним явищем сучасного релігійного життя є те, що у молодій державі з'явилася велика кількість нових і нетрадиційних для народу України релігій, конфесій, культів. Значна частина з яких була штучно поширена з-за кордону. Серед цих нових для українців релігій і церков виділяються і течії з відвертим сектантським спрямуванням (Посольство боже, церква В. Мунтяна). Головна мета діяльності таких релігій направлена на збагачення лідерів цих церков-сект за рахунок своєї пастви. Нажаль, держава і органи МВС України недостатньо регламентують діяльність таких нових церков, часто-густо не втручаються, а то і відверто ігнорують випадки вчинення злочинів адептами і пасторами вищезазначених церков.

Отже, сучасному розвитку релігії в Україні притаманні такі ознаки:

- зростання релігійного чинника в суспільному житті;
- посилення релігійності населення;
- збільшення кількості релігійних громад;
- поліконфесійність;
- глибокий розкол у православ'ї;
- політизація релігійної сфери;
- міжцерковні конфлікти;
- відродження та активізація діяльності церков національних меншин;
- поява в релігійному спектрі країни значної кількості нетрадиційних культів, релігій, а то і просто сект.

Зовнішня політика України.

5 грудня 1991 р. після Всеукраїнського референдуму Верховна Рада звернулася з Заявою до парламентів і народів світу, у якій наголошувалося, що Україна у повній відповідності з цілями і принципами ООН спрямовуватиме свою зовнішню політику на зміцнення миру і безпеки у світі, дотримуючись принципів міжнародного права.

Надзвичайно важливим було визнання України державами світового співтовариства. Першими, 2 грудня 1991 р., незалежність України визнали Польща і Канада, 3 грудня - Угорщина, 4 грудня - Латвія і Литва, 5 грудня до них приєднались Аргентина, Болгарія, Болівія, Росія і Хорватія; упродовж місяця Україну визнали 57 країн, а до кінця року - 132 країни. На сьогодні незалежність України визнали практично всі країни світу.

Правові засади зовнішньої політики держави.

Основні підвалини зовнішньополітичного курсу, як демократичного і миролюбного, були закладені Декларацією про державним суверенітет України.

У липні 1993 р. Верховна Рада схвалила "Основні напрямки зовнішньої політики України". Документ визначив базові національні інтереси країни, обґрунтував засади та пріоритети її зовнішньої політики, серед яких розширення участі в європейському регіональному співробітництві та в межах СНД, активна участь у діяльності ООН, співпраця з державами Європейської співдружності.

Відповідно до Ст. 18 Конституції України зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визнаними принципами і нормами міжнародного права.

Основні пріоритетні напрямки зовнішньої політики України.

1. Західний напрямок.

В основу офіційної концепції зовнішньої політики української держави в перші роки незалежності було покладено чітку європейську орієнтацію. У 1992 р. Президент України підписав Заключний Акт наради з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), що сприяло інтеграції України у європейські структури. На саміті ОБСЄ у листопаді 1999 р. Л.Кучма підписав Хартію Європейської безпеки на ХХІ ст.

Інтеграція у міжнародні економічні та фінансові структури.

Важливим пріоритетом у зовнішній політиці є економічний аспект. Україна інтегрується в міжнародні економічні та фінансові структури. У 1992 р. вона стала, рівноправним членом Міжнародного валютного фонду та Європейського банку реконструкції і розвитку. Україна налагоджує торговельні зв'язки з країнами світу, досягнуто помітних успіхів в експорті продукції авіаційної, суднобудівної, ракетно-космічної галузей. Значна увага приділяється залученню в українську економіку іноземних інвестицій.

Вступ України до Світової організації торгівлі дозволив лібералізувати режим торгівлі між Україною та Європейським Союзом. Це має забезпечити нашу країну від витіснення української продукції з ринку ЄС аналогічною продукцією країн Центральної та Східної Європи.

У листопаді 1995 р. Україна стала 37 членом Ради Європи. У 1996 р. Україна приєдналася до об'єднання держав Центр Європейських Ініціатив (ЦЄІ), мета якого - служити зміцненню стабільності і безпеки у цьому регіоні. Підписано угоди, в яких закріплено відсутність будь-яких територіальних претензій з усіма європейськими сусідами України. Тим самим навколо України, створено пояс безпеки і стабільності. У перспективі Україна прагне до рівноправного членства у Європейському Союзі (після 2010 р.). На це мають бути спрямовані всі інституційні перетворення, політичних економічних,

соціальних та гуманітарних реформ. З 2008 р. Україна уже є членом Світової організації торгівлі.

Україна і ЄС.

Наша держава прагне увійти в родину європейських народів на правах повноцінного її члена.

Правовою основою відносин між Україною та ЄС є Угода про партнерство та співробітництво від 14 червня 1994 р. (набула чинності 1 березня 1998 р.). Ця угода започаткувала співробітництво з широким колом політичних, торговельно-економічних та гуманітарних питань. Крім того, укладено низку галузевих угод та документів міжнародно-правового характеру, згідно з якими здійснюється співробітництво між Україною та ЄС.

Співпраця України і ЄС відбувається за такими напрямками:

1. Європейська політика безпеки та оборони;
2. ***Торгівельно-економічне співробітництво;***
3. Співробітництво у сфері юстиції, свободи та безпеки;
4. Співробітництво в енергетичній сфері;
5. Співробітництво у сфері охорони довкілля;
6. Співробітництво у галузі транспорту.

Цілі та завдання сучасного етапу розвитку України знайшли відображення у Посланні Президента України Л. Кучми до Верховної Ради України у травні 2002 р. Основне геополітичне завдання нашої держави – створити реальні (внутрішні) передумови для вступу України в ЄС. Були визначені концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки. Сутність їх полягає у визначенні чітко окреслених завдань прискороного виведення економіки на траєкторію сталого зростання через посилення дієздатності держави та дальше поглиблення ринкових реформ, утвердження соціально орієнтованої структурно-інноваційної моделі розвитку. Реалізація цих завдань має створити реальні передумови набуття Україною спочатку асоційованого, а потім повного членства в Європейському Союзі.

Отримання статусу повноцінного члена ЄС, як стратегічна мета України була вперше задекларована президентом України Віктором Ющенко одразу після його обрання на початку 2005-го року.

У березні 2007-го року Україні було запропоновано укладення Договору про Зону вільної торгівлі з ЄС. Ця пропозиція хоча і викликала набагато схильнішу реакцію української держави, все ж не містить конкретних планів приєднання України до ЄС у найближчому часі. Деякі західноєвропейські політики говорять про тимчасову «стомленість від розширення» європейських інституцій.

Наступник В. Ющенко президент України В. Янукович, підтвердив, що курс на Євроінтеграційний поступ України залишився незмінним. Європейський вибір України зумовлений самим фактом цивілізаційної приналежності нашої держави до спільноти європейських народів. Інтеграція в європейський політичний, економічний і гуманітарний простір є стратегічним орієнтиром і системоутворювальним чинником розвитку держави. Європейський союз у цілому позитивно поставився до можливості приєднання України до ЄС. 25 лютого 2010 – Європарламент схвалив резолюцію про ситуацію в Україні в якій, зокрема, визнається право України на приєднання до ЄС.

Восени 2013 р. відбувся саміт «Східне партнерство» у Вільнюсі. У 2013 р. на саміт ЄС-Україна (Брюссель) було ухвалено спільну заяву, в якій зазначено, що Україна «рішуче налаштована виконувати» передумови ЄС для того, щоб сторони змогли підписати Угоду про асоціацію та зону вільної торгівлі. Але перед українською владою парламентарі ЄС поставили серйозні завдання – це і вдосконалення українського законодавства та ухвалення відповідних законопроектів, це і рівень економічного добробуту країни, це і проблеми з демократією – тиск влади на опозицію, контроль засобів масової інформації, порушення під час проведення виборів і ін. Особливо гостро поставилися представники ЄС до ув'язнення екс-прем'єр-міністра Юлії Тимошенко та екс-міністра МВС Юрія Луценка, у яких європейська спільнота побачила скоріше політичні мотиви, ніж реально скоєні злочини.

Отже, західний, європейський напрям зовнішньополітичної діяльності став одним із пріоритетних для незалежної України. На цьому шляху, нажаль, багато перепон. По-перше, намагання Росії зберегти Україну в орбіті свого впливу, по-друге різний рівень розвитку України і західноєвропейських країн, нестабільність української економіки, непроведення економічних реформ, політична нестабільність.

Стосунки з НАТО.

У зв'язку зі змінами у формуванні системи колективної безпеки в Європі подальше дотримання Україною позаблокової політики стало безперспективним.

Виходячи з міркувань національної і європейської безпеки, Україна поглиблює співробітництво з НАТО. У 1997 р. було підписано Хартію про особливе партнерство України і НАТО. Обидві сторони брали на себе зобов'язання розширювати співробітництво, розвивати особливе партнерство, яке сприятиме забезпеченню більшої стабільності, спільних демократичних цінностей у Центрально-Східній Європі.

У травні 2002 р. на засіданні Ради національної безпеки й оборони України було ухвалено проект Стратегії відносин з НАТО, кінцевою метою якої у майбутньому має стати приєднання держави до системи колективної безпеки в Європі, яка нині базується на НАТО. Нова влада проголосила політику нейтралітету і згортання стосунків з НАТО, що фактично робить Україну беззахисною в геополітичному світі.

Україна і СНД.

Україна виступає проти перетворення СНД на наддержавну структуру, на суб'єкта міжнародного права. У 1994 р. Україна приєдналася на правах асоційованого члена до економічного союзу в рамках СНД. У той же час вона не підписала Статут СНД, угоди про створення об'єднаних збройних сил, про сили спільного призначення та інші документи, які передбачали надання інститутам СНД державних функцій. Керівництво України робить наголос на економічній складовій у діяльності СНД, прагне до розширення співробітництва між країнами СНД на двосторонній основі.

В 1999р. була створена ще одна організація країн, що входили до СРСР і зацікавлені у поглиблені та розширені економічного співробітництва. Ця організація має назву ГУУАМ, в неї ввійшли Грузія, Узбекистан, Україна, Азербайджан, Молдова. Основними напрямками співпраці в межах цього об'єднання було створення євразійського транспортного коридору, співробітництво у сфері врегулювання конфліктів, військово-технічне, економічне співробітництво, взаємодія в межах міжнародних організацій.

Україно-російські стосунки.

Особливе значення для України має розвиток відносин з Росією, які тривалий час залишалися складними і суперечливими. Взаємовідносини ускладнювалися такими питаннями, як розподіл іноземних боргів, закордонного майна та активів СРСР, розподіл Чорноморського флоту, статус міста Севастополя, різні позиції щодо НАТО. Росія активно використовує проблему "російськомовного населення", яке проживає в Україні. Російське керівництво оголошує його "співвітчизниками" і нав'язує їм свій захист від "мовних утисків". Тим самим "захист співвітчизників" став одним із засобів втручання у внутрішні справи України.

31 травня 1997 р. президенти України і Росії підписали Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією. Кінцева редакція ст. 2 Договору мала такий вигляд: «Високі Договірні сторони відповідно до положень Статуту ООН і зобов'язань по Заключному Акту Наради з безпеки і співробітництва в Європі поважають територіальну цілісність одна одної і підтверджують непорушність існуючих між ними кордонів». Це означало, що завершився процес розмежування України і Росії, розпочатий поїздкою делегації Центральної Ради на чолі з В.Винниченком у революційний Петроград навесні 1917 р. Перетворення України з імперської периферії, якою вона була на початку ХХ ст., на суверенну державу стала фактом і для російських політиків. У цьому і полягає історичне значення Великого договору. Події навколо Криму, Севастополя, Азовського моря, Керченського протоки засвідчують про нехтування цим договором однією із сторін.

Особливий тиск на собі відчуває Україна через нафтогазовий чинник. 21 квітня 2010 року президентом України Віктором Януковичем та президентом Росії Дмитром Медведевим були підписані так звані «Харківські угоди». Суть яких зводилася до продовження строку перебування Чорноморського флоту Російської Федерації у Севастополі з 2017 до 2042 року. Термін перебування російського флоту було збільшено в обмін на здешевлення для України російського газу шляхом застосування знижки у вигляді анулювання митних зборів. В Україні домовленості викликали обурення опозиції, екологів, місцевих рад та суспільства загалом. Більшість аналітиків розцінили її як таку, що суперечить Конституції України. Економіка української держава не змогла у повній мірі

скористатися таким «здешевленням» газу. Ціни на газ для України пов'язані з цінами на нафту, які постійно зростають. Відповідно для України зростає і ціна на блакитне паливо, і, фактично, вона не відрізняється від комерційних тарифів, за якими РФ сплачують більшість країн Європи.

Також Росія намагається залучити Україну до Митного союзу. Митний союз Білорусі, Казахстану та Росії – форма міждержавної торгово-економічної інтеграції цих трьох країн, договір про яку вступив у дію 1 січня 2010 року.

Після перемоги Віктора Януковича на виборах 2010 року пожвавилися відносини з Російською Федерацією: за підсумками 2010-го Україна і Росія вийшли на докризовий рівень взаємної торгівлі, в першому кварталі 2011 року товарообіг між країнами склав 157% по відношенню до 2010 року і продовжує зростати. За час президентства Януковича між керівництвом України і Росії відбулося приблизно 40 контактів на вищому рівні. Не останнє місце у цих зустрічах займало питання Митного союзу.

5 березня 2011 року під час перебування українського президента в Москві з одноденним візитом прем'єр-міністр Володимир Путін запропонував Україні вступити до Митного союзу з Росією, Білоруссю і Казахстаном. Президент Російської Федерації постійно наголошує на економічних вигодах, які б отримала Україна від інтеграції до Митного союзу.

У той же час західні політики наголошують на тому, що Україна не може одночасно вступити до Митного союзу з Росією, Білоруссю та Казахстаном і створити зони вільної торгівлі (ЗВТ) з Європейським Союзом.

12 квітня 2013 р. під час візиту в Київ Володимир Путін в черговий раз заявив, що у разі створення ЗВТ Росія відкриє доступ на свій ринок для низки українських товарів. Крім того, прем'єр-міністр РФ наголосив, що завдяки Митному союзу Україна зможе отримати близько 10 мільярдів доларів додаткових надходжень до державного бюджету.

Тому перед нашою країною і її керівництвом стоїть непросте завдання. Україна має визначитися, або вона інтегрується до ЄС, або вона вступає у Митний союз.

Крім того, Україна залежить від Росії у сфері зовнішньої торгівлі. Більша частина української продукції продається російським споживачам. Між країнами неодноразово спалахували т.зв. митні

війни – коли північний сусід забороняв ввозити до РФ українську продукцію (кондитерські вироби, м'ясо-молочна продукція), оголошуючи, що вона, наче б то, не відповідає санітарно-епідеміологічним стандартам Російської федерації.

Такими заходами Росія намагається тиснути на Україну: не допустити її вступу до ЄС, приєднати нашу державу до Митного союзу, і залишити Україну у сфері свого політичного впливу.

Керівництво України зацікавлене у тому, щоб співпраця України і Росії базувалася на національних інтересах, на послідовному просуванні країн шляхом демократії, формуванні необхідних умов для стійкого економічного зростання й підвищення життєвого рівня населення, і саме головне – невтручання у внутрішні справи.

Відносини з провідною країною світу США.

До першочергових пріоритетів зовнішньої політики належить співробітництво з США, яке поступово еволюціонує у напрямі виходу на рівень партнерських відносин. Поліпшенню американо-українських відносин значною мірою сприяла реалізація Україною свого без'ядерного статусу. 19 вересня 1996 року вперше в офіційному українсько-американському комюніке, присвяченому створенню Міждержавної комісії зі співробітництва між Україною та США, було вжито формулу "стратегічне партнерство", яка передбачає більш міцну взаємодію країн у сферах національної безпеки, зовнішньої політики, економіки, торгівлі, інвестицій тощо.

Україна і ООН.

Україна відіграє важливу роль у миротворчих процесах. Як одна з держав-засновників Організації Об'єднаних Націй вона надає виняткового значення діяльності ООН по підтримці світу і безпеки на всій земній кулі, розглядаючи участь у цій діяльності як важливий фактор своєї зовнішньої політики. Представники України входять до складу 7 з 17 діючих операцій по підтримці миру. Починаючи з липня 1992 року держава зробила істотний внесок у миротворчі операції ООН. У них взяли участь понад 12 тисяч військовослужбовців Збройних Сил і близько 200 працівників органів внутрішніх справ України. Вони виконували почесну миротворчу місію в Анголі, Гватемалі, Боснії і Герцеговині, Македонії, Таджикистану, Хорватії. На жаль, за роки участі України в операціях по підтримці миру загинуло 19 військовослужбовців і близько 60 одержали поранення.

Україна й українська діаспора.

Проголошення незалежності започаткувало новий етап у стосунках зі світовою українською діаспорою. За межами своєї етнічної Батьківщини проживає нині від 10 до 13 млн. українців. Це результат еміграції, спричиненої становищем українців спочатку в Австрійській (Австро-Угорській) та Російській імперіях, потім у Радянському Союзі. Особливістю сучасної української еміграції є і те, що вона відбувається в умовах розбудови незалежності України. Сучасні українські емігранти, здебільшого фахівці різних галузей господарства, вчені керуються перш за все соціально-економічними мотивами. Понад 7,5 млн. осіб від загальної кількості українців мешкають за межами України. Велика їх кількість проживає у республіках колишнього СРСР. Українська держава прагне до консолідації українців, які проживають на різних континентах, до всебічної підтримки і забезпечення прав українців в інших країнах.

Революція гідності. Анексія Криму. Початок війни на Сході.

У кінці 2013 – початку зими 2014 рр. у житті українців сталася важлива подія – відбулася «революція гідності» – масовий вибух народного невдоволення існуючою владою, який призвів до повалення режиму президента В. Януковича, його втечі з країни і кардинальної зміни влади.

Безпосереднім приводом до «революції» став жорстокий розгін мирного Євромайдану студентів у ніч з 29 на 30 листопада. Євромайдан студентської молоді вимагав підписати угоду про асоціацію з ЄС у Вільнюсі і продовжити подальший рух у європейському напрямі.

Влада необґрунтовано застосувала силу. Розгін відбувався з неймовірною жорстокістю. Було багато сильно побитих, поранених, травмованих. Фото- і відео- розгону мирної акції на другий день облетіли весь світ і створили міжнародний резонанс. Розгін Євромайдану здетонував вибух народного гніву по всій Україні.

Причини «революції гідності» слід шукати у тотальній корупції в українській державі, у надмірній концентрації влади у руках діючого президента, у незаконному збагаченні В. Януковича та його «сім'ї» на тлі неймовірного зuboжіння і безправ'я усього українського народу.

30 листопада у відповідь на побиття студентів, на Михайлівську площу, де перебувала частина побитих з Майдану Незалежності,

зібрались тисячі киян та гостей столиці. Вдень на Михайлівській площі виник стихійний мітинг. Мітинги на підтримку євроінтеграції та з вимогою покарати винних за розгін майдану збираються по всій Україні. У Києві регулярно проводиться народне віче.

1 грудня мітингувальники зробили спробу штурму адміністрації президента.

Події, які розгорнулися в Києві з 1 по 16 грудня характеризувалися відносно мирним протистоянням мітингувальників і правоохоронців.

В ніч проти 11 грудня спецназ та внутрішні війська спробували витіснити мітингувальників з зайнятих ними позицій. Міліція намагалася діяти без застосування спецзасобів. Але згуртованість мітингувальників та вчасна підмога змусили спецназ та внутрішні війська відступити.

Після 16 грудня починається фаза гарячого протистояння. Поштовхом до виходу протистояння за мирні межі стало ухвалення Верховною Радою репресивних, на думку прихильників євроінтеграції, «диктаторських законів», що відбулося 16 січня. Наступного дня низка громадських організацій оголосили повну мобілізацію на Майдані Незалежності у Києві. У їх зверненні закликалося до «масового і негайного опору» злочинцям при владі.

Розпочинаються справжні вуличні бої між мітингувальниками та «тітушками», мітингувальниками і правоохоронцями.

Так 19 січня 2014 р. на вулиці Грушевського в Києві відбулись численні зіткнення протестувальників, що намагалися пройти до будівлі Верховної Ради, та силовиків. Народ все активніше починає вимагати відставки уряду та президента В. Януковича. У кінці січня на нетривалий час було встановлено хитке перемир'я.

18–20 лютого 2014 силове протистояння було поновлено. 18 лютого мітингувальники намагалися підійти до стін Верховної Ради, де розглядалися можливі зміни до Конституції. Але спецпідрозділи зустріли мітингувальників водометами та газом. Силове протистояння поновилося. О 20 годині силовики розпочали штурм Майдану Незалежності з боку Європейської площі та вулиці Інституцької. Підігнули навіть два бронетранспортери. Але 19 лютого до мітингувальників прибуло підкріплення. І вже 20 лютого вони почали наступ на позиції силовиків⁸⁶.

⁸⁶ Протистояння в Україні 18-21 лютого 2014 - сучасна історія державотворення // <http://www.oda.te.gov.ua/borshchivska/ua/news/detail/112226.htm>

У Львові, Івано-Франківську, Тернополі відбулись штурми ОДА, відділів МВС, управлінь СБУ. Були спроби штурму і в інших регіонах.

Щоб легалізувати застосування вогнепальної зброї проти протестувальників у мирний час, СБУ розпочала підготовку до проведення «антитерористичної операції». Силіві структури отримують право на застосування вогнепальної зброї та можуть проникати в будь які приміщення тощо. При цьому зона проведення операції лишалась невизначеною, тобто операція проводилась на території всієї країни.

20 лютого відбувся масовий розстріл мітингувальників з вогнепальної зброї. Генпрокуратура до цього часу точно не з'ясувала: ким були ці люди? хто віддавав їм накази? Звідки взяли вогнепальну зброю?

Цього ж дня в містах Західної України розпочались штурми та захоплення будівель СБУ, МВС, прокуратури. Надвечір розпочались перемовини європейських міністрів і опозиції з Януковичем, в результаті яких Янукович погодився на дострокові вибори Президента не пізніше грудня 2014 року, а протиборчі сторони мали бути здати зброю протягом 24 годин. Але такі умови обурили протестувальників. Пролунала вимога, якщо президент назавтра до 10-ї години ранку В. Янукович не складе повноваження, протестувальники підуть на штурм зі зброєю. Вірогідно, що цей заклик, його підтримка Майданом, та деморалізація підрозділів силових структур і влади призвели до того, що з України почалась втеча осіб, наближених до владної верхівки.

Надвечір у Верховній Раді зібрались 239, в основному опозиційних, депутатів, які після довгого обговорення прийняли постанову про заборону «антитерористичної операції» та виведення всіх підрозділів силових структур в містя постійної дислокації.

21 лютого Верховна Рада України повернула в дію Конституцію 2004 року, відправила у відставку в. о. міністра внутрішніх справ В. Захарченка. Приблизно в цей же час В. Янукович тікав з награбованим з України до Росії.

Росія з самого початку виступала проти майдану. Відсторонення В. Януковича і прихід до влади опозиції не визнавала. У березні-квітні 2014 року у східних, центральних і південних регіонах України відбулися проросійські виступи в Україні. Ці виступи були підготовлені російськими спецслужбами. Учасники виступали здебільшого за відокремлення півдня і сходу України та приєднання

цих регіонів до Росії, проведення референдуму щодо федерального устрою України, надання російській мові статусу другої державної та проти нової української влади.

Скориставшись слабкістю нової української влади, Росія анексувала Крим. Був проведений фейковий референдум про приєднання Криму до РФ. Цей «референдум» і «приєднання» не визнала жодна цивілізована країна в Світі.

Але на цьому президент В. Путін не зупинився. Росія розпочала збройну агресію на сході України (на частині території Донецької і Луганської областей). Під керівництвом РФ були створені ніким не визнані Донецька та Луганська народні республіки (ДНР і ЛНР) з незаконними збройними формуваннями. Вони були визнані Україною терористичними організаціями. ЛНР і ДНР активно підтримувалися регулярними військовими частинами РФ.

Ескалація насильства в регіоні розпочалася в середині квітня 2014 року, коли озброєні групи проросійських активістів почали захоплювати адмінбудівлі та відділи міліції у містах Донбасу (зокрема, у Слов'янську, Артемівську та Краматорську). Українська влада у відповідь заявила про проведення Антитерористичної операції із залученням Збройних сил. Поступово протистояння переросло у масштабний воєнний конфлікт.

Від середини липня 2014 року Збройні сили Російської Федерації почали брати пряму участь у бойових діях проти Збройних сил України. Підрозділи Збройних сил Росії діють як з території Російської Федерації, так і безпосередньо на території України⁸⁷.

Незважаючи на численні докази присутності російських військ на території України, офіційно Росія не визнає факту свого вторгнення в Україну, тому з українського боку війна розглядається як неоголошена. Ряд українських політиків називають війну на сході України «гібридною війною» Росії проти України.

У травні 2015 р. відбулися вибори Президента України. У першому турі переміг П.А. Порошенко, набравши 54,7% голосів виборців. У жовтні 2014 р. відбулися вибори до Верховної Ради України. До Парламенту потрапили: Народний фронт (22.14%); Блок Порошенка (21.82%); Самопоміч (10.98%); Опозиційний блок (9.43%); Партія О.Ляшка (7.45%); Батьківщина (5.68%). І хоча українці змінили

⁸⁷ Війна на сході України . // <https://www.wattpad.com/120357182>

центральну владу, на жаль, ситуація в країні кардинально не покращилася⁸⁸.

Лише 27 січня 2015 року Верховна Рада України визнала Російську Федерацію агресором.

Але незважаючи на ці суворі випробування, ми свято віримо, що молода українська держава знайде своє місце під сонцем, вистоїть та стане міцнішою. Що у українців попереду велике майбутнє як у справжньої європейської нації.

Історичні уроки боротьби українського народу за свою незалежність:

– необхідність єдності всіх національно-патріотичних сил для досягнення спільної мети - незалежності;

– необхідність взаємних поступок, компромісів різних національно-патріотичних сил, без чого єдність їхніх дій неможлива;

– досягнення незалежності неможливе без глибоких соціально-економічних реформ, які відкриють перспективу покращання життя основної маси населення;

– необхідність врахування зовнішньополітичної ситуації, домагання підтримки незалежності України головними державами світу;

– досягнути реальної незалежності неможливо без глибинних перетворень у національній свідомості українського народу, без формування менталітету народу-нації, без усвідомлення того, що Україна – є незалежна, вільна, самодостатня, суверенна держава.

Україна в процесі розбудови робить багато помилок. Цих помилок припускається влада, а не люди. На жаль, влада не була і не є зразком для народу в питаннях ставлення до країни, мови, землі. Влада і надалі залишається відірваною від народу, не розуміє, чи відкрито ігнорує життєві потреби простих людей, не приділяє достатньої уваги розвитку культури, науки, освіти, таким чином мало турбується майбутнім української нації.

⁸⁸ Офіційні результати виборів Президента України 2014 року // <http://president2014.org/uk/>
Вибори до Верховної Ради України 2014 р. // <http://tsn.ua/special-projects/elections2014/>

РЕФЕРАТИ:

1. Багатопартійна система в Україні: сучасний стан, проблеми та перспективи.
2. Основні напрямки соціальної політики.
3. Духовне життя українського суспільства.
4. Основні пріоритети зовнішньої політики Української держави.
5. Помаранчева революція та її значення для демократизації суспільно-політичного життя.
6. «Революція Гідності»: причини, події, наслідки.
7. Герої «Небесної Сотні».
8. Анексія Криму Російською Федерацією весною 2014 р.
9. Україна та європейська інтеграція: завдання, складнощі та перспективи.
10. Антитерористична операція на Сході України: війна чи АТО?
11. Відродження Збройних Сил України у 2014–2016 рр.
12. Петро Олексійович Порошенко – 5-ий Президент України.
13. Боротьба з корупцією в Україні: симуляція чи війна з корупціонерами?

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

1. Яку державну символіку затвердила Верховна Рада України у січні-лютому 1992 року?
2. Яке значення має прийняття Верховною Радою Конституції України 28 червня 1996 року?
3. Що ви розумієте під багатопартійною системою в Україні та яке ваше відношення до неї?
4. Які питання вирішував Всеукраїнський референдум 2000 року?
5. Оранжева революція та вибори президента України 2004-2005 рр.
6. Вибори до Верховної Ради 26 березня 2006 року. Які політичні партії пройшли до Верховної Ради за результатами виборів?
7. Чим відрізняється президентсько-парламентська республіка від парламентсько-президентської?
8. Які проблеми постали перед незалежною Україною у галузі економіки?
9. Що є характерним для політичного життя України в наш час?
10. Основні напрямки соціальної політики незалежної України.

11. Духовне життя суспільства в умовах незалежності. Досягнення, проблеми та перспективи.
12. Як на вашу думку реалізується “Закон про мови” в незалежній Україні?
13. Які основні пріоритети зовнішньої політики Української держави?
14. Як поставився світ до України після проголошення її незалежності?
15. Які завдання постали перед суспільством у галузі культури?
16. Які питання розглядалися на Всеукраїнському референдумі від 1 грудня 1991 року?
17. Що ви знаєте про події 7-8 грудня 1991 року у Біловезькій пущі?
18. Що таке СНД, та які незалежні держави ввійшли до цієї організації?
19. Охарактеризуйте україно-російські стосунки протягом 1991–2013 рр.
20. Назвіть пріоритетні напрями зовнішньої політики України.
21. Охарактеризуйте відносини України і НАТО.
22. «Помаранчева революція»: причини, події, наслідки.
23. Охарактеризуйте відносини України та країн Європейського Союзу.
24. Дайте свою оцінку подіям «Революції Гідності».
25. Вибори Президента України у травні 2015 р. Назвіть результати.

ТЕСТИ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ ПЕРЕВІРКИ ЗНАТЬ СТУДЕНТІВ.

ЕКСПРЕС-ТЕСТИ

ЕКСПРЕС-ТЕСТ

1. Наведіть визначення терміна “Історія”.
2. Визначте місце історії в системі наук.
3. Перелічіть основні періоди історії України та основні етапи формування української народності.
4. Поясніть суть предмета історії України.
5. Наведіть основні складові структури історичної науки.
6. Визначте основні методологічні основи курсу історії України.

ЕКСПРЕС-ТЕСТ

1. Охарактеризуйте історичну літературу IX-XVI ст. Назвіть основні літописи цього часу.
2. Дайте характеристику літописам періоду XV-XVIII ст. Головну увагу зверніть на козацькі літописи.
3. Охарактеризуйте церковну літературу XV-XVII ст.
4. Дайте характеристику першим історичним творам другої половини XVII ст.
5. Проаналізуйте наукову історіографію XIX ст. назвіть основних послідовників “автополітичної” концепції української історії.
6. Дайте характеристику історичної спадщини М.С. Грушевського.
7. Назвіть основних істориків української історичної школи, а також зарубіжних істориків-українців.

ЕКСПРЕС-ТЕСТ

1. Назвіть основні періоди в розвитку первісного ладу.
2. Визначте зміну знарядь праці давніх людей на етапах їх розвитку.
3. Охарактеризуйте зміни соціальної (суспільної) організації давніх людей.
4. Перелічіть основні досягнення трипільців.
5. Поясніть, як і чому змінилося життя давніх людей в залізному віці.
6. Покажіть, на яких теренах України розселилися киммерійці, скіфи, сармати. Охарактеризуйте соціальний устрій держав цих племен.
7. Назвіть причини “великої” грецької колонізації Північного Причорномор’я

ЕКСПРЕС-ТЕСТ

1. Дайте оцінку основним проблемам етногенезу слов'ян в історіографії.
2. Визначте, на яких територіях України розселилися слов'янські племена.
3. Охарактеризуйте Антську державу та її суспільно-політичний й економічний устрій.
4. Визначте характер суспільно-політичного устрою військово-племенних союзів східних слов'ян.
5. Визначте етапи розвитку Давньоруської держави.
6. Дайте характеристику діяльності її перших князів: Олега, Ігоря, Ольги, Святослава.
7. Поясніть значення реформ, запроваджених Володимиром Великим.
8. Охарактеризуйте стан культурно-освітньої діяльності Ярослава Мудрого та визначте напрями міжнародних зв'язків, встановлених князем.
9. Охарактеризуйте державний устрій Київської Русі.
10. Розкрийте суть економіки Київської Русі.
11. Проаналізуйте діяльність князя Володимира Мономаха.
12. Охарактеризуйте суспільно-політичні причини феодальної роздробленості Київської Русі.

ЕКСПРЕС-ТЕСТ

1. Дайте характеристику самостійного існування Галицького князівства.
2. Дайте характеристику самостійного існування Волинського князівства.
3. Як і коли утворилася Галицько-Волинська держава? Сутність внутрішньої і зовнішньої політики Романа Мстиславовича.
4. Охарактеризуйте період "смути" в історії Галицько-Волинського князівства.
5. Дайте характеристику монголо-татарським походам на Русь.
6. У чому полягає апогей в історії Галицько-Волинського князівства? Дайте оцінку діяльності і політики Данила Галицького.
7. Назвіть спадкоємців Данила Галицького та стисло опишіть їхнє правління в Галицько-Волинській державі.
8. Охарактеризуйте політичний лад і соціально-класову структуру Галицько-Волинської держави.

9. Визначте, чому Галицько-Волинську державу називають правонаступницею Київської Русі.
10. Визначте історичне значення Галицько-Волинського князівства.

ЕКСПРЕС-ТЕСТ

1. Які українські землі і коли ввійшли до складу Великого князівства Литовського (ВКЛ)?
2. Проаналізуйте причини швидкого включення українських земель до Литви.
3. Окресліть основні напрями політики князя Ольгерда.
4. Коли і як відбулося звільнення українських земель від монгольської зверхності?
5. У чому полягали особливості ВКЛ, які дали підстави деяким історикам називати його Литовсько-Руською державою?
6. Охарактеризуйте політичне життя українських земель в 1-ий удільний період.
7. Які українські землі і за яких обставин потрапили під владу Польського королівства?
8. Розкрийте умови та наслідки Кревської унії.
9. Окресліть основні напрями політики князя Вітовта.
10. Коли і чому відбулася зміна політичного курсу Литви щодо автономії українських князівств?
11. У чому полягали причини повстання руської знаті під проводом Свидригайла?
12. Коли і як відбулася остаточна ліквідація удільних українських князівств?

ЕКСПРЕС-ТЕСТ

1. Які форми мала унія Литви та Польщі в середині XV ст. до 1569
2. Охарактеризуйте причини укладення Люблінської унії.
3. Яким було ставлення до об'єднання Литви та Польщі з боку польської, литовської та української знаті?
4. Проаналізуйте наслідки Люблінської унії для українських земель.
5. Порівняйте становище українських земель у складі ВКЛ та Речі Посполитої.
6. У чому полягали причини ускладнення та суть Берестейської церковної унії?
7. Які зміни в релігійній ситуації на українських землях спричинила Берестейська церковна унія?

8. Що являли собою братства? У чому полягало значення їх діяльності?
9. Якою була соціальна структура українського суспільства в литовсько-польську добу?
10. Чому політичний устрій Речі Посполитої називають “шляхетською демократією”?
11. Які українські землі і коли увійшли до складу Угорщини, Молдавського князівства, Московської держави?
12. Охарактеризуйте систему міського самоврядування за магдебурзьким правом.

ЕКСПРЕС-ТЕСТ

1. Визначте термін “козак” і назвіть версії, що пояснюють походження козацтва.
2. Розкажіть, де, як і коли виникла Запорозька Січ?
3. Складіть схему військової організації Запорозької Січі.
4. Назвіть основні риси форми правління Запорозької Січі.
5. Чим пояснюється демократичний характер Запорозької Січі як державного утворення і як соціальної організації?
6. Назвіть законодавчий орган Запорозької Січі. Охарактеризуйте права та обов’язки козацтва.
7. Визначте причини появи реєстрових козаків та їхні привілеї. Коли польський уряд уперше провів реєстрацію козаків?
8. Дайте характеристику козацької символіки.

ЕКСПРЕС-ТЕСТ

1. Назвіть основні причини козацько-селянських повстань наприкінці XVI-на початку XVII ст.
2. Охарактеризуйте особливості військово-політичної та просвітницької діяльності Петра Сагайдачного.
3. Проаналізуйте повстання під проводом Т. Федоровича, П. Бута, Д. Гуні та Я. Остриниці. Назвіть причини поразки козацько-селянських повстань.
4. Визначте, що таке “Ординація Війська Запорозького”?
5. Визначте, що таке “Золотий спокій”?

ЕКСПРЕС-ТЕСТ

1. Проаналізуйте причини, характер, рушійні сили й етапи української національної революції 1648-1676 рр.
2. Охарактеризуйте роль Б. Хмельницького в розгортанні революції і проаналізуйте її початковий етап (1648-1649 рр.). Назвіть основні битви.

3. Розкажіть, чому Б. Хмельницькому вдалося так швидко сформувати українську державність у ході національної революції. Розкрийте внутрішню та зовнішню політику козацької держави.
4. Розкрийте умови і правове значення Переяславської угоди 1654 р. та “Березневих статей”.
5. Розкрийте особливості гетьманування І. Виговського та Ю. Хмельницького.
6. Охарактеризуйте політичну історію України періоду Руїни.
7. Розкрийте адміністративно-територіальний і політичний устрій Гетьманщини.
8. Визначте причини поразки Української національної революції.

ЕКСПРЕС-ТЕСТ

1. Дайте оцінку гетьманування І. Мазепи.
2. Розкрийте причини шведсько-українського союзу 1708 р.
3. Які наслідки для України мав перехід І. Мазепи і частини козацтва на бік Карла XII?
4. Як відбувався наступ російського царизму на українську автономію?
5. Назвіть заходи Катерини II щодо остаточної ліквідації автономного устрою України, ліквідації Гетьманщини.
6. Які демократичні тенденції мала “Конституція” Пилипа Орлика?
7. Яке значення для України і Росії мало приєднання Криму?

ЕКСПРЕС-ТЕСТ

1. Назвіть причини повстання під проводом С. Палія.
2. Визначте, що послужило сигналом для початку Коліївщини і хто став ініціатором цього повстання.
3. Чому царський уряд брав участь у придушенні Коліївщини?
4. Перечисліть основні події повстання Коліївщини під проводом М. Залізняка і І. Гонти.
5. Чому на Правобережжі для боротьби з конфедератами виступило російське військо на чолі з генералом М. Кречетниковим?
6. Які території відійшли до Росії після поділів Речі Посполитої?
7. Порівняйте становище Правобережної і Лівобережної України в XVIII ст.

ЕКСПРЕС-ТЕСТ

1. Визначте причини кризи феодально-кріпосницької системи.
2. Порівняйте бачення ролі й місця України в документах Кирило-Мефодіївського товариства та декабристів.

3. Назвіть, які політичні організації виникли в Наддніпрянській Україні в XIX ст.
4. Назвіть зачинателів національного відродження в Західній Україні.
5. Охарактеризуйте напрямки національно-визвольного руху в Західній Україні у XIX ст.
6. Доведіть, що XIX ст. стало періодом справжнього національного відродження України.

ЕКСПРЕС-ТЕСТ

1. Розкрийте соціальні зміни, спричинені модернізацією економіки.
2. Охарактеризуйте економічний розвиток українських земель у складі Російської Імперії в до - та післяреформений період.
3. У чому суть імперських реформ і капіталізації економіки України?
4. Визначте особливості економічного розвитку України.
5. Порівняйте особливості капіталізації економіки Наддніпрянської і Західної України.
6. Назвіть основні течії в суспільно-політичному житті України у другій половині XIX ст.

ЕКСПРЕС-ТЕСТ

1. Назвіть і охарактеризуйте партії, які створились в результаті активізації національно-визвольної боротьби.
2. Визначте стратегію і тактику різних політичних сил революції 1905-1907 рр.
3. Визначте здобутки національного руху в Україні в період революції 1905-1907 рр.
4. Який вплив мав царський Маніфест 17 жовтня 1905 року на ситуацію в Україні?
5. Охарактеризуйте політичне становище в Україні після поразки революції 1905-1907 рр.
6. Доведіть, що столипінська аграрна реформа мала найбільший успіх в Україні.
7. Які обставини посилювали трагізм українського народу в першій світовій війні.

ЕКСПРЕС-ТЕСТ

1. Коли і за яких обставин була створена Центральна Рада?
2. Визначте, яким був склад Центральної Ради?
3. Назвіть, які суспільно-політичні сили увійшли до складу Центральної Ради.
4. Складіть політичний портрет М. Грушевського.

5. Яка головна ідея, з точки зору української державності, була закладена в I та II Універсалах?
6. Розкрийте основні положення III-го Універсалу Центральної Ради, визначте історичне значення його прийняття.
7. Розкрийте зміст “Маніфесту до українського народу з ультимативними вимогами до Центральної Ради”.
8. Коли було створено Українську Радянську республіку? Назвіть її столицю. Яку назву мав радянський уряд України? Хто його очолював?
9. Яким було значення IV-го Універсалу Центральної Ради для українського національно-визвольного руху?
10. Охарактеризуйте умови мирного договору УНР з державами німецького-австрійського блоку у Брест-Литовську та умови, на які погодилася Україна і Росія.

ЕКСПРЕС-ТЕСТ

1. Проаналізуйте причини падіння Центральної Ради і суть державного перевороту. Яку назву отримала держава та головні її органи за часів П. Скоропадського?
2. Назвіть основні напрями внутрішньої політики Української держави за часів П. Скоропадського.
3. Проаналізуйте зовнішню політику держави, керованої П. Скоропадським.
4. Назвіть основні напрями внутрішньої політики П. Скоропадського в галузі культури, освіти та в духовній сфері.
5. Які політичні сили склали опозицію владі П. Скоропадського і чому?

ЕКСПРЕС-ТЕСТ

1. Розкрийте обставини боротьби за відновлення УНР і визначте загальний політичний курс Директорії.
2. Розкрийте цілі зовнішньої політики Директорії. Чи була вона успішною?
3. Чому курс на радикальні соціально-економічні перетворення в УНР, який проголосила Директорія, не сприяв соціальній стабілізації в державі?
4. Розкрийте відносини Директорії та Радянської Росії. Чому Директорія проголосила війну Радянській Росії?
5. Розкрийте стосунки Директорії і Антанти. Якими були цілі щодо України?

6. Розкрийте відносини Директорії і Польщі. Чому польська армія почала окупацію Західної України?

ЕКСПРЕС-ТЕСТ

1. Розкрийте загальний зміст Конституції Української Народної Республіки.
2. Які політичні права надавала Конституція громадянам України?
3. Назвіть органи влади Української Народної Республіки.
4. Чи мали право нації в межах УНР на національно-персональну автономію?
5. Розкрийте зміст конституційних актів Гетьманату і Директорії.
6. Розкрийте зміст конституційних актів ЗУНР.
7. Назвіть головні причини зменшення прав органів радянської влади згідно з Конституцією УСРР.
8. Які завдання і права надавала Конституція УСРР робітничому класу?
9. З якою метою здійснювалася диктатура трудящих в УСРР?

ЕКСПРЕС-ТЕСТ

1. Чим викликана об'єктивна необхідність переходу до нової економічної політики? Якими були економічні наслідки проведення НЕПУ в УСРР?
2. Поміркуйте і висловіть свою точку зору: чи була альтернатива утворенню СРСР? Чи могла УРСР існувати самостійно?
3. Визначте основні напрями політики українізації, сутність її і наслідки.

ЕКСПРЕС-ТЕСТ

1. Поясніть, у чому суть процесу індустріалізації, що відбувалась в Україні.
2. У чому суть кризових явищ в сільському господарстві, що пов'язані з насильницькою колективізацією українського села?
3. Визначте причини утвердження сталінського тоталітарного режиму.
4. Назвіть різні форми масових репресій. Поясніть, чому масові репресії були важливою умовою функціонування тоталітарного режиму.
5. Розкрийте зміст суспільно-політичного життя в Україні в 30-ті роки.
6. Дайте загальну характеристику Конституції УРСР 1937 р.
7. Проаналізуйте стан культури та мистецтва в Україні в 30-ті роки.

8. Між якими державами і коли були поділені українські землі після громадянської війни?
9. Доведіть, що уряди Польщі, Чехословаччини і Румунії здійснювали політику колоніального гноблення, асиміляції українського народу.
10. У чому полягало суперечливе становище українців у складі СРСР у 20-30-ті роки?
11. Назвіть західноукраїнські організації і партії, що діяли у 20-30-ті роки, що виступали за незалежну Україну.
12. Чим і чому економічне становище українців Закарпаття відрізнялося від економічного становища своїх побратимів у Польщі і Румунії?
13. Визначте напрями української національної ідеї від ліберального до інтегрального націоналізму. Д. Донцов, Є. Коновалець, А. Мельник, С. Бандера.
14. Розкрийте стратегію і тактику Організації українських націоналістів.

ЕКСПРЕС-ТЕСТ

1. Як було розв'язане українське питання на паризькій мирній конференції в 1919 р.?
2. Яким був правовий статус західноукраїнських земель 1921-1939 рр.?
3. Назвіть головні риси репресивної політики влади з дискримінації населення західноукраїнських земель.
4. Проаналізуйте економічне становище західноукраїнських земель.
5. Назвіть політичні партії і організації Західної України та Буковини.
6. Дайте характеристику ідеології інтегрального націоналізму.
7. Розкрийте зміст політичної боротьби в Закарпатті в 30-ті роки.
8. Коли, ким і за яких обставин була створена Карпатська Україна?

ЕКСПРЕС-ТЕСТ

1. Поясніть сутність українського питання в міжнародній політиці напередодні другої світової війни.
2. Назвіть групи країн, що були зацікавлені у вирішенні українського питання. Визначте їх інтереси.
3. Цілі та інтереси Німеччини у вирішенні українського питання.
4. Поясніть, чому державність Карпатської України Гітлер вважав “нежиттєздатною”. Які важливі для себе тактичні цілі досяг Гітлер ліквідацією Карпатської України?

5. Розкрийте мету спілкування “третього рейху” з ОУН.
6. Проаналізуйте зміст радянсько-німецького пакту про ненапад 23.08.1939 р. і таємного додаткового протоколу до нього. Визначте вплив угоди на подальший розвиток подій у світі.
7. Як позначився на історичному розвитку українських земель радянсько-німецький договір про ненапад від 23 серпня 1939 р.?
8. З’ясуйте, чому Гітлер відмовився від плану створення “Великої України”.
9. Коли і за яких обставин почалася друга світова війна?
10. Розкрийте сутність політики “радянізації” на західноукраїнських землях.

ЕКСПРЕС-ТЕСТ

Охарактеризуйте напад Німеччини на СРСР. Які військові угруповання вели наступ на територію України?

1. Проаналізуйте причини поразок Червоної Армії на початку війни.
2. Яке стратегічне значення мала Україна у планах Німеччини? Чому український напрям для Гітлера був одним з головних?
3. Назвіть основні воєнні операції літньо-осінньої кампанії 1941 р. на території України. Визначте їх загально-стратегічне значення.
4. Поясніть, чому оборонні бої на Кримському фронті закінчились катастрофою.
5. Коли територію УРСР було повністю окуповано фашистськими військами?
6. Визначте основні напрями німецької окупації України та розкрийте сутність.

ЕКСПРЕС-ТЕСТ

1. Назвіть етапи розвитку радянського партизанського руху і охарактеризуйте їх.
2. Чому перед війною було згорнуто підготовку до ведення “малої війни”? Що перешкоджало розгортанню партизанського руху в ході війни?
3. Коли при Ставці Верховного Головнокомандуючого було створено Центральний Штаб партизанського руху? Хто його очолив?
4. Назвіть головні з’єднання українського партизанського руху і їх командирів.
5. Що собою являла “рейкова війна”? Коли вона тривала? Які її результати?
6. У чому полягали суперечності між ПУН і ОУН? З якого моменту починається однозначне існування ОУН-Б і ОУН-М?

7. Проаналізуйте відносини Берліна і ОУН-Б. Якою була реакція Берліна на акт відновлення Української держави та формування уряду під проводом Я. Стецька?
8. Розкрийте суть відносин ОУН-М з Гітлером.
9. Ким, коли і за яких обставин було створено Українську Національну Раду?
10. Які наслідки мала співпраця ОУН-Б і ОУН-М з Німеччиною?
11. Ким і коли було утворено “УПА”? Якою була мета її діяльності?
12. Охарактеризуйте політичний курс ОУН-Б, проголошений у серпні 1943 року на 3 надзвичайному зборі: боротися проти “московської самостійної соборної держави”.

ЕКСПРЕС-ТЕСТ

1. Назвіть битви, які створили передумови для наступу Червоної Армії по всьому фронту.
2. Назвіть фронти, перед якими було поставлено завдання звільнення Донбасу, Лівобережної України, форсування Дніпра і створення плацдармів на Правобережній Україні.
3. Перелічіть, які райони України було звільнено у вересні 1943 року.
4. Доведіть, чому перемога в битві за Дніпро стала завершенням корінного перелому в другій світовій війні. Коли Київ було звільнено від німців?
5. Назвіть військові операції 1944 р., які дозволили чотирьом українським фронтам вигнати фашистів з території УРСР.
6. Визначте історичне значення завершального етапу війни.
7. Чому ОУН, УПА залишилися в ізоляції? Чому польські партизани відмовилися від співпраці з УПА і вели проти них бойові дії?
8. Назвіть втрати України у Великій Вітчизняній війні та її внесок у перемогу над Німеччиною.

ЕКСПРЕС-ТЕСТ

1. Укажіть, які територіальні зміни сталися в Україні після другої світової війни.
2. Розкрийте процес створення ООН та визначте роль і місце України в цьому процесі.
3. Визначте особливості здійснення повоєнної відбудови в Україні. Чим вона відрізняється від західноєвропейських країн?
4. Опишіть стан сільського господарства в повоєнні роки. Назвіть причини і масштаби голоду 1946-1947 рр. в Україні.

5. Назвіть характерні риси стратегії радянського керівництва в процесі відбудови. Що лежало в основі цієї моделі? В чому полягали відмінності від “Плану Маршалла”?
6. Проаналізуйте досягнення відбудови. Які проблеми не було розв’язано в ході післявоєнної відбудови України?
7. Проаналізуйте зміст і дію таємного Указу Президії Верховної Ради СРСР “Про виселення з УРСР осіб, які злісно ухиляються від трудової діяльності в сільському господарстві і ведуть антигромадянський, паразитичний спосіб життя”. Вкажіть які наслідки він мав.
8. Розкрийте основні напрямки перетворень у Західній Україні.
9. Назвіть стратегічні цілі радянського керівництва у післявоєнний період.
10. Що означає “ждановщина” для духовного життя України?

ЕКСПРЕС-ТЕСТ

1. З якими обставинами було пов’язано зміни в суспільно-політичному розвитку України (в середині 1950-60-х рр.)?
2. Поясніть сутність явища “десталінізація” і терміна “відлига”.
3. Які зрушення в суспільно-політичному житті країни сталися з виходом постанови XX з’їзду КПРС “Про подолання культу особи та його наслідків”?
4. Розкрийте процес перебудови державного апарату. Чому його головний принцип – централізм – зазнав значної трансформації?
5. Назвіть фактори, які сприяли зосередженню влади тільки в руках Хрущова.
6. Культурний феномен “шестидесятники”, його характерні риси й особливості в Україні.
7. Дайте характеристику діяльності дисидентських організацій. Назвіть їх лідерів.
8. Хто був автором праці “Інтернаціоналізм чи русифікація”?
9. Розкрийте причини непослідовності керівництва СРСР при проведенні політики десталінізації.

ЕКСПРЕС-ТЕСТ

1. Розкрийте суть економічних реформ і модель нового механізму господарництва (1965 р.).
2. Дайте відповідь: реформи О. Косигіна: а) провалилися; б) мали успіх; в) залишилися незавершеними; г) мали частковий успіх? Який характер мали ці реформи?

3. Проаналізуйте стан і проблеми розвитку промислово-енергетичної бази УРСР у 60-80-ті роки. Назвіть міста України де розміщені АЕС.
4. Назвіть причини наростання кризових явищ (політичних, економічних) в господарстві республіки в 60-80-ті роки.
5. Назвіть негативні тенденції, що поглибилися в соціальній сфері через кризу в економіці.
6. Дайте визначення поняття “неосталінська модель суспільства”. Назвіть характерні риси консервації сталінського режиму.
7. Визначте причини зміни партійного керівництва в республіці у другій половині 60-х років. Хто зайняв головні керівні посади в УРСР?
8. Якими були наслідки русифікації в Україні?
9. Які факти свідчать про те, що Конституція СРСР 1977 р. і Конституція УРСР 1978 р. розходилися з реальним життям?
10. Назвіть основні три течії дисидентського руху у 70-х роках, окресліть їх характерні риси.

ЕКСПРЕС-ТЕСТ

1. Назвіть і проаналізуйте чинники, що зумовили процес перебудови. Дайте періодизацію перебудови.
2. Наведіть визначення понять “перебудова”, “гласність”, “прискорення соціально-економічного розвитку”. Поясніть, чому висунуті М. Горбачовим два принципи гасла: “гласність” і “широка демократизація” істотно не позначились на розвитку перебудовних процесів.
3. Визначте, в чому виявилися особливості здійснення перебудови в Україні.
4. Коли було утворено “народний Рух України”? Які дві течії існували в ньому?
5. Дайте характеристику незалежного масового робітничого руху, що виник на першому етапі перебудови.
6. Визначте, чому в 1988 р. настає новий період національно-визвольного руху. Назвіть найважливіші явища, які відбулись у той час.
7. Визначте, які суспільні поштовхи поставили питання про відміну 6-ої статті Конституції та запровадження посади Президента СРСР.

8. Визначте роль у Верховній Раді України парламентської більшості (“група 239”) і парламентської опозиції – Народної ради (125 депутатів).

ЕКСПЕРС-ТЕСТ

1. Розкрийте зміст Декларації про Державний Суверенітет України. Коли її було проголошено?
2. Яких заходів вживав М. Горбачов, аби зупинити процес “суверенізації” союзних республік?
3. Охарактеризуйте позицію українського керівництва щодо серпневого заколоту в Москві (1991 р.)
4. Коли і за яких обставин було прийнято Акт проголошення незалежності України? Розкрийте його зміст.

ЕКСПРЕС-ТЕСТ 13.1

1. Назвіть зовнішні і внутрішні фактори, що призвели до появи на політичній арені нової незалежної держави – України.
2. Назвіть перші кроки України в державотворенні. Які власні атрибути державності було запроваджено? Які старі елементи держави було трансформовано?
3. Окресліть причини невдач варіантів проекту Конституції України у 1992-1993 рр.
4. Проаналізуйте, що зумовило довготривалість конституційного процесу в Україні. Які фактори ускладнювали його?
5. Коли і за яких умов Верховна Рада прийняла Нову Конституцію України? Яке значення цього акту?
6. Визначте характерні риси й особливості становлення багатопартійності в Україні.
7. Назвіть класичні напрями, на які можна розподілити багатопартійну систему в Україні.
8. Назвіть найбільш масові й впливові політичні партії в Україні, їхніх лідерів і приналежність до партійного “спектру”: праві, центристи, ліві.
9. Назвіть партії, що подолали 4% бар’єр і потрапили до Верховної Ради у 2002 і 2006 рр. та їх лідерів.
10. Окресліть характерні негативні і позитивні риси розвитку багатопартійності в Україні на сучасному етапі.

ЕКСПРЕС-ТЕСТ

1. Назвіть документи, які започаткували перші кроки до ринкової економіки в Україні. В чому економічні перетворення в Україні були повторенням “російської моделі”?

2. Чим пояснити виникнення економічної кризи на початковому етапі переходу від командної до ринкової економіки (1991-1994 рр.)?
3. Визначте основні заходи щодо виходу економіки України з кризового становища (1991-1994 рр.)
4. Назвіть основні напрями програми власної української моделі ринкового трансформування економіки, яку проголосив Президент України Л. Кучма у травні 1995 року.
5. Які основні атрибути національної економіки були сформовані за роки реформ?
6. Назвіть зміни, що сталися в аграрному секторі у зв'язку з земельною реформою.
7. Проаналізуйте зміст і значення грошової реформи 1996 р., з'ясуйте її економічне і політичне значення.
8. Визначте основні пріоритети стратегії економічного та соціального розвитку України на 2000-2004 рр.
9. Що означає маргіналізація суспільства?

ЕКСПРЕС-ТЕСТ

1. Визначте, як відбувається процес формування системи освіти в Україні.
2. Визначте здобутки і проблеми сучасної України у сфері науки, цілі утворення УНА.
3. Охарактеризуйте процеси, що відбуваються в літературному житті республіки. Хто з українських літераторів став активним учасником державних процесів в Україні.
4. Проаналізуйте проблеми розвитку національного театру та складну ситуацію в сфері кінематографу.
5. Визначте причини болючої проблеми сьогодення – мовної політики держави.
6. Окресліть роль Закону України “Про видавничу справу” (червень 1997), що передбачав державну підтримку видавничої справи.
7. Назвіть найпрестижніші фестивалі в царині популярної української музики.
8. Назвіть прізвища діячів культури за галузями діяльності, творчість яких досягла високого рівня (література, образотворче мистецтво, кіномистецтво).
9. Назвіть твори І. Драча, С. Йовенко, Б. Олійника, Ю. Щербака, В. Яворівського, що присвячені темі Чорнобиля.
10. Перелічіть види народного мистецтва, раніше заборонені, а тепер відроджені.

11. Окресліть і проаналізуйте, які загальні тенденції в культурній сфері, що утвердилися в останні десятиліття ХХ ст., визначають становище культури на початку ХХІ ст.

ЕКСПРЕС-ТЕСТ

1. Назвіть документ, який визначив національні інтереси України і завдання її зовнішньої політики.
2. Охарактеризуйте пріоритетні напрями зовнішньої політики України.
3. Дайте характеристику першому етапові (1991-1994) зовнішньополітичного курсу України з 1994 р. і його провідним принципам.
4. Дайте характеристику зовнішньополітичного курсу сучасної України, починаючи з 2006 року і його провідним принципам.
5. Проаналізуйте зовнішньополітичну модель України, в основу якої покладено концепцію “мосту між Заходом і Сходом” і ступінь її реалізації.
6. Чому в основу офіційної концепції зовнішньої політики української держави в перші роки незалежності було покладено чітку європейську орієнтацію?
7. Які перешкоди повинна здолати Україна на шляху інтеграції із Заходом?
8. Перелічіть головні міжнародні угоди, підписані Україною після проголошення незалежності.
9. Назвіть основні форми співробітництва України та Євросоюзу. Що на Вашу думку перешкоджає активізації інтеграційних процесів України з Євросоюзом?
10. Чи можна вважати Україну активним суб’єктом міжнародних відносин? Чому?
11. Які еволюційні процеси відбулися у зовнішньополітичних відносинах України з країнами СНД і які інтеграційні процеси у межах СНД мають суперечливий характер?
12. Проаналізуйте основні проблеми українсько-російських відносин. Який документ, підписаний у 1998 р. визначає основи економічного співробітництва з Росією, та як країни його дотримуються?
13. Коли була підписана Хартія про особливе партнерство між Україною і НАТО. Охарактеризуйте принципи цих взаємовідносин.

АНАЛІТИЧНІ ТЕСТИ ДО КУРСУ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

1. Чому історію України потрібно розглядати на ґрунті численних історичних джерел і сучасних наукових досліджень у контексті світового історичного розвитку?
2. Що ви вкладаєте у зміст висловів: “Історія – вчителька життя” та “Історію треба вивчати, а не повчати”?
3. Поясніть, чому історію часто коригують, уточнюють, переглядають, переписують, заново перечитують і т. ін.
4. Про що свідчать стоянки древньої людини на території України? Охарактеризуйте їх.
5. Вкажіть на особливості й історичне місце одного з перших цивілізованих утворень на теренах України, що увійшло в історію під назвою “Трипільська культура”.
6. Історична наука про етногенез слов’ян. Хто був пращуром сучасних українців?
7. Розкрийте вплив на розвиток Київської Русі хрещення.
8. У чому значення хрещення України-Русі як фактора європеїзації?
9. Охарактеризуйте передумови виникнення Давньоруської держави, версії її походження.
10. Чому Київська Русь посіла провідне місце з-поміж європейських держав?
11. Проаналізуйте процес боротьби Галицько-Волинського князівства з ординцями і доведіть, що воно насправді боролось за збереження української державності.
12. Яким був вплив монголо-татарського іґа на динаміку суспільного розвитку руських земель?
13. Вкажіть на правові основи Київської Русі.
14. Назвіть етапи розвитку Давньоруської держави. Династії Києвичів і Рюриковичів.
15. Зовнішньополітична діяльність Київської Русі.
16. Чому Київська Русь впала під монгольською навалою?
17. Феодальна Русь: політичний устрій, соціально-економічний і етнічний розвиток.
18. Культура Київської Русі і Європа.
19. Доведіть, чому Галицько-Волинська держава стала спадкоємницею Київської русі.
20. Чи підтримуєте Ви думку про те, що великі князі литовські – інтегратори давньоруської спадщини?

21. Поясніть, чому мирне приєднання українських земель до великого князівства Литовського було “меншим злом” для українського народу, ніж його пізніше існування в Речі Посполитій.
22. Чому українські магнати виступали проти укладення Люблінської унії, українська шляхта активно її підтримувала?
23. Які чинники зумовили появу в Україні реформації і контрреформації?
24. Зробіть порівняльний аналіз Флорентійської і Берестейської уній, визначте які умови цих уній були не стільки релігійними, скільки політичними.
25. Відомо, що до Берестейської унії 1596 р. ставлення неоднозначне. Яке Ваше розуміння причини і наслідків цієї акції для українського народу?
26. Які фактори призвели до перетворення наприкінці XV-початку XVI сторіччя кримського ханства у серйозну загрозу існуванню українського народу?
27. Розкрийте коріння козацтва. Чим воно було за формою і чим за суттю?
28. Як ви думаєте: чи можна назвати Запорозьку Січ державою? Як ви ставитесь до того, що Запорозьку Січ називають християнською козацькою республікою?
29. Чому селянсько-козацькі повстання XVI-першої половини XVII ст. закінчувалися поразкою? Їх значення в історії українського народу.
30. Проаналізуйте, чи можна стверджувати, що на початку XVII ст. козацтво перетворилось на впливовий фактор міжнародного життя.
31. Охарактеризуйте українську козацьку державу, створену Б. Хмельницьким, її місце і роль в історії українського народу.
32. Чому національно-визвольну війну під проводом Б. Хмельницького називають революцією?
33. Розкрийте масштаби і сутність зовнішньої політики Б. Хмельницького. Чому московська орієнтація стала головною?
34. На вашу думку: перемир’я під Замостям у 1648 р. – виважений крок, чи фатальна помилка Б. Хмельницького?
35. Чому Б. Хмельницький був змушений шукати підтримки кримських татар у боротьбі з польською шляхтою? Яка ціна цієї підтримки?
36. Охарактеризуйте Б. Хмельницького як полководця.

37. Як ви думаєте: чому і в чому порівнюють лідерів двох революцій XVII ст. в Європі – Богдана Хмельницького і Олівера Кромвеля?
38. Є різні оцінки Переяславської угоди 1654 р. Якої з них дотримуетесь ви? Ваш погляд на відзначення в Україні на державному рівні цієї події.
39. Чому і в чому Москва формувала Переяславсько-Московську угоду 1654 р.?
40. Чому спроби П. Дорошенка об'єднати українські землі не увінчалися успіхом?
41. Чому період української історії 1663-1687 рр. називають Руїною? Вкажіть на її причини та наслідки.
42. Як ви ставитесь до гетьмана І. Мазепи: борець за українську державу чи зрадник?
43. Зробіть порівняльний аналіз політичної діяльності двох гетьманів України: Б. Хмельницького і І. Мазепи.
44. Чому І. Мазепа зазнав поразки в своїх намірах? Полтавська битва в європейському вимірі.
45. Перша українська політична еміграція. П. Орлик і його Конституція.
46. На ваш роздум: чи можна назвати Бендерську Конституцію П. Орлика спробою подолати помилки І. Мазепи?
47. Народні рухи і повстання XVII-XVIII ст. в Україні: чому вони відбувались на правобережних і західноукраїнських землях?
48. Чому і за яких умов царизм ліквідував Запорозьку Січ?
49. Порівняйте принципи скасування кріпосного права в Австрійській і Російській імперіях. Як це позначилось на соціально-економічному розвитку українських земель?
50. Окресліть і проаналізуйте формування української ідеї соборності України в документах Кирило-Мефодіївського товариства.
51. Чому для Австрійської імперії діяльність “Руської трійці” загрожувала не тільки “вторгненням славізму”, а й симпатіям до своїх єдинокровних східних братів і сестер і до православної Росії?
52. Які альтернативи розвитку суспільства визріли в рамках течії суспільно-політичного руху, поширених в Україні в другій половині XIX ст.?
53. У чому ви вбачаєте слабкість механізму столипінської аграрної реформи? Чи зумовила вона зміни в соціально-економічному житті України?

54. Поясніть: у чому проявилась трагедія українського народу у зв'язку з початком першої світової війни.
55. Охарактеризуйте політику Австро-Угорщини щодо українства напередодні та в роки першої світової війни.
56. Під владою яких держав перебували українські землі напередодні першої світової війни?
57. Чим пояснювали урядові кола Росії своє прагнення заволодіти Галичиною в роки першої світової війни?
58. Де відбувся останній бій Українських Січових стрільців в роки першої світової війни?
59. Який зв'язок Російської лютневої революції з утворенням Української Центральної Ради? Які цілі ЦР?
60. Охарактеризуйте М. Грушевського як керівника ЦР,
61. Яким був статус українських земель напередодні 1917 року? Охарактеризуйте етнічну структуру і соціальний склад українського суспільства в цей період.
62. Чому Українська Центральна Рада (УЦР) в перших трьох універсалах ставила питання про автономний статус України в складі Росії?
63. Хто очолював делегацію УЦР, яка у травні 1917 року вручила тимчасовому уряду вимогу проголошення автономії України?
64. Де були вперше створені перші підрозділи Вільного козацтва?
65. Які українські партії були представлені в УЦР?
66. Чим керувався Тимчасовий уряд, не погоджуючись на проголошення автономії України?
67. Проаналізуйте партійний склад і політичну програму УЦР.
68. Чим відрізнялась УНР, утворена ЦР в Києві, від проголошеної в Харкові?
69. Значення IV універсалу ЦР в історії українського державотворення.
70. Боротьба за державність у Західній Україні. ЗУНР. Злука УНР і ЗУНР.
71. Брестський мир і дипломатія ЦР. Причини поразки Центральної Ради.
72. Політика уряду П. Скоропадського. Зміна зовнішньополітичної орієнтації гетьманського уряду і його падіння.
73. Антигетьманське повстання. Відродження УНР часу Директорії, її внутрішня і зовнішня політика.

74. Чому курс на радикальні соціально-економічні перетворення в УНР, який проголосила Директорія, не сприяв соціальній стабільності в державі?
75. Відношення Директорії УНР з Радянською Росією, Антантою. В. Винниченко і С. Петлюра: розбіжності в зовнішньополітичній орієнтації
76. Перехід С. Петлюри на режим воєнної диктатури. Умови союзу С. Петлюри з Польщею та її наслідки.
77. Боротьба УНР з радянськими урядами України. Роль у цьому протистоянні Радянської Росії.
78. Окресліть основні напрями політики “воєнного комунізму”. Чому вона виникла і які її наслідки на Україні?
79. Отаманщина, її роль у поразці УНР.
80. Утвердження радянської влади в Україні. Її політика до грудня 1922 р.
81. Ризький мир. Розчленування України.
82. Утворення СРСР і Україна. Політика уряду Х. Раковського.
83. Коли і як відбулося третє становлення радянської влади в Україні? Пригадайте, коли вона була встановлена вперше, а потім і вдруге.
84. Що ви знаєте про перший і другий зимові походи військ УНР? Якою була їх мета? Як склалася доля учасників другого походу?
85. Проаналізуйте позицію різних політичних сил, що діяли на теренах України в 1917-1920 рр. щодо ідеї незалежності України та втілення її в життя.
86. Які причини катастрофи української державності у 1917-1920 рр. Ви можете назвати?
87. Нова економічна політика: чому було згорнуто політику, яку планувалося проводити “всерйоз і надовго”?
88. Які політичні партії в 20-х роках діли на теренах України та якою виявилася їх історична доля?
89. Що ви знаєте про так зване націонал-ухильництво в Україні і хто з відомих діячів українського руху постраждав від звинувачення в націонал-ухильництві?
90. Порівняйте правовий статус західноукраїнських земель та українського населення у складі Польщі, Румунії та Чехословаччини у 20-30-ті роки.
91. Якими були наслідки суцільної колективізації? У чому ви вбачаєте уроки цього процесу стосовно сучасного вирішення в Україні аграрного питання?

92. Коли відбулася зміна курсу: від гасла революції до сталінського будівництва соціалізму в одній країні?
93. Індустріалізація в Україні: методи, джерела, наслідки.
94. Голод 1932-1933 рр. в Україні: причини, наслідки. Чому його класифікують як голодомор?
95. Чому режим, сформований в Україні у 20-30-ті роки ХХ ст., мав тоталітарний характер?
96. Політика Українізації: здобутки і причини згорання.
97. Чому Україна стала полігоном сталінських репресій кінця 20-х в 30-ті роки ХХ ст.?
98. Чому “українське питання” наприкінці 30-х років стало в центрі східноєвропейської політики?
99. Чи вважаєте ви, що “прирощення” українських земель є наслідком пакту Молотова-Ріббентропа?
100. Охарактеризуйте процес проголошення Карпатської України.
101. Початок Великої Вітчизняної війни. Загарбання фашистами України, встановлення “нового порядку”.
102. Форми боротьби народу проти фашистських загарбників. Проблема колабораціонізму.
103. Як ви вважаєте: чи могла ОУН і УПА перемогти в 40-х роках і збудувати українську державу?
104. Партизанський рух в Україні в роки Великої Вітчизняної війни: його ідейно-політичне спрямування.
105. Розкажіть про молодіжне антифашистське підпілля в Україні.
106. Які причини українсько-польської трагедії на Волині в 1943-1944 рр. Сучасна оцінка цих подій.
107. Вклад українського народу в перемогу над фашизмом і його страти.
108. Вхідження Закарпаття до УРСР.
109. Завершення об’єднання українських етнічних земель в сучасних кордонах.
110. В чому ви вважаєте суть рабсько-кріпосницької системи встановленої “новим порядком” нацистів в Україні?
111. Що ви знаєте про роль партизанських з’єднань і загонів у битві за Дніпро та звільнення Києва?
112. Поясніть, які фактори вплинули на швидку відбудову народного господарства в Україні у першому повоєнному п’ятиріччі?
113. Як ви думаете: чи можна було уникнути голоду в Україні в 1946-1947 рр.?

114. Коли почалися сталінські репресії в Україні? Що ви знаєте про так звану справу СВУ, Промпартії, УНЦ, УВО?
115. Чому сталося так, що українська нація – єдина з-поміж великих націй Східної Європи – не змогла після громадянської і першої світової війни реалізувати своє право на самовизначення?
116. Чому “українське питання” наприкінці 30-х років стало в центрі всієї східноєвропейської політики?
117. Чим сталінська тоталітарна модель відрізнялась і що мала спільного з націонал-соціалістичною моделлю у фашистській Німеччині?
118. Як, на вашу думку, доцільніше назвати процес, завдяки якому західноукраїнські землі опинились у складі УРСР: анексія, возз’єднання чи інкорпорація?
119. Про що свідчить “саморозпуск” греко-католицької церкви 1946 року?
120. Визначте і охарактеризуйте сильні і слабкі сторони діяльності ОУН.
121. Чому курс ОУН і УПА на масовий опір населення радянській владі дорого обійшовся західним українцям?
122. Якими прикладами ви можете довести той факт, що в Україні реабілітація жертв сталінських репресій супроводжувалась новими політичними репресіями і це був найкричущий парадокс “відлиги”?
123. Українська наука і культура у другій половині ХХ ст.: досягнення і втрати в умовах тоталітарного режиму.
124. Хрущовська “відлига” в Україні.
125. Українське дисидентство: його слід в історії.
126. Чому економіка Радянської України розвивалася екстенсивним шляхом? Її наслідки для українського суспільства.
127. Як ви ставитесь до відзначення 85-річчя політичного діяча В. Щербинського?
128. Український Народний Рух і здобуття Україною незалежності. Еволюція цього громадсько-політичного руху.
129. Розкрийте значення для українського державотворення Декларації про державний суверенітет України і Акту проголошення незалежності України.
130. Вкажіть на причини заборони діяльності Комуністичної партії України в 1991 р. Мотиви рішення про відновлення її діяльності (2002 р.).

131. Багатопартійність політичної системи. Її реалізація в Україні: здобутки і проблеми.
132. Яке ваше ставлення до проголошення України позаблоковою, без'ядерною державою? Що виграла від цього наша держава?
133. Чому реформи другої половини 60-х років та першої половини 80-х не лише не дали позитивних наслідків для розвитку народного господарства, а й поглибили кризу самої адміністративно-командної системи?
134. Визначте, в чому полягає суть феномену дисидентського руху та його значення для українського народу в 60-80-ті роки.
135. Як ви можете довести той факт, що наприкінці 80-х на початку 90-х років в Україні спостерігалася висока, небачена за десятиліття тоталітарної системи громадсько-політична активність мас?
136. Як ви думаєте, чи можна було б зберегти ще СРСР? Серпневий путч 1991 р. – це причина чи привід, що призвів до розпаду Союзу?
137. У чому ви вбачаєте кризу влади впродовж усього процесу державотворення в незалежній Україні.
138. У чому полягає суть і причина глибокої економічної кризи, в якій до сьогоднішнього дня перебуває Україна?
139. Чи можете ви назвати деякі зрушення, що відбулися в народному господарстві України на шляху до встановлення ринкових відносин?
140. Які найвагоміші події в історії української церкви та її діячів ви знаєте? Коли було прийнято закон “Про свободу совісті та релігійні організації” і в чому його суть?
141. Яка молодіжна чи студентська організація вам до вподоби? Розкажіть про її лідерів і програму.
142. Визначте характер і тенденції розвитку міжнаціональних відносин в сучасній Україні.
143. Визначте головні пріоритети зовнішньої політики на сучасному етапі. Що ви вкладаєте в поняття “українська національна ідея”?
144. Проаналізуйте результати виборів 2002 року. Охарактеризуйте партійно-політичний склад українського парламенту.
145. Яке ваше становлення до думки деяких політичних сил сучасної України про те, що три голоди в Україні (1920-1921; 1932-1933; 1946-1947) були трьома голодоморами?
146. Аграрна реформа в Україні: перші наслідки і проблеми.
147. Проблеми духовно-культурного розвитку незалежної України.

148. Соціальні наслідки зміни суспільно-політичного ладу в Україні наприкінці ХХ ст. та на початку ХХІ ст.
149. Яку роль відіграє українська діаспора у становленні незалежної України? Сподівання та реалії.
150. Чому “Закон про мови в УРСР” реалізується зі значними труднощами?
151. Чому, на вашу думку, виникло багато проблем з утвердженням статусу української мови як державної?
152. Вкажіть на причини, що призвели до складної ситуації міжконфесійних відносин в Україні. Які шляхи, на вашу думку, можуть сприяти їх врегулюванню?
153. Яке значення для нашої держави відіграє Закон “Про національні меншини”? Вкажіть на набутки і проблеми в його реалізації.
154. Європейський вектор у сучасній українській політиці: здобутки і проблеми.
155. Дайте характеристику сучасним україно-американським і україно-російським відносинам.
156. Ваша оцінка Всеукраїнського референдуму 2000 року.
157. Оранжева революція та її значення для демократизації суспільно-політичного життя. Ваше відношення до неї.
158. Чого парламентсько-президентська, а не президентсько-парламентська республіка?
159. Ваше відношення до проведення політичної реформи в державі. Як її розуміють різні політичні партії.
160. Вибори до Верховної Ради 26 березня 2006 року та їх результати.

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДО ПІДСУМКОВОГО МОДУЛЬНОГО КОНТРОЛЮ З КУРСУ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

1. Найдавніші часи в історії України. Початок людської цивілізації на території України.
2. Предмет і завдання курсу “Історія України”.
3. Значення курсу “Історія України” для фахової підготовки та громадянсько-патріотичного виховання.
4. Основні джерела вивчення курсу “Історія України”.
5. Періодизація історії первісного суспільства. Первісні поселення. Трипільська культура.
6. Кочові племена на території України.
7. Міста-держави Північного Причорномор’я.

8. Походження та розселення слов'ян.
9. Заняття, суспільний устрій, побут та звичаї східних слов'ян.
10. Концепції походження держави Київська Русь та її назви.
11. Перші київські князі. Утворення держави Київська Русь.
12. Розквіт Київської Русі.
13. Хрещення Русі та його історичне значення.
14. Медицина часів Київської Русі.
15. Роздробленість України-Русі, її причини та наслідки.
16. Боротьба з монголо-татарською навалою.
17. Галицько-Волинська держава – спадкоємниця політичних і культурних традицій Київської Русі.
18. Місце Київської Русі в історичній долі українського народу.
19. Українські землі в складі Литви.
20. Українські землі в складі Польщі.
21. Братства та їх роль у збереженні національного життя.
22. Причини появи українського козацтва.
23. Внутрішня організація козацтва – прообраз української державності.
24. Заснування Запорозької Січі.
25. Протипольські козацько-селянські війни 30-х років XVII ст.
26. Національно-визвольна війна українського народу (1648-1657 рр.).
27. Зборівська угода. Формування національної державності.
28. Переяславська рада. Березневі статті та їх оцінка в історіографії.
29. Історична роль Б. Хмельницького.
30. Криза української державності. Руїна.
31. Гетьманщина (поділ України на Правобережну і Лівобережну).
32. Гетьманування І. Мазепи.
33. Ліквідація автономії України, занепад Гетьманщини.
34. Остаточна ліквідація Запорозької Січі і Гетьманщини.
35. Правобережна Україна та Західноукраїнські землі у XVIII ст.
36. Україна у складі Російської імперії в першій половині XIX ст.: посилення розкладу феодально-кріпосницького ладу.
37. Декабристських рух на Україні. Виступи селян та найманих робітників.
38. Кирило-Мефодіївське братство: виникнення, діяльність та його значення для розвитку українського національного руху.
39. Соціально-економічний та суспільно-політичний розвиток західноукраїнських земель у першій половині XIX ст.

40. Революційні події 1848-1849 рр. в Австро-Угорщині та їх наслідки для українського населення імперії.
41. Скасування кріпацтва в Російській імперії. Особливості проведення селянської реформи на Україні.
42. Вплив селянської та інших реформ 60-70-х рр. на розвиток капіталізму в Україні.
43. Розвиток промисловості України на початку ХХ ст. Промисловий переворот.
44. Формування політичних партій в Західній та Східній Україні наприкінці ХІХ-початку ХХ ст.
45. Революційна Українська партія (РУП): виникнення та діяльність.
46. Революційні події в Україні у 1905-1907 рр.
47. Поразка буржуазно-демократичної революції 1905-1907 рр. Політична реакція в Україні.
48. Україна у часи першої світової війни.
49. Лютнева революція в Росії. Українська Центральна Рада та її Універсали.
50. Жовтневий переворот у Петрограді. Утворення УНР.
51. Соціально-економічна, політична і національна програма УНР.
52. Війна РСФСР з УНР. Проголошення у Харкові Української Радянської Республіки. Бій під Крутами.
53. Брестський мир і Центральна Рада.
54. Гетьманський переворот. Зовнішня і внутрішня політика П. Скоропадського.
55. Падіння гетьманського режиму і утворення Директорії.
56. Відновлення Директорією УНР.
57. Акт Соборності України 22 січня 1919 року.
58. Діяльність радянської влади на Україні.
59. Поразка національно-визвольної революції, її причини.
60. Західноукраїнські землі в 1900-1919 рр. Діяльність українських партій, організацій, товариств. Утворення військових формувань.
61. Українські Січові Стрільці, їх бойовий шлях.
62. Розпад Австро-Угорської імперії. Утворення ЗУНР.
63. Міжнародне та внутрішнє становище УРСР в період політики воєнного комунізму.
64. Україна в роки нової економічної політики.
65. Вхідження України до складу СРСР.
66. Українізація та її напрямки.

67. Великий перелом 1922 р. Формування командно-адміністративної системи.
68. Індустріалізація та її наслідки. Запровадження антинародного колгоспного ладу та його значення.
69. Голодомор 1932-1933 рр.
70. Сталінські репресії в Україні. Поневолення Галичини та Волині – польськими, Буковини – румунськими, Закарпаття – чехословацькими окупантами.
71. Національно-визвольна боротьба в західноукраїнських землях в 20-30-ті роки.
72. Створення УВО і ОУН.
73. Україна в планах тоталітарних режимів. Пакт Ріббентропа-Молотова.
74. Приєднання західноукраїнських земель до СРСР.
75. Сталінський режим в західноукраїнських землях.
76. Напад фашистської Німеччини на СРСР. Фашистська окупація України.
77. Причини тимчасових невдач Червоної Армії в 1941 р.
78. Проголошення у Львові Української Самостійної держави 30 червня 1941 року.
79. Гітлерівський терор. Партизанський рух. Створення УПА.
80. Боротьба УПА проти фашистського режиму.
81. Визволення України радянською армією. Боротьба УПА проти сталінського режиму.
82. Внесок українського народу в перемогу над фашизмом. Людські і матеріальні втрати України в ході війни.
83. Міжнародне становище України в перші післявоєнні роки. Завершення формування територіальних кордонів.
84. Політичне становище суспільства. Репресії та депортації (1945-1955 рр.).
85. Становище народного господарства в 1945-1955 рр. Голод 1946-1947 рр. Причини і наслідки.
86. Перші кроки лібералізації суспільно-політичного життя в 1953-1965 рр.
87. Боротьба з культом особи Сталіна та її значення для України.
88. Міжнародне становище України в період Хрущова.
89. Спроби застосування економічних методів господарювання. Реформи Хрущова в промисловості.

90. Проблеми в сільському господарстві. Волонтаризм у сфері сільського господарства (1955-1965 рр.).
91. Суспільно-політичне життя республіки 1965-1985 рр. Партиїно-державне керівництво УРСР в 1965-1985 рр.
92. Конституція СРСР 1977 року, УРСР – 1978 року.
93. Становище в народному господарстві 1965-1985 рр. Хижацька експлуатація природних багатств України.
94. Зміни в соціальній структурі. Демографічні умови. Життєвий рівень (1965-1985 рр.).
95. Русифікація в Україні (1965-1985 рр.).
96. Дисидентський рух в 60-х роках в Україні. Шестидесятники.
97. Радикалізація національного питання в Україні в 70-ті роки. Дисидентський рух.
98. Новий етап національно-визвольного руху. Пробудження громадсько-політичної активності мас (1985-1990 рр.).
99. Прийняття Декларації про державний суверенітет України.
100. Катастрофа на ЧАЕС та її наслідки.
101. Спроби державного перевороту в СРСР і події в Україні.
102. Прийняття Верховною Радою УРСР Акту незалежності України.
103. Всеукраїнський референдум 1 грудня 1991 року, його історичне значення.
104. Угода про утворення СНД. Зовнішньополітичний курс України. Україна і Кримська автономія.
105. Прийняття Конституції України – Основного Закону.
106. Всеукраїнський референдум за народною ініціативою 200 року.
107. Вибори Верховної Ради України 1998, 2002, 2006 рр.
108. Вибори Президента України 2004 року.
109. Три хвилі еміграції українців за кордон.
110. Українська діаспора. Наші земляки в діаспорі.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА

1. Білоцерківський В.Я. Історія України: – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 536 с.
2. Бойко О. Д. Історія України : навч. посіб. / О. Д. Бойко. – 3-тє вид. – К. : Академвидав, 2010. – 688 с.
3. Борисенко В. Курс української історії: з найдавніших часів до ХХ ст. – К., 2004
4. Гришак Я. Нарис історії України, Формування модерної української нації ХІХ-ХХ ст. – К.,1996.
5. Грушевський М.С. Історія України-Русі. В 11 тт. 12 кн. – К., 1991-1997.
6. Грушевський М.С. История Украины (С иллюстрациями и дополнениями) /сост. И.И. Брояк. – Донецк, 2010.
7. Дєдков М.В., Івашенко Ю.В., Кладова Г.Л. Історія України. Нав.посіб. – "Дике поле", Запоріжжя, 2002.
8. Давня Історія України. Т.1-2. – К., 1994, 1995.
9. Дорошенко Д. Нарис історії України. – Львів, 1990.
10. Запорізький рахунок Великій війні. 1939-1945. / Ф.Г. Турченко, В.М. Мороко, О.Ф. Штейнле, В.С. Орлянський та ін. Ф.Г. Турченко (Науковий редактор). –Запоріжжя: Просвіта.– 416с.
11. Калініченко В. В., Рибалка І. К. Історія України: Підручник для студ. іст. спец. вищих навч. закл. – Х. : ХНУ ім. В.Н.Каразіна, 2004. – Ч. 3 : 1917-2003. – 628с.
12. Крип'якевич І. Історія України. – Львів, 1990.
13. Литвин В. Історія України: підручник / Відп. ред. В. Смолій. НАН України. Інститут історії України. – К.: Наукова думка, 2013. – 991 с.
14. Мирончук В.Д., Ігошкін Г.С. Історія України: Навчальний посібник. – К: МАУП, 2002. - 328 с.
15. Світлична В.В. Історія України: Навчальний посібник. - К.: Каравела, 2006. - 400с.
16. Смолій В. Історія України: нове бачення. – К.,2000.
17. Субтельний О. Україна. Історія. – К., 1990.
18. Українська Повстанська Армія: історія нескорених / В'ятрович В., Грицьків Р., Дерев'яний І., Забілий Р., Сова А., Содоль П. – Львів, 2008. – 86с.
19. Рибалка І. Історія України: Т.1-2. – Харків, 1995, 1997.

20. Шевчук В., Тараненко Х. Курс лекцій. Історія української державності. – К., 1996.
21. Чухліб Т.В. Гетьмани України-Русі. – Донецьк: ТОВ «ВКФ «БАО», 2012. – 304 с.
22. Яворницький Д. Історія запорозьких козаків. У 3-х томах. – Львів, 1990-1992.

ДОВІДКОВІ ВИДАННЯ

1. Довідник з Історії України: у 3 тт. – К., 1995-1998.
2. Енциклопедія українознавства: У 8 т. – К., 1995.
3. Історія України в особах: Т. 1-2. – К., 1995, 1996.
4. Котляр М., Кульчицький С. Довідник з Історії України. – К., 1996.
5. Малий словник Історії України. – К., 1997.
6. Українське козацтво: мала енциклопедія. – К.: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2002.
7. 100 видатних українців. – К., 2000.
8. Хто є хто? Збірник історичних портретів. – К., 2000.

ЗБІРНИКИ ДОКУМЕНТІВ

1. Голод 1932-1933 рр. на Україні очима істориків, мовою документів. – К., 1990.
2. Голодомор 1932–1933 років в Україні за документами ГДА СБУ: Анотований довідник" / Даниленко В.М. (відп.упоряд.), Л. Л. Аулова, В. В. Лавренюк. – Львів, 2010.
3. З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ. УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ (березень-листопад 1917 р.): Документи і матеріали /Упорядник В.Верстюк і ін. - К.: Видавництво Олени Теліги, 2003. - 1023 с
4. Документи і матеріали. Історія України. – К., 2000.
5. Кирило-Мефодіївське товариство: У 3 тт. – К., 1990.
6. Літопис руський. – К., 1989.
7. Великий українець. Матеріали з життя та діяльності М. Грушевського. – К., 1992.
8. Конституційні акти України. 1917-1920 рр. – К., 1922.
9. Національні відносини в Україні у ХХ ст.: Зб. док. і матер.: Кн. 1-2. – К., 1993.
10. Національні процеси в Україні. Історія і сучасність, документи і матеріали: У 2 ч. – К., 1997.

11. Центральна Рада в документах і матеріалах: Т. 1-2. – К., 1997.

ПОСІБНИКИ, ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Буштрук О.В. Історія України. 50 тижнів до ЗНО. – Х.: ТОВ «Українська книжкова мережа», 2011. – 272 с.
2. Власов В.С. Історія України: комплексне видання. – К.: Літера ЛТД, 2013. — 336 с.
3. Власов В.С., Кульчицький С.В. Історія України: комплексне видання. – К.: Буква ЛТД, 2012. — 336 с.
4. Гісем О. В. Історія України: Типові тестові завдання. Збірник / О. В. Гісем, О. О. Мартинюк. — К.: Вид-во «Літера» ЛТД, 2012. — 128 с.
5. Історія України. Комплексне видання: Довідник. Репетитор. Тренувальні тести / О.П. Мокрогуз, А.О. Єрмолаєнко, О.В. Гісем, О.О. Мартинюк. – К. : Літера ЛТД, 2010. – 224 с.
6. Панчук І. Історія України. Тестові завдання до ЗНО. – К. : "Підручники та Посібники", 2012. – 432 с.
7. Комова О.С., Лебедєва І.М. Історія України. Тематичні тестові завдання. – К.: Країна мрій, 2008. – 200 с.
8. Коніщева С. Є. Історія України: навч. посіб. / Коніщева С.Є. – К.–Х.: Веста, 2012. – 272 с.
9. Земерова Т.Ю., Скирда І.М. Історія України. Практичний довідник. – Харків: ФОП Співак Т.К., 2009. – 448 с.
10. Панчук І. Історія України. Тестові завдання до ЗНО. – К. : "Підручники та Посібники", 2012. – 432 с.